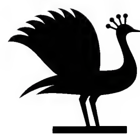
DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14134

Z͡Holuds'k Memorial Book

Ner tamid le-zekher ḳehilat Z'elutsḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

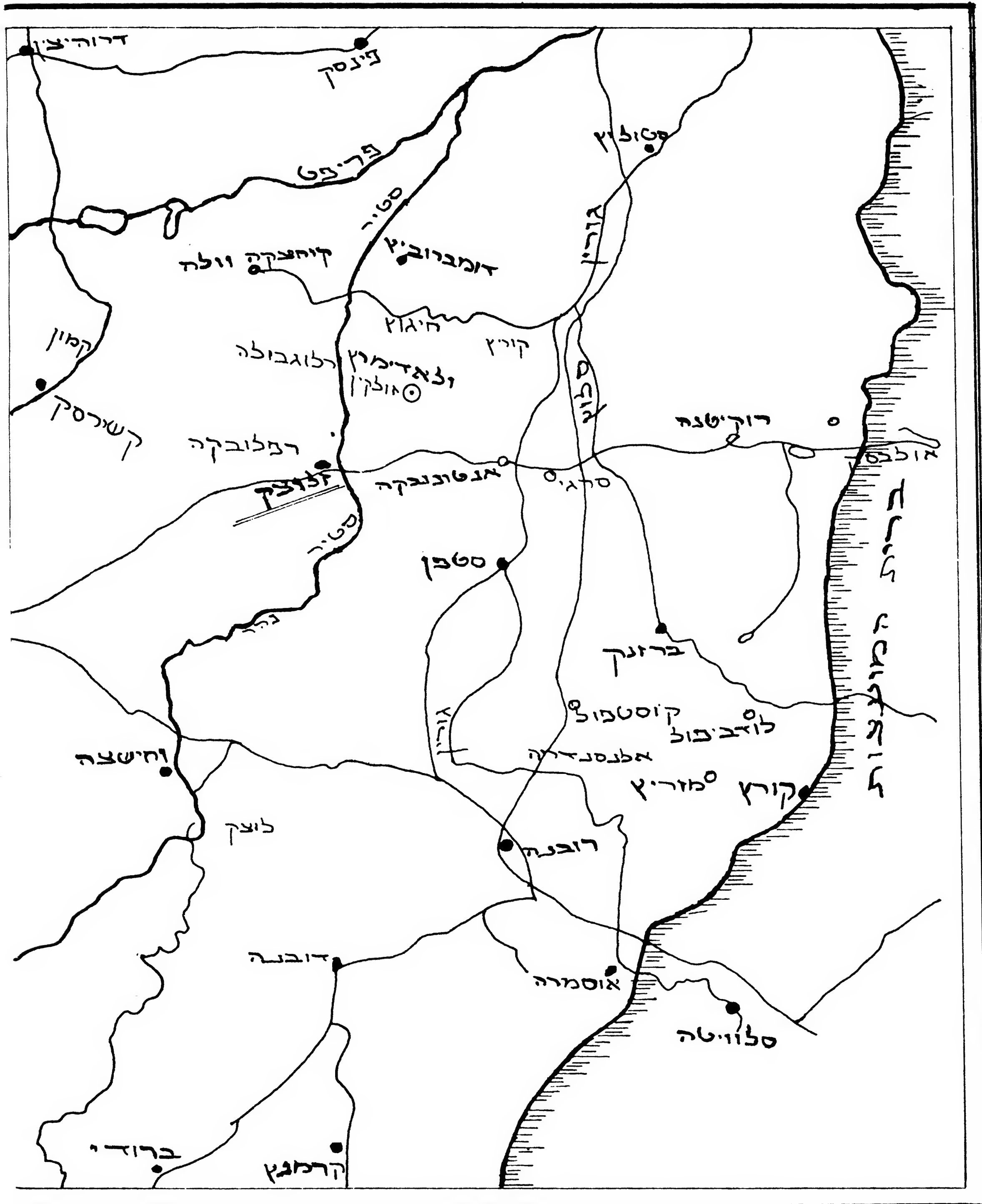
Original publication data

TITLE	Ner tamid le-zekher ḳehilat Z'elutsḳ / 'arakh ṿe-tirgem Aryeh Avinadav.
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv] : Irgun yots'e Z'elutsḳ be-Yiśra'el, 1970.
DESCRIPT	185 p., [3] p. of plates : ill., maps, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Z͡Holuds'k.
	Z͡Holuds'k (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Z͡Holuds'k.
ADD'L NAME	Avinadav, Aryeh.
ADD'L TITLE	Kehilat Z'elutsḳ

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

אריה אבינדב / קהילת ז'לוצק

דרוהיצין
פינסק
פריפט
סטיר
סטולין
דומברוביץ
קוחצקה וולה
קמין
קשירסק
קורץ
ולאדימירץ
רפלובקה
אנטונובקה
רוקיטנה
אולבסק
סטפן
ברזנק
קוסטפול
לודביפול
אלכסנדריה
מזריץ
קורץ
וחישצה
לוצק
רובנה
דובנה
אוסטרה
סלוויטה
ברודי

מפת האזור

נר תמיד

לזכר

קהילת ז׳לוצק

ערך ותירגם

אריה אבינדב

בהוצאת ארגון יוצאי ז׳לוצק בישראל
תש״ל — 1970

דפוס „דבר" בע"מ, תל־אביב

עם הספר

(דבר העורך)

א.

ימים חולפים, שנים נוקפות וכבר הגענו לתקופה של 27—28 שנים מזמן שעלה הכורת על יהדות אירופה. זמן קצר לאחר השואה קמה מדינת ישראל; אך בקרבנות מרובים של מיטב צעירינו. מאז ועד היום זכינו בעזרת השם לעוד נצחונות מופלאים על אויבינו; אבל שוב שילמנו ומשלמים בעדם בקרבנות רבים ויקרים, וטרם הגענו אל המנוחה. לפנינו סיכויים גדולים, אך גם סכנות גדולות. ברם, עם כל הטרדות והצרות שבהווה והחרדה לעתיד, עדיין לא תם האבל הכללי על אבדן שליש מעמנו בשואה הנאצית וכן לא פג הכאב של כל אחד מאתנו על רצח יקיריו וקרוביו.

עדים לכך ספרי הזכרון של שרידי הקהילות, המופיעים עוד כיום — וביניהם ספרנו זה — אשר בהם נותנים כותבי הזכרונות פורקן לרגשותיהם הסוערים ומציבים יד ושם לקהילה ולאישיה.

ביטוי מיוחד לכאבו המתמיד, נותן אחד המשתתפים בספרנו, בערערו על דברי קדמונינו, כי „גזרה נגזרה על המת שישתכח מן הלב". ברם, דברי חכמינו ז"ל, המבוססים על חכמת חיים ועל נסיון עולם במקומם עומדים; אבל במה דברים אמורים? באנשים שהלכו לעולמם מחמת זיקנה או מחלה; כי על מיתה טבעית חל הכלל הנ"ל של הרגש הטבעי, שאם לא כן היו כל חיינו מלאים סבל ואבל ר"ל. אפילו מי שנפטר מחמת תאונה כלשהי, הרי זו במידה מסוימת מיתה טבעית לגבי הכלל הנ"ל, באשר מקרים כאלה שכיחים ושום אדם אינו מבוטח בפניהם בגופו. לא כן רצח אכזרי ללא כל סיבה, של משפחות שלמות, צעירים וזקנים, נשים וטף, בידי חלאת המין האנושי, בעזרתם של „ידידי" הקרבנות — אותם מי יכול לשכוח ואת כאבם של הנשארים מי יכול להשקיט?!

על כן, אחת ממטרות ספר הזכרון היא לתת מוצא לכאבו של הפרט, מתוך שהוא מסיחו מלבו קבל כל העולם, וזה נוסף למטרה הכללית שהיא — הנצחת שמה של הקהילה וקדושיה. ועוד, הדברים הנכתבים בספר על בית אבא ועל האנשים שהערצנו, הם כאילו יוצרים קשר נפשי תמידי בינינו החיים לבין אותן הנשמות הקדושות והטהורות.

זכתה העיירה הזעירה ז'לוצק למה שלא זכו עדיין כמה וכמה קהילות גדולות הימנה בהרבה: להציב מצבה ספרותית שהיא נצחית, לשמה ולזכרה.

ספר זה, שהוא אמנם כמו העיירה עצמה, מעט הכמות ואינו מרשים בחיצוניותו, יש לו ערך רב מפאת תכנו, לא רק בשביל אנשי העיירה גרידא, אלא גם בשביל הדורות הבאים. ההיסטוריון בעתיד אשר יבוא לחקור את חיי היהודים בפולין

ובעיקר בעיירות וואהלין, בדורות האחרונים לפני השואה, לכשיגיע לידו ספרנו זה, הוא ימצא בו תאורים מדוייקים של ההווי האופיני לגבי כל העיירות של „תחום המושב" היהודי. הוא אף יעמוד על החן המיוחד שהיה שורה על ההווי החברתי של העיירה — הכפר כמו ז׳לוצק ודומיה.

גם פרקי השואה שבספר יש בהם לקח לדורות הבאים, בארץ ובתפוצות, שאין לנו לסמוך על „ידידותם" של הגויים. ואם בספרנו אנו מוצאים מקרים רבים של מתן מחסה ליהודים על ידי אכרים פולנים, הרי זה מפני שבאותו חבל ארץ הם היו גם כן מיעוט לאומי ונרדפים על ידי האוקראינים, לכן היתה להם הרגשה של בני ברית עם היהודים. לא כן היה הדבר בפולין הקונגרסאית. שם האוכלוסיה ברוב רובה פולנית. שם נמצאו מעטים מאוד, אפשר לומר יחידים, שהשתתפו בצרתם של היהודים והגישו להם עזרה והצלה. הרוב הגדול של העם הפולני היה עויין ליהודים ושמח לאידם, ולא מעטים מהם הסגירו יהודים מסתתרים לידי הנאצים ימ״ש. גם פרטיזנים פולנים היו הורגים יהודים שהצטרפו אליהם לשם מלחמה בגרמנים. הי״ד.

ב.

ועתה על תכנו וצורתו הפנימית של הספר:

חילקנו את הספר לפי נושאים ראשיים כלהלן:

א. עיירה שהיתה. כולל: קורות העיירה מזמן יסודה עד מלחמת העולם השניה; תאורי הווי; דמויות.

ב. מלחמה ושואה: סיפורים על תקופת המלחמה וחורבן העיירה, מפי הניצולים, ועוד.

ג. יזכור: רשימת הקדושים של העיירה וציונים לזכר נפטרים בארצנו.

ד. שארית הפליטה: זכרונות וידיעות על יוצאי ז׳לוצק החיים בישראל.

באין אפשרות כספית לפרסם את כל הספר בעברית וביידיש, דבר שהיה ודאי רצוי מטעמים מובנים, השתדלנו שלפחות יצירות מסוימות שלדעתנו יש להן ערך מיוחד, תופענה בשתי השפות.

מטבע הדברים, שזכרונות מחיי עיירה קטנה כזו, לפי אופיים הם חוזרים על עצמם במידה פחותה או יתרה, על ידי המחברים השונים. נתנו את דעתנו על כך למנוע עד כמה שאפשר כפילות כזאת. בכל זאת השארנו תאורים וסיפורים קצרים דומים. וזה בזכות הנימה המיוחדת שכל אחד מהכותבים מכניס ליצירתו וכדי שלא לערער את מבנה היצירה בכללותה.

בעיה אחרת עמדה לפנינו עם עריכת היצירה המקיפה שהספר פותח בה, „אלה תולדות ז׳לוצק" של מר מיכאל פרימק. המחבר נקט בשיטה מקורית: אחרי סקירה כללית על זמן ונסיבות יסודו של הכפר שהיה אחר כך לעיירה, הוא הולך ומספר את קורות העיירה ותושביה, המשולבים אלה באלה, לפי סדר הבתים. מתחיל בבית הראשון ועובר לבית השני, לשלישי וכן הלאה.

יש לציין, כי שיטה זו אמנם תואמת את אופיו של ישוב קטן זה, שכל בית ובית

שבו היה נדבך חשוב בבנינו של הישוב כולו; אולם, סדר זה מתנגש עם סדר הזמנים של האירועים; שהרי האירועים שדיירי הבתים קשורים בהם, קרו לאו דוקא בזה אחר זה לפי סדר הבתים. על כן השתדלנו לערוך את הרצאת המאורעות הכלליים לפי סדר זמניהם ועם זה לא נטשנו את העיקרון של סדר הבתים. הקורא ישפוט עד כמה דבר זה עלה בידינו; אך עליו לזכור, כי „לשבור את החבית ולשמור על יינה״, זוהי דילמה קשה...

ג.

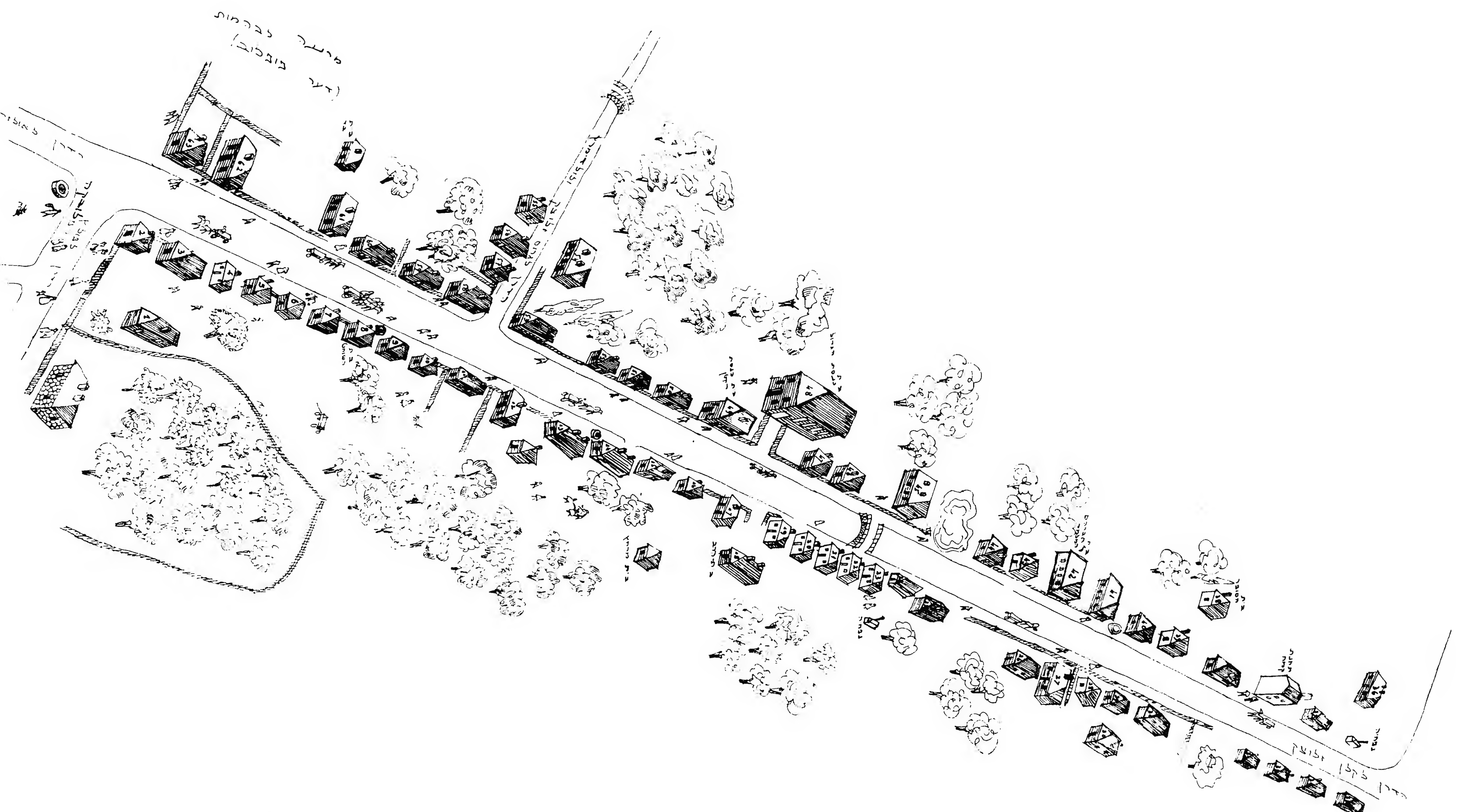
„את חטאי אני מזכיר היום״. בשעה שידידנו מר אריה גלון, העלה בפנינו, לפני כשלש שנים, את הרעיון להוציא ספר זכרון לעיירה בת ששים בית ששרידיה החיים בישראל מונים כשלושים משפחה, לא האמננו באפשרות הביצוע, הן מבחינת האפשרויות הכספיות והן מבהינת החומר שאפשר להמציא על ישוב זעיר ונידח כזה. מה גם שמר גלון עצמו, כשראה אצלנו ספר זכרון מסויים, אמר בנימה של קנאה ויאוש: „לנו אין מי שיכתוב״... והנה אפתעה! הרעיון קרם עור וגידים ויהי למציאות חיה, אין עיכוב כספי ואין מחסור בחומר. והחומר מעניין ומאלף. רוב היצירות נכתבו בטעם רב ובסגנון נקי, והכל ביחד מצייר לך תמונה מקיפה ובהירה מחיי העיירה ותושביה על החן היהודי שבהם. נוגעות ללב ההתרפקות הנוסטלגית של הכותבים, על ההווי היהודי של בית אבא ושל העיירה בכללה, ההערצה הכללית לאישים העממיים, הטובים והישרים, שהטביעו את חותמם על חיי העיירה ופעלו למענה בחומר וברוח, ולבסוף — האוירה המשפחתית המקיפה את כל היצירות, הן מימים כתיקנם והן מתקופת השואה.

בסיכום — אין לנו אלא לחזור על דברינו שכתבנו לעיל, שזה אמנם ספר מעט הכמות, אבל ערכו רב מכמה וכמה בחינות.

מתוך הערכה זו, מחובתנו הנעימה להביע את הוקרתנו לאלה אשר יזמו, עמדו במבחן וביצעו את המפעל ובראשם ה״ה אריה גלון והאחים מיכאל ויהודה פרימק אשר תרמו כה הרבה להצלחתו. להם ולכל המשתתפים במפעל —

יישר כוחכם!

שבט תש״ל — **אריה אבינדב**

תרשים העיירה ז'לוצק

עיירה שהיתה

דרשו רבותינו בעירובין:

אמרה כנסת ישראל: רבונו של עולם, אל תדינני כיושבי כרכים שיש בהם גזל ועריות, אלא כיושבי פרזות, שהם בעלי אומנות ועוסקין בתורה מתוך הדחק...

(רש"י שיר השירים)

מיכאל פרימק

אלה תולדות ז׳לוצק

א. לזכר קדושים

גדול יהיה הכבוד לזכר הקדושים של מושבתנו ז׳לוצק, לספר על ראשית ההתישבות והגורמים לעזיבת מקומות מיושבים ומשפחות, שאחרי נדודים רבים בגולה הכו שורשים באותם המקומות במשך כמה דורות; והנה שוב לך לך מבית אביך, ליסד ישוב של יהודים עובדי אדמה בביצות וביערות אוקראינה, וברבות השנים — ימים של סבל, צער, גלגולים ואפס כסף, כלתה פרוטה מן הכיס, עד שמתחילים להוציא לחם מן הארץ בעמל ובזיעה. קמעה, קמעה, מתרגלים לחיים אלה ומתחילים להשתלט על הטבע השומם והפראי, מדבריות בלי דרכים ונתיבות, בין ילידים אוקראינים ופולנים, בני בלי תרבות, המוכנים לשדוד ולגנוב אצל שכניהם היהודים, אך לומדים מהר לפחד מפני נחת זרועם של יהודים אלה.

כותב השורות האלה, נכדו של אחד המתישבים הראשונים, עובדי האדמה, (ברוסית — „זיעמלודלצי״), שראיתי אור חיים לראשונה בעיירה זו ובה חונכתי וגדלתי וחייתי בה, כשלש עשרות שנים לפני השואה, רואה אפוא לחובתי ולזכותי גם יחד לתרום את חלקי להנצחת זכרה של עיירתנו ז׳לוצק, כמו כל המקומות שבסביבה, בהם חיו ופעלו יהודים, ולהצבת יד ושם בספר לבני עירי שהיו וחיו שם עד השמדת היהדות באוקראינה ע״י הצוררים הנאצים וגרוריהם ימ״ש.

סיפורי מתחיל בשנות השלושים של המאה שעברה: סיפורי זכרונות של לילות חורף ארוכים ליד התנור החם, שנקלטו במוחי בימי ילדות, ובהמשך — תאור של העיירה ותושביה לפי סדר הבתים, בהתאם למפה המצורפת, מקצה אל קצה; וכן הדרכים והמצרים של השכנים הגויים, של הכפרים ז׳לוצק קטן וז׳לוצק גדול שגם בהם גרו מספר יהודים, והיער הממשלתי שגבל עם שדות המושבה — העיירה, הכל לפי תמונת זכרון מלפני למעלה מארבעים שנה.

זכרונותי מגיעים עד שנת 1930. בטוחני שבני עירי שחיו בעיירה אחרי אותה תקופה וניצלו מהשואה, ימשיכו לתאר בספר זה את חיי העיירה עד קצה המר והקב״ה יסייע בידינו להוציא את הספר לאור, בזכות הקדושים הי״ד ובזכות המיסדים הראשונים שיש לנו ללמוד מהם הרבה: אמונה, בטחון וכו׳.

יהי זכרם ברוך.

ב. ביערות פולסיה

ברבע הראשון של שנות המאה ה־18, בימי שלטון הצאר הצורר ניקולאי הראשון (שחיק טמיא!) ברוסיה, גברו רדיפות היהודים באותה ארץ. זכויותיהם הוגבלו וצומצמו וגזרות שונות הוצאו עליהם, שמטרתם היתה, כפי שאפשר להניח, המרת דתם או הגירתם של כל היהודים. במיוחד קשה היתה הגזרה לחטוף ילדים יהודים בני 8—10, למסרם לחינוך ולעבודה ל„פריצים" (בעלי אחוזות גדולות) ולאכרים רוסיים, עד גיל הצבא ואז — לשרות של כמה שנים בצבא, וביחוד — שעבוד הגוף והנפש במשך 25 שנה. ברם, אחרי מותו של העריץ הנ"ל, כשעלה אלכסנדר השני על כס המלכות, הוקלה הגזרה בזה, שכל משפחה אשר תעבור לעבודת אדמה ביערות ובביצות פולסיה, ילדיה יהיו פטורים משרות צבאי וממילא לא יהיו נחטפים. אז החל יסודם של מושבות חקלאות יהודיות בפולסיה.

למקום הנקרא ז׳לוצק הגיעו בראשונה 13 משפחות מהעיירה ברסטצ׳קה והתישבו בין הכפרים ז׳לוצק גדול וז׳לוצק קטן. אלה היו המשפחות: גיבל, ווכמן, פינקלשטיין, קנדל, פרימק, זסק, מעניוק, קרוק ועוד 5 משפחות, שהיו רשומים בממשלה כאכרים ; אך מסיבות שונות נטשו במשך הזמן את האדמה ועזבו את המקום. לכל משפחה הוקצו כ־25 דסיאטין (כ־250 דונם) אדמת חרישה ויער, שיספיקו בשביל גידול תבואות ומרעה לבהמות ועצים להסקה, ונוסף לכך זכות מרעה ביער הממשלתי בתשלום של רובל אחד לשנה בעד כל ראש בקר. כך התחילו החיים בין יערות פולסיה, בתוך בתים פרמיטיביים, בנויים מקורות עצים וגגות של קש. גם רפת לבהמות ואסם לתבואות נבנו מאותם החמרים. המרחק לישוב עירוני כמו העיירה רפלובקה או וולדימירץ, היה כ־20 ק"מ ולאותן העיירות נזקקו אנשי המושבה לצרכי מקח וממכר, לדין תורה, לקבורת מתים ועוד. גם מרכז השלטון האזורי של עשרות כפרים שבראשו עמד ה„סטר־שינה" (קצין המחוז), היה ברפלובקה. נציגי השלטון בכל כפר היו „הסוטניק" („שר מאה") ושני „דיסאטניקים" („שר עשרה"). כאשר בא פקיד ממשלתי לכפר למסור צו כלשהו, היה הסוטניק שולח את הדיסיאטניקים לקרוא את אנשי הכפר לאספה שכונסה בבית הסוטניק. הלה הכין לפקיד ארוחה דשנה עם ווֹדקה להיטיב את הלב וכולם הסירו את הכובעים וישבו בשקט ובהכנעה לשמוע את הפקודה. אחרי שהפקיד היטיב את לבו במאכל ובמשקה, היה מכריז את דבר הפקודה.

אחת הפקודות היתה לשמור על הבתים והרפתות מפני דליקה העלולה לפרוץ מארובת עשן או מסיבה אחרת. לשם כך יש להתקין על כל בית „בוסיאק", כלומר: מוט ברזל ששני ראשים מחודדים לו, אחד ישר ואחד כפוף, והוא משמש להריסת גגות וקירות שעלו בלהבות, כדי לאתר את הדליקה ולמנוע התפשטותה לבתים אחרים. נוסף לכך — מטאטא, שתפקידו כנראה להרחיק אפר או גחלים לוחשות. שני המכשירים היו צריכים להיות מחוברים למוטות ארוכים של 6—7

מטרים בחזית הבית ובכל שנה ושנה היו באים ב״כ השלטון לבדוק אם המכשירים נמצאים במקומם.

כעבור כמה שנים הקציבה הממשלה הלוואה לכל כפר וכפר להתקין מכשירי כיבוי ציבוריים והם: 4 חביות להובלת מים; כל חבית מורכבת על דו־אופן של עץ ובשעת הצורך רותמים אותם לסוסים. כל זה היה צריך להמצא תחת סככה של עצים וקש על יד באר מים.

נתמזל מזלה של מושבתנו, שבמשך הרבה שנים לא היתה שרפה וכל המבנה עם המכשירים הלכו בינתיים לאבדון. פעם באו מהממשלה לבדוק את מצב הענינים בכל כפר, מפני שבכמה מקומות פרצו דליקות. משלא מצא הפקיד את מיתקן הכיבוי, שאל את הסוטניק לפשר הדבר. אמר לו הלה, שלפני כמה זמן פרצה כאן דליקה והמבנה עם המכשירים עלו באש. לא האמין הפקיד וציווה לכנס אספה כללית, כדי לחקור כל אחד ואחד על הענין. מה עשה הסוטניק? אמר לדיסאטניקים לאסוף את אנשי המושבה וללחוש להם, כי עליהם לומר פה אחד שהמיתקן נשרף. וכך היה. הפקיד שאל כל אחד בנפרד מה הוא יודע על מיתקן הכיבוי. ובזה אחר זה אמרו: „הכל נשרף״! בעל בית אחד איחר לבוא לאספה, כי לא היה בבית בזמן שבא אליו הדיסיאטניק. הוא בא מבוהל, אך בכניסה שמע שכולם אמרו: „נשרף״. כאשר הפקיד שאל אותו: „מה אתה יודע על מיתקן הכיבוי?״ ענה בזו הלשון: „אדוני, כולם אמרו שנשרף, גם אני נשרף״. פצחו כולם בצחוק והעניין נגמר בזה, שאכן הכל הלך לאיבוד על ידי שרפה...

ג. כפר־עיירה

במשך הזמן התחילו כמה משפחות לעסוק במסחר או במלאכה והובירו את החלקות, עד שהלשינו עליהם בפני השלטונות. באה בקורת, כל מי שמצאו אצלו כלי עבודה של חקלאות, כגון מחרשה, משדדה, חרמש וכו׳ וגם בהמות־עבודה — אז עבדו בעיקר בשוורים — השאירו לו ששה דיסיאטין (בערך 60 דונם) ובס״ה לכל המתישבים — כאלף דונם, כולל אדמת המרעה והחורשות, כל יתר האדמות נמסר ל„פריץ״ אחד בשם פלצבסקי. אז בהכרח גם האכרים התחילו לחפש פרנסות נוספות: מסחר בכפרים ומלאכה כגון: טייחות, נגרות ועוד. מאידך, התישבו בזלוצק בעלי מקצועות שונים, שהישוב היה זקוק להם והם נקראו „מישצ׳אניס״ (עירוניים) גם רב, שוחט ומוהל היו לז׳לוצק. פרנסתו של הרב היתה על מכירה בלעדית של נפט, נרות ושמרים. על כל דבר היה לוקח אחוז מסוים יותר מאשר בחנות. גם בעל החנות, שהיה קונה דברים אלה מן החוץ ומוכר לגויים, היה משלם לרב את האחוזים. הכל קבלו את מרותו של הרב והיו שואלים בעצתו גם בענינים אישיים. אפילו הגויים חלקו לו כבוד והיו מקרים שבסכסוך בעניני ממונות בין יהודי לגוי היו באים להתדיין לפני הרב ומקבלים את פסק דינו ללא ערעור.

בכלל היו היחסים בין הישוב היהודי לבין הכפרים שמסביב תקינים ביותר. ולפלא הדבר: ישוב יהודי בן 64 בתים בין אלפי אכרים אוקראינים, שבדרך

כלל אינם מצטיינים לא באהבת ישראל ולא בטוהר המידות, והם לא העיזו לנגוע ברכושם של יהודי ז׳לוצק, לרעות בהמתם בשדות היהודים או לגנוב מתבואות השדה. אכן, ז׳לוצק היהודית הטילה מורא על הגויים!

המושבה היהודית גם היוותה בשבילם מעין מרכז מודיעין. בכל יום ראשון בשבוע היה מנהגם לבוא למושבה, „נא־ז׳ידי״ (על היהודים) — כלשונם, לשמוע חדשות מהעולם ולהיוודע מתי חל חג שלהם באותו שבוע. את החדשות ששמעו, הלכו וספרו בכפר בתוספת של דברי הבאי ודמיונות כמנהגם.

ולהבדיל אלפי הבדלות, קשרים אמיצים היו לז׳לוצק היהודית עם קהל ישראל מקרוב ומרחוק. אורחים עניים ומשולחים היו באים לעתים קרובות לזלוצ׳ק וגם אדמו״רים מפורסמים כמו הרביים מברזנה, מסטפין ומרדזין היו פוקדים לעתים מזומנות את ז׳לוצ׳ק. הם מצאו שם אכסניה נאה ויהודים נלבבים ששתו בצמא את דבריהם וגם נתנו „פדיונות״ ביד נדיבה.

ד. בתים בז׳לוצק ותושביהם

הבית הראשון מצד ז׳לוצק קטן היה בית משפחת גיבל עם כמה בתים של הבנים והבית של ר׳ איציק (יצחק) שהיה משמש הכנסת אורחים ליהודים וללא יהודים, עם מקום חניה לעגלה ולסוסים וכן חדר מיוחד לאירוח האדמו״רים. בבית זה היו מכינים את סעודות השבת ומלווה מלכה לרבי ולחסידים שבאו אליו מן הסביבה.

על אותה חלקה היה גם ביתו של ר׳ אברהם המלמד. כמעט כל הבנים החל מגיל 10 למדו אצל ר׳ אברהם מן הבוקר עד תפילת המנחה והמבוגרים שבהם היו ממשיכים עוד ללמוד אחרי מעריב עד שעה 8, לאור עששית של נפט מספר שמונה. כל תלמיד היה נותן בקבוק נפט, לפי התור, בשביל העששית שהיתה משמשת כעשרים תלמיד, והם למדו בניגון ערב ובהתלהבות, חומש עם רש״י וגמרא.

ביומיים הראשונים בשבוע, היה הרבי מבאר ומסביר את השעורים. בימים שלישי ורביעי היו התלמידים חוזרים על השעורים, כל אחד פסוק, פסוק או קטע, קטע, וביום חמישי היה הכרח לדעת את השעורים כמעט על פה. אוי ואבוי היה לתלמיד שגימגם את הפסוקים בלי הבנה. העונש היה שביום ששי, כאשר כל התלמידים נפטרו לבתיהם בחצות היום, היה אותו תלמיד חייב להישאר ב„חדר״ כדי לחזור על השעור, עד שידעו על בוריו. למחרת, בשבת אחרי הצהריים, היה ר׳ אברהם מבקר בבתי ההורים כדי לבחון את הבנים.

עם הבתים הראשונים נבנו גם בית הכנסת, מקוה טהרה ומרחץ. היו יהודים יראי שמים, שטבלו במקוה אפילו בקור וכשקפאו פני המים בחורף, שברו את הקרח וטבלו. ביחוד יש להזכיר את ר׳ צבי ספיבאק, סופר סת״ם, שלא התחיל בכתיבה כל יום לפני שטבל. הוא כתב לא יותר מעמוד אחד ליום, אך כל היום היה עסוק, אם בכתיבה ואם בלימוד, מימיו לא דיבר דברים בטלים, כלומר: דברים שאינם נוגעים לעבודתו או ללימודו. כשהיה עובר ברחוב ורואה אנשים יושבים

על איצטבאות העפר שליד הבתים (פריזבעס) ומשוחחים, היה אומר להם: „בטלנים! או לעבוד או לומר תהלים, ולא להגות בדברים שאין בהם תועלת". אם כי ביתו היה רחוק מבית הכנסת ולפעמים בחורף היה הקור בבית הכנסת גדול, עד שהחלונות כוסו בכפור עבה ואיש לא היה יכול לשהות שם אפילו שעה קלה, היו תמיד שומעים את קול תפילתו של ר' צבי בוקע מתוך בית הכנסת הריק.

ועל טוב יזכר גם שמו של ר' יצחק הנפח. ר' יצחק כמו ר' צבי לא היה מהאכרים. הוא היה מה„מישצ'אניס". מלאכת הנפח היתה דרושה מאד לאכרים מהמקום ומהסביבה והגויים היו רגילים לומר, כי בלי נפח אי אפשר להתקיים בעולם. הוא ר' יצחק קאנוניץ, היה עובד עם בניו מאשמורת הבוקר עד תפילת שחרית. אחרי התפילה וארוחת הבוקר, חזרו לעבודה עד הצהרים. על יד הבית עמדו תמיד עגלות עמוסות כלי חרישה לתיקון. לפעמים היו מחכים ימים עד שהגיע תורם לתיקון; אך ר' יצחק שמר על זמן תפילה בציבור מבלי להתחשב עם עומס העבודה. הגויים התיחסו אליו בכבוד ובאימון והיו משלמים לו כמה שדרש מבלי לעמוד אתו על המקח.

ר' יצחק התנדב ללכת בכל שבת להעיר את האנשים בשעה 3 בבוקר לאמירת תהילים, ולא התעצל בגשמים ובשלג שהיה לפעמים עד הברכיים. היה הולך בקול רנה וניגון שנשמע למרחוק וחוזר על פזמונו: „ישראל עם קדושים! עורו נא, קומו נא לעבודת הבורא, כי לכך נוצרתם".

אז, „הגוי של שבת" בא לבית הכנסת, העלה אור בעששיות ובמנורות ובחורף הסיק את התנור. כשבאו האנשים לבית הכנסת היה אור וחם. עד שהאיר היום גמרו את התהילים והלכו הביתה לשתות כוס חמין. בשעה 8 חזרו לבית הכנסת לתפילת שחרית ומוסף. וכך עבר יום השבת ברינה ותפלה, בקידושא רבה, בסעודות וזמירות ובשמחה רבה. אין לתאר העושר הנפשי הרב שהיה מנת חלקם של יהודי ז'לוצק באותו יום. הגויים היו מתקנאים ביהודים ואומרים: „אנחנו עובדים ביום ובלילה, הרבה יותר מהיהודים והם מכינים לשבת כל טוב: בשר ודגים וחלות"... בעד פרוסת חלה טריה היה הגוי עושה ליהודי את כל השרותים שאסור ליהודי לעשותם בשבת.

כך זרמו להם החיים בז'לוצק היהודית, שלווים ושאננים, מתוך הסתפקות במועט ושמחים בחלקם, עד למלחמת העולם הראשונה. אכן, מאורע אחד כמעט שהביא לשינוי צביונה ואופיה של ז'לוצק. זה היה בשנות 1898—1903, כאשר בנו את מסילת הברזל קיוב—קובל. לפי התכנית הראשונה, עמדו להקים תחנת רכבת על שדות ז'לוצק, אך לבסוף שינו את התכנית; הרחיקו את פסי הרכבת מז'לוצק ואת התחנה הקימו על שדות הפריץ מפוליץ, במרחק 5 ק"מ מז'לוצק. אז התחילו יהודים מהסביבה לקנות אדמה מאת הפריץ מפוליץ ולבנות בתים ליד התחנה. הבית הראשון של תחנת פוליץ היה של ר' דוד קויפמן. הוא היה הסוכן הראשון ששלח סחורות ברכבת לחנויות והוא היה הנאמן מכל הסביבה להזמין קרונות בשביל יצוא עצים לחוץ לארץ. לפני כן היתה תובלת הסחורת בספינות על הנהר סטיר ומקומות הפריקה והטעינה היו ברפלובקה ישן, לשם היו

מביאים את הסחורות מעיירות מרכזיות: פינסק, צ׳רטוריסק וקולק. כך התחיל והתפתח הישוב של תחנת רפלובקה. עד שיצאה הגזרה בשנת 1906 והתחילו לגרש את היהודים מהתחנות רפלובקה ואנטונובקה. היה בא קצין משטרה עם שני שוטרים לבצע את הגירוש. מי שהיתה היכולת בידו לשלם כסף פדיום, נמצא לו היתר להישאר במקום ומי שלא שילם, הוצא מהבית עם המטלטלים. מצב זה נמשך חמש—שש שנים, עד שהפריץ הוציא ליהודים רשיונות לגור במקומות אלה והתחיל למכור מגרשים ל„כל דכפין״.

אשר לז׳ולצק, אם כי המשיכה בחייה כימים ימימה, הרי בכל זאת הקירבה של הישובים היהודיים בתחנות השפיעה במשך הזמן על חייה הרוחניים של הכפר־העיירה.

ה. המשך גופה של העיירה, קרואי הצבא, חתונות וחייט־רופא

החלקה השניה של אדמת ז׳לוצק היתה של פסח ווכמן. הוא היה בעל זקן מידות, חלוש בגופו וחלקתו לא היתה מעובדת. היו לו שני בנים ובת אחת. על יד ביתו של ווכמן היתה „הדברה״. זה היה בור ארוך ורחב, מלא מים מכונסים מהגשמים ומהשלגים שהחזיקו מעמד כל ימות השנה. בימות החמה שמשו לכיבוס לבנים שהיה מלווה ב„קונצרט״ של הצפרדעים שנשמע למרחוק, והיו מחליקים שם על הקרח.

מקום זה שימש גם לכינוס ולבילוי של חייבי גיוס לצבא הרוסי. חיילים יהודיים היו סובלים מאד בצבא ולכן חיפשו עצות ותחבולות כיצד להיפטר ממנו. לשם כך היו עושים מומים בגופם או שהיו מסתגפים כדי איבוד משקל מתחת לנורמה המכשירה לצבא. יש ששוחררו מיד ויש שקיבלו דחיה לשנה כדי שיבריאו ושוב דחיה לשנה ועוד דחיה לשנה שלישית. ואם לא הבריאו עד שלש שנים היו מקבלים שחרור לצמיתות או עד לעת מלחמה. זה גם היה תלוי בסכום השוחד שקיבלו הרופאים או הקצינים המגייסים. תאריך ההתיצבות היה שבוע אחרי חג הסוכות ומקומה לאנשי ז׳לוצק והסביבה — בעיירה וולדימירץ. היו מתאספים שם 70—80 כפריים בגיל הגיוס ומחכים 3—4 ימים עד שעולה בידם לוודא אם הם מופיעים ברשימת הקרואים לצבא ואז מקבלים תור להתיצב לבדיקה כללית ורפואית של וועדת הגיוס כעבור חודש ויותר. במשך אותה תקופה מבלים צעירי היהודים את לילותיהם בצוותא, מדירים שינה מעיניהם, צמים או אוכלים ושותים דברים משלשלים וכו׳ עד שנראים כגרוגרת דר׳ צדוק...

אחרי ה„דברה״ עמד בית דו משפחתי וגרו שם שתי משפחות; אחת מהן — של יעקב הבדחן. תפקידו היה לשמח חתן וכלה והמחותנים בחתונה. שעות אחדות לפני החופה היה בא עם ה„כלי זמר״ של רפלובקה למקום בו התאספו הקרואים אצל החתן והיטיבו לבם ב„לקח״ ויי״ש. הבדחן היה מכריז: „לכבוד פלוני הדוד (או המכובד) של החתן וכו׳ „מזל טוב״ יאה ונאה לנגן!״ וכל אחד שניגנו לכבודו, שילם כנדבת לבו לבדחן ולמנגנים.

אחר כך הלכו אצל הכלה וניגנו לכבוד „המחותנות" עד שחזרו אל החתן כדי להוליכו „לכסות" את הכלה. באותו מעמד היה הבדחן מעורר את הזוג הצעיר לחשבון הנפש לקראת חייהם המשותפים — והכל בחרוזים, מלווה ע"י התזמורת. היו הנשים מזילות דמעה וגורפות את חטמן בממחטה לבנה. ובפרט כשהחתן או הכלה היו יתומים, היה הבדחן מזכיר את נשמות הנפטרים „הנמצאות כאן במעמד זה". אז כל הנשים געו בבכיה כמו בשעת הזכרת נשמות בבית הכנסת. את „דרשתו" היה הבדחן מסיים בנעימה עליזה: „ועתה בשעה מוצלחת ולמזל טוב לחופה נלך!"

את החופה היו מקיימים ליד בית הכנסת הגדול ואחרי החופה, בשעת הסעודה, היו הבדחן והמנגנים ממשיכים לשמח את המסובים ולקרוא את „מתנות הדרשה". אחרי ברכת המזון „ושבע ברכות" — ריקוד המצווה וסתם ריקודים עד אור היום.

לחתונה במושבה היו באים הגויים מהכפרים הסמוכים וצובאים על הבית מסביב. החתונה היתה נמשכת כמעט מעת לעת. בתפילת שחרית היה החתן מברך „שהחינו" על לבישת הטלית ואחרי ארוחת הבוקר שוב ניגנו ורקדו עד הצהרים. ברם, זה היה השלב הראשון של החתונה והמשכו — בשבת של „שבע ברכות", שאז שלחו מכל בית משקאות וקוגל לבית השמחה ובאו שוב להשתתף בשמחה בכנות ובעין טובה. אפשר לומר, כי מי שלא ראה שמחת חתונה של יהודים במקומות אלה לא ראה שמחה מימיו.

אחרי ביתו של הבדחן עמד ביתו של ברוך גיבל החייט. יהודי בעל הדרת פנים, ישב תמיד בעבודה ועל שולחנו מונח ספר רפואות. יהודים ולא יהודים היו באים אליו לבקש תרופה לחולה. היה מסתכל בספר הרפואות ומייעץ לקטוף צמח פלוני מן השדה, לבשל כך וכך זמן ולהשקות את החולה. וזו היתה תרופה כמו מן השמים. רופא לא היה בז'לוצק. במקרים קשים היה צורך להביא רופא מוולאדימירץ, מרחק של כ־20 ק"מ בדרך לא סלולה, משובשת בביצות ובמהמורות, כלומר, מסע של יום תמים. במקרה כזה היה ר' ברוך בא וממשמש את דופקו של החולה ואת מצחו. „חום־גבוה" — היה קובע — „צריך להזמין רופא ועד שהוא יבוא יש לשים קרח לראש החולה כדי להחליש את החום". ומטבע הדברים הרבה נתרפאו לפני בוא הרופא... ור' ברוך — לא קיבל שכר טרחה ולא שכר בטלה, אלא לשם חסד בלבד.

היתה לר' ברוך חלקה בין האחים אפרים ויצחק גיבל והיא היתה מעובדת ע"י גויים. הוא גם סידר בביתו חנות כל־בו ובריינדל אשת החיל שלו ניהלה אותה.

אחרי הבית הזה היו חלקותיהם של בנימין ואריה פינקלשטיין, שנמשכו עד לבית הכנסת הגדול.

ו. בתי כנסיות, מעשה באסיר, מלחמה ופליטים, ה„חדר" והמשטרה, באר פלאית

בית הכנסת הגדול עמד במרכזה של המושבה ושימש לתפילה, ללימוד תורה, לאספות וגם מחסה לאנשי המושבה בכל צרה שלא תבוא. הוא גם היה מקלט לעריקי מלחמה בשנים 1915—1918 ועל כך בפרקים הבאים.

במרחק מה מבית כנסת זה עמד בית כנסת חדש קטן על מגרשו של יואל הרש פרימק. יואל הרש היה כמעט הקשיש ביותר בין בני המשפחות שבאו להתיישב בז'ולצק והרבה שנים הוא היה ה„סטרוסטה" (מוכתר). בעטיה של מחלוקת שפרצה בין השוחט לבין הדיין, נעשו שני צדדים והיה הכרח לבנות בית כנסת שני. הלך יואל הרש ובנה את הבית על מגרשו. עקב הלשנה שהבית נבנה בלי רשיון נתבע יואל הרש לדין ופסקו לו שמונה ימי מאסר בלוצק, הרחוקה מז'לוצק כ־120 ק"מ. יואל הרש הלך לשם ברגל, התייצב לפני מנהל בית הסוהר ונכלא כדין. בערב שבת, בשעת תפילת קבלת שבת, פרץ בבכי. עבר אותה שעה הממונה ושאלו לפשר הבכי. אמר לו יואל הרש: „הנה אני יושב בבית הסוהר בשבת ללא עוון של גניבה וגזלה, אלא מפני שבניתי בית תפילה מבלי לבקש רשיון לכך". נכמרו רחמיו של הממונה על היהודי התמים ועוד באותו ערב שוחרר מכלאו.

במשך הזמן שככה המחלוקת ונשכחה מלב, אך בית הכנסת החדש הוסיף להתקיים עד לחורבנה של העיירה.

אחרי בית הכנסת הקטן היתה חלקתה של משפחת מעניוק, משפחת כהנים ענפה ומכובדת. אחד מבניה, יצחק מאיר, היה בעל חנות במרכז. גם ילדיו היו חרוצים וזריזים במסחר, והיה הולך וגדל עד שבנה מחסנים והיה מביא סחורות בקרונות הרכבת. זכורני שבקיץ 1916, כאשר התחילו הקרבות על נהר סטיר והאנשים החלו לברוח לרוסיה, נעו הרבה פליטים בדרך בעגלות רתומות לסוסים ולבקר. רובם של הפליטים היו אכרים גרמנים ממערב ווהלין שהרוסים גרשום ממקומותיהם לפני הכיבוש האוסטרי־גרמני. כאשר הגיעו לסביבות אוקראינה היו האוקראינים גוזלים את רכושם. היו הפליטים מוכרים את חפציהם ובעלי החיים שלהם ועושים את דרכם ברכבת לרוסיה. אז קנו להם הרבה מתושבי ז'לוצק עגלות וסוסים בכדי לברוח אף הם לרוסיה. בין אלה היה יצחק מאיר מעניוק. באותו זמן היו מחסניו וחנותו מלאים שקי קמח וסוכר וכל מיני סחורות, הלך יצחק מאיר מבית לבית וביקש שכולם ילכו ויקחו סחורות בחנם כמה שיוכלו, מפני שהוא עוזב את המקום וממילא יבואו הגויים ויקחו הכל, והמשפחה יצאה לדרך בעגלה טעונה מזון ומטלטלים. לאחר זמן, כאשר חזר מרוסיה, עברה המשפחה לסט' רפלובקה ופתחה שם את עסקיה. לביתו של יצחק מאיר בז'לוצק עבר אז שמעון גיבל. ועוד היה שם פליט מצ'רטוריסק בשם פייסע משה לוקס עם משפחתו. פעם באו שני שודדים קוזקים ותפשו שני סוסיו של נחום דימנטין שהיה עובד בהם בבית הבד שלו. נחום התנגד להם בכל כחו, אחז בסוסים ונגרר אחריהם. השודדים מכים אותו מכות רצח וצעקותיו מגיעים עד לב השמים. הגיעו עד לביתו של יצחק מאיר, שהיה בפרשת דרכים לכפר ז'ולצק גדול, קפץ אחד מבני לוקס, משה שמו, מן הבית להציל את נחום. אז ירה אחד השודדים במשה ריית מות, עזבו את הסוסים ונמלטו. ה' ינקום דמו הטהור של הבחור הטוב ותהי נפשו צרורה בצרור החיים.

אחרי ביתו של יצחק מאיר היתה חלקת מריבה, שעליה עמד בית דו־משפחתי. גרו בו נחום דימנטין, משפחת גלון וישראל מאחרוק המלמד. שנים רבות היה

ריב בין האכרים לבין ה„עירוניים". הראשונים טענו, שחלקה זו אינה רשומה בזיטומיר על שם דימנטין והוא תפסה ובנה בית בלי טאבו, והרי תמיד הוא היה בין ה„עירוניים" עם התשלומים בעד מרעה הבהמות. ריב זה נמשך עד אחרי המלחמה, באשר אז נעשתה חלוקה חדשה של האדמות וגם הוא, דימנטין, קיבל חלקה מלאה. בסוף החלקה בנה ר' ישראל המלמד. תלמידיו היו בגיל 9—11. השלטון הרוסי לא הירשה ללמד ב„חדרים" פרטיים והמשטרה היתה באה כל פעם לבדוק את המצב. הבית היה כמעט הקיצוני בין שתי הדרכים, לרפלובקה ולפוליץ ומרחוק היו רואים מתוכו מי שהתקרב לז'לוצק. כשהמשטרה נראתה מרחוק, היו הילדים עולים לעליית הגג עד שעברה המשטרה ומתפזרים לבתיהם עד שחזרה המשטרה העירה.

הבית האחרון מצד זה של הרחוב, היה של הסנדלר יוסף קרוק. זה היה בית קטן, בן חדר אחד ארוך ששימש למגורים, למטבח ולבית מלאכה כאחד. בחדר זה גרה משפחה בת 11 נפש ויוסף קרוק היה עובד עם בניו. עיקר עבודת הסנדלריה היתה בערב, כמעט עד חצות, לאורה של עששית נפט גדולה מס' 13 ומרחוק היו רואים את האור הבוקע מחלון ביתו של יוסף קרוק.

בקצהו של הרחוב, בפינת הסיבוב לפוליץ', היה מגרש צבורי ריק. שם היו חופרים חומר ללבנים בשביל תנור וכיריים וגם חול אדום לפזר על קרקע הבית לכבוד שבת, כי בבתי ז'לוצק לא היה רצפות בהרבה בתים. באותה פינה היתה גם „הבאר של אהרן", שמימיה שימשו לסגולה ולרפואה. אחת מתרופותיו של החייט — הרופא ר' ברוך גיבל — היתה „להרתיח תה ממי הבאר של אהרן". ועוד סגולות היו למי הבאר הזאת שעמדה בפרשת דרכים והיו שם שקתות להשקות את הבהמות של הסביבה ושל עוברי דרכים.

ז. הכומר וכלביו „תעשיות" בז'לוצק. עלילת שוא וברכת הרבי

אותה פינה גבלה עם אחוזתו של הכומר מפוליץ' וכל השנים היו צרות עם הכומר בגלל הבהמות של המושבה שהיו עוברות שם ורועות בסביבה. המעבר היה מגודר מצד אחד בתיל דוקרני ובצד השני נטע הכומר עצי פרי שונים ועשה גדר גבוהה מעצי אלון; גם בנה בית לבנים והחזיק שם שומרים וכלבים. אותם השומרים היו מסתובבים בלילות ותופסים בהמות בחלקות הגבול, בטענה שהן גרמו אצלם נזקים. היו כולאים את הבהמות ברפת וקושרים סביבה את הכלבים, עד שקיבלו בקבוק יי"ש, פדיון כל נפש בהמה. לא פעם „הילכו" שם מכות, אך ידו של הגלח היתה תמיד על העליונה.

אחרי ביתו של הכומר, מרוחק במקצת מבתי הרחוב בצדו השני, היה ביתו של מנדל בורקא, יהודי חייכני, שתמיד היה במצב רוח עליז. מנדל היה קצב, אך עיקר פרנסתו לא היתה משל יהודי ז'לוצק, כי התושבים ברובם שחטו בבתים. אלא שהיה קושי במכירת האחוריים שלא היו מנקרים אצלנו. היה מנדל לוקח כמה אחוריים בשק על כתפו וסובב הולך בין הפריצים עד שמכר את

הבשר, בחזרה היה קונה בסביבה כמה עגלים ואילים ומביא הביתה בעגלה שכורה,לשחיטה.

מנדל היה מן „העירוניים" ועל ידו היו עוד כמה בתים שלא היו ברשימת האכרים, כמו ביתו של איזיק (מינקיס) אף הוא באותו עיסוק, ועוד שני בתים, של איזיק ברט ומוטיה לייפר, לאיזיק ברט היו שני בנים חוץ מבנות. אחד בשם זיסקינד, עבר לגור על אדמת ז׳לוצק קטן והשני, יהושע, שקראו לו „פיקסל" מחמת פיקחותו, בנה בית גדול על המגרש הזה במקום הבית הישן. בזמן המהפכה 1819 התגייס למשטרה. המפקדה היתה בוולאדימירץ והוא היה שומר בז׳לוצק. הוא היחידי שנשאר בדרך נס בחיים מכל השוטרים, כי המשטר שבא אחר כך הרג את אנשי המשטר הקודם. זמן מה לאחר מכן עבר יהושע לגור במאניעוויץ׳.

בזמנו היה המקרה שהרגו את שכנו ר׳ מרדכי לייפר, יהודי מטופל בילדים, שעבד בתחנת רפלובקה. בערב שבת חזר הביתה מעבודתו. בדרך, כשני ק"מ מביתו, יצא גוי אחד לשדוד שתי בחורות שהלכו לפניו. מרדכי התקרב ואמר לגוי שהכירו היטב: „עזוב אותן!" לגוי, כנראה, לא נעם שיש כאן עד לנסיון השוד, ירה בו והרגו במקום וברח. הבחורות באו לכפר וסיפרו את המעשה. מיד יצאו אנשים עם יהושע השוטר והביאו את ההרוג. המשטר באותו זמן לא היה יציב ולא היה בפני מי להתלונן. וכך הוזנח הענין. הכל ידעו מי הרוצח ולא עשו לו מאום: ניצטיפור סנדאקס מטראכולין. סופו שבנו הרגו.

שניים מבני משפחת לייפר חיים אתנו בארץ. האחד, מיכאל, עלה ארצה דרך הכשרה והוא יודע לספר הרבה מהזמן האחרון. ודאי יפרסם את זכרונותיו בספר זה.

אחרי בית לייפר מתחילה שוב שורה של מתישבים־אכרים: קרוק, מעניוק, פינקלשטיין, זסק, פרימק וקנדל. אבי משפחת קרוק, ר׳ אהרון, היו לו שלושה בנים: צבי, ברוך ויוסף. ברוך ויוסף היו בעלי מקצועות וצבי שימש כמוכתר עוד מזמן הצאריזם עד לשלטון הפולנים ואז עברה המשרה בירושה לבנו מאיר. הם סבלו הרבה בגלל משרה זו. היו זמנים של עבודת כפיה בכל המשטרים שנתחלפו מיום ליום. כמעט כל יום היו באים שוטרים ודורשים עשרות פועלים, גברים ונשים. בעל כרחו היה צבי קורא לדיסיאטניקים והם הלכו עם השוטרים מבית לבית. את מי שמצאו לקחו בלי רשימה של צבי, אך התרעומת היתה על המוכתר, כאילו שהוא מוסר את האנשים לידי השוטרים.

אנו מגיעים לחלקות מעניוק ופינקלשטיין. אלו היה חצרות של תעשיה חקלאית ביתית. בחצרו של גרשון מעניוק עמד בנין גדול ובו היתה טחנת קמח, שבמשך יום ולילה היתה יכולה לטחון עד אלף ק"ג. ועוד היה כאן בית הבד לעצירת שמן ומקצצת תבן. כל המכונות הללו הופעלו על ידי ארבעה סוסים. גלגל גדול של עץ אלון היה רוכב על גליל עץ מחורץ ומשולב בגלגלים אחרים המחוברים למכונות על ידי רצועות עור. הסוסים שנקשרו לגלגל הגדול, בדרך כלל סומים או מכוסי עיניים, סובבו תמיד כמחוגי השעון והתניעו בדרך זו את המכונות, אך לא את כולם בבת אחת, כי כוחם של ארבעה סוסים לא הספיק לכך.

בניו של גרשון בני ברכה היו; כולם דומים לאבא בכוח פיסי ועבדו יחד

אתו, ואילו עקרת הבית, חיה יענטל, ניהלה את הבית בתבונה ובכשרון המעשה. הבית היה תמיד מלא גויים שבאו לעצור שמן או לטחון דגן. אחרי טחינת גרעיני השמן היה צורך ללוש עם מים בכלי פח, כל אחד לפי תורו ואחרי זה לחכות עד שאפשר יהיה להכניס למכבש. בינתיים הביא כל אחד דברי אוכל ומשקה והבית היה כמו בית מרזח ביריד, אך משהגיע יום ששי והגוי ידע שלא יספיק לגמור את עבודתו עד שעה שלש אחר הצהרים, היה נוסע הביתה וחוזר ביום שני. כך היה נהוג בבתי היהודים באותו זמן.

שכנו של ר׳ גרשון, פנחס פינקלשטיין, מבנאי העץ (טעסלער) היו לו ארבעה בנים ובת אחת. לשניים מבניו בנה בתים בשכנותו של ברוך גיבל ואילו השניים האחרים, אף הם נשואים, גרו אתו יחד. לכל משפחה הוקצה חדר אחד בלבד ואיש לא אמר: „צר לי המקום״. התקנאו הללו בשכנם גרשון מעניוק והקימו בחצרם בנין גדול בשביל תעשיה דומה. באותו זמן היה גם לר׳ שלמה מעניוק טחנת רחיים, אך לא היה לו עם מי לעבוד, כי לא היו לו בנים אלא בנות בלבד. התחילו הפינקלשטיינים במשא ומתן עם ר׳ שלמה לקנות אצלו את הכלים כדי להעבירם לבנינם. לפתע, בליל סתו אחד פרצה דליקה בבנינו של ר׳ שלמה ונשרף כליל על כל כליו. היה שם גוי אחד, מרקו השיכור קראו לו, שבעד בקבוק יי״ש היה מוכן להיות שליח לכל דבר עבירה. בא אותו גוי ואמר, שהוא הוא שהצית את הבנין בשליחותם של האחים זאוול ויעקב דוד פינקלשטיין. בעד עבירה כזו היה צפוי לשני האחים מאסר לזמן ארוך עם עבודת פרך. באותו זמן פרצה המחלוקת בין הדיין לשוחט. הדיין אסר את שחיטתו של השוחט ובכל שבת היו מריבות בבית הכנסת, עד שצד אחד עזב את בית הכנסת והתחיל לבנות את בית הכנסת הקטן על מגרשו של יואל הרש פרימק. לחנוכת הבית הוזמן ובא אדמו״ר ידוע. משפטם של האחים פינקלשטיין שהיו במאסר ונחקרו, עמד להתקיים עוד מעט והפחד מפני העונש היה רב. באה המשפחה בבכי ובצעקות לפני הרבי. ברכם הרבי ואמר: „שקר אין לו רגליים ואמת מארץ תצמח. טענות העד ישתנו והאסורים יצאו לחפשי״. וכך היה: לפתע שינה מרקו את טעמו וטען כי עדותו הראשונה עדות שקר היא. מישהו שאינו זוכר מי הוא, נתן לו שני בקבוקים יי״ש שילך ויעיד כפי שהעיד, בהבטחה שאחרי זה ישלם לו עוד; אך לבסוף סירב הלה לשלם לו. היהודים הללו אינם אשמים כלל״. הגוי קיבל שנה מאסר, הפינקלשטיינים שוחררו ור׳ שלמה מעניוק קיבל דמי ביטוח בעד רכושו שנשרף.

האחים פינקלשטיין הכניסו לבנינם החדש מכונות חדשות והעבודה הספיקה גם להם וגם לשכנם ר׳ גרשון. עד שהוקמה טחנת הקיטור מצד ז׳לוצק קטן.

טחנה זו נבנתה במרחק ניכר מן המושבה מפני שההסקה היתה בעצים ובנסורת והיה חשש לדליקות על ידי הגצים הנפלטים מן הארובה. בעלי הטחנה היו צבי מעניוק ומוטל ברזניאק מפוליץ׳, המכונאי, הטוחן ויתר העובדים היו גויים. את משכורתם קיבלו בקמח ונוסף לכך קיבלו דירה בבנין מיוחד שהוקם ליד הטחנה. העבודה היתה בלי חשבון של שעות. היו זמנים שלפני החגים שלהם עבדו ביום

ובלילה ועל תשלום בעד שעות נוספות לא ידעו אז, שכר הטחינה שולם בגרעינים לפי מידה של שק. עיקר הטחינה היה: שיפון, שעורה וכוסמת. בסוף השבוע היו בעלי הטחנה טוחנים את הגרעינים ומוכרים לתושבים.

בזמן המהפכה (רבולוציה) אסור היה לבעלי הטחנה לנהל את עסקם. הוקם „קומבד" (קומיטט בדנוטי) כלומר, ועד לנצרכים, שהיה מחלק מנות מזון לפי נפשות לכל התושבים וגם בעלי הטחנה קיבלו אותן המנות.

אחרי המלחמה נשרפה טחנת הקיטור; אך כעבור שלש שנים הוקמה מחדש על ידי בעלים אחרים. הם תיקנו את המכונות וגם הכניסו מכונות חדשות לטחינת חיטה. אך השקעה זו היתה לחינם, כי בסביבתנו לא גדלה חיטה והגויים לא אכלו לחם חיטה. רק במקרה שהיה אצלם חולה, קנו לו חלה אצל החנוני שהיה אופה פעם או פעמיים בשבוע כמה חלות למכירה.

ח. מלחמה בארץ. שודדים, עריקים ופליטים. מהפכה. גרמנים ופליטים

אחרי הפינקלשטיינים מתחילה חלקת זסק שהיתה מחולקת לארבעה: אברהם, יוסף, יצחק וצבי. בזמן הראשון גרו הארבעה בשני בתים דו־משפחתיים. לפני מלחמת העולם היו יצחק וצבי בנאים ויוסף היה נגר. יצחק וצבי בנו בית גדול עם גג של רעפי־עץ (שינדלען) שזה היה חידוש בז׳לוצק. בא רוסי אחד עם רשיון לחנות של משקאות חריפים ושכר אצלם את הבית שעמד במרכזה של העיירה. החנות התקיימה עד המלחמה שפרצה בקיץ 1914, שאז יצא הצו לסגור כל החנויות של משקאות חריפים. מלאי המשקאות שנמצא אותה שעה בבתי החרושת ובחנויות הושמד ועונשים כבדים הוטלו על אלה שנמצאו אצלם משקאות בסתר. ברם, האוקראינים רגילים לשתות הרבה והיו מוכנים לשלם כל סכום עבור בקבוק יי״ש. אז התחילו בז׳לוצק לייצר מקמח, מסוכר ומשמרים מין משקה משכר שנקרא „סמוגונקה", כלומר, תוצרת עצמית. כמובן שפעולה זו היתה מלווה בפחד תמידי מפני הלשנה ועונשין; אך הישוב ידע אז עוד פחדים ומתח מסיבות אחרות ועל זה בהמשך ספורנו.

הבית הגדול עם החנות של הזסקים עמד נטוש ועזוב. פחדו לגור שם מאימת השודדים ששרצו אז בסביבה, כי מי שבא לשדוד הלך לפי מראה הבית מתוך הנחה שבעליו הכי עשירים במושבה. זכורני, שפעם באו קוזקים ונכנסו שמה. הם מצאו שם אשה אחת, גולדה גלון, ודרשו ממנה כסף. כאשר טענה שאין לה כסף התחילו להכותה. גברים כמעט שלא היו אותה שעה במושבה. הצעירים כמעט כולם היו משתמטים מהצבא והסתתרו איפה שהסתתרו ואילו הקשישים אף הם היו עוזבים ביום את המושבה ומוצאים להם עיסוק ביער ובשדה, כי מי שנמצא במושבה היה עלול להילקח לעבודת כפיה לא ליום ולא ליומיים אלא לשבוע ויותר. צעקה האשה ולא היה מי שיבוא לעזרתה. משבדקו וחיפשו בכל הבית ולא מצאו את מבוקשם, עזבו הקוזקים את המקום והאשה סבלה זמן רב מהמכות שהנחיתו עליה השודדים.

בגמר המלחמה רכשו את הבית הזה שני שותפים: משה קנדל ואריה רבינוביץ. משה קנדל פתח חנות וגם בנה אחר כך מחדש את טחנת הקיטור. הוא הצליח מאד בעסקיו ועלה מעלה מעלה; אך כל רכושו אבד עם חורבנה של העיירה. משפחתו נספתה בשואה והוא עצמו התגלגל בין הפרטיזנים ונשאר בחיים. עתה הוא נמצא בארצות הברית.

על יד אותו בית היה בית דו־משפחתי של יואל הרש פרימק ובניו. לידו באר צבורית שבקושי סיפקה מים לתושבים הרבים שהיו משתמשים ממנה, עד שלפעמים בקיץ, ביום חמישי, היה הכרח להסיר את מוט השאיבה, כדי שאחד הזריזים לא ימלא בלילה את כליו יותר מדי לצרכי אפיה ויתר צרכי השבת ויחסרו מים לאחרים.

באר זו שהיתה באמצע הישוב ושימשה גם לכיבוי שרפות, נחפרה על ידי יואל הרש פרימק, שהיה המוכתר הראשון של ז׳לוצק ושימש בתפקיד זה הרבה שנים. זכורני שסופר, כי בזמן מלחמת סבסטופול, דרשו מכל כפר אדם אחד לצבא ולא היה לו את מי לשלוח. התנדב הוא בעצמו. מקום ההתיצבות היה בלוצק, מרחק של 120—130 ק״מ מהמושבה. הוא הלך לשם ברגל. בכל כפר שעבר הצטרף אליו איש אחד עד שהגיע ללוצק מחנה גדול מאד. אך שם אמרו להם שכבר נגמרה המלחמה, כי הצאר התאבד ובכן אין מלחמה, וחזרו כולם הביתה.

יואל הרש בנה את ביתו כדו־משפחתי: שני מטבחים עם שני תנורים וארובות. בהשוואה לבתים אחרים, היה זה בית גדול. היה לו גג גבוה של קש בלי פתח כניסה חיצוני אל עליית הגג (בוידם) וזאת מטעמי בטחון מפני גנבים ו„אורחים״ אחרים בלתי קרואים; אך בתא שבפנים הבית היה פתח נסתר לעלייה במקרה הצורך ובקיץ העלו דרך שם את החציר מן השדה. זוכרני, שיוסף בנו של צבי זסק גוייס לצבא בשנת 1910. בהיותו בחור בריא וחסון הוא נלקח לחיל הפרשים וזמן השרות של חיל זה היה עד שש שנים, כך שתוך שרותו של יוסף פרצה המלחמה. לא עבר זמן רב עד ששלחו אותו לחזית האוסטרית—גרמנית. הנסיעה היתה ברכבת מסביבות סובלק דרך קיוב וקיבל ארכה כמה ימים עד שהגיעו לסרני. יוסף הכיר היטב את הסביבה והחליט לערוק מן הצבא. באנטונובקה ירד מן הרכבת, עזב את החרב והרובה בקרון ואת הסוס בקרון הסוסים ובא הביתה. בז׳לוצק היתה אז פלוגת צבא, שתפקידה היה לאסוף חיילים תועים שאיבדו את הקשר עם יחידתם ולהעבירם למקומם הראוי. יוסף נפל איפוא לתוך הסכנה ממש. לאנשים שפגש בכניסתו לכפר אמר שקיבל חופשה לכמה ימים. הוא נכנס מיד אל יואל הרש וגילה לו את הסוד שהוא ערק ואם ח״ו יתפסוהו, הרי הוא צפוי לעונש מות בעד עזיבת הסוס והנשק. כמובן, שבביתו הוא לא יכול להסתתר, כי בודאי יבואו לחפשו. כל החורף היה מתחבא אצלנו בעליית הגג. גג הקש מלמעלה והחציר היבש מלמטה הגנו עליו מפני הקור ובקיץ היה נמצא „על המסילה הישנה״. שם היתה ביצה שבמרכזה היה תל גבוה כמה מטרים. שום נפש חיה לא הגיעה לשם, כי כדי לחצות את הביצה היה צורך ללכת עד הטבור בבוץ. זה היה אפוא מקום בטוח בשביל יוסף ובשביל עריקים נוספים שבאו לאחר מכן. יואל הרש

הזקן התקין גישה נסתרת אליהם והיה מביא להם כל יום אוכל וכדי שלא יפול שום חשד עליו, היה מסתובב עם הסל כאילו לחפש פטריות או זרדים לתיקון גדר. מעשה זה ארך כשנתיים.

יואל הרש נפטר בה׳ באב שנת תרע״ז. תנצב״ה.

חיילים יהודיים רבים שערקו מן החזית שהיתה אז לא רחוק מאתנו, נהרו לז׳לוצק וביקשו בה מקלט. הדאגה לבטחונם ובעית הזנתם, — שנים־ שלושה חיילים על כל בית — העיקה והכבידה מאוד על התושבים; אך ז׳לוצק עמדה בכך בכל כוחה ואפילו למעלה מזה. ביום היו הבחורים עושים ביערות ובלילה היה רובם בבית הכנסת הגדול. מפקד המשטרה ידע על כך וקיבל „דמי לא יחרץ״. כאשר עמדו לערוך סריקה במושבה, היה מודיע יום לפני כן ואז היו מסתתרים ביערות. יותר גרוע היה בחורף, כאשר לא היה איפה להסתתר. פעם אחת בחורף, הקיפו המשטרה והצבא את המושבה. שרר אז קור גדול. הביצות והאגמים קפאו ושלג היה מעט, כל הסביבה היתה כמו כביש אספלט. במצב כזה היה קל מאוד לשליחי השלטון להגיע לכל מקום ואכן נתפסו הרבה עריקים והועמדו למשפט צבאי. הרבה הוצאו להורג או נעדרו ואין יודע עד היום מה היה אתם. זה היה כמה חדשים לפני נפילת משטר הצארים.

לפתע התחילו חוזרים חיילים מן הצבא, ללא שחרור וללא תעודות, וסיפרו כי הצאר ובני משפחתו הוצאו להורג. האנשים לא האמינו ופחדו לדבר על כך; אבל סוף־סוף מהפכה! אין שום שלטון בסביבתנו. הפקר! עכשו התחילו צרות של שוד והריגות. לז׳לוצק הגיעו הרבה פליטים מעבר לסטיר, מצ׳רטוריסק והסביבה, וכולם מצאו מקלט בעיירתנו. ושוב שלטון חדש — הגרמנים. אך גם קצו של שלטון זה עמד לבוא מהרה. לבסוף באו הפולנים. גם הם שדדו וחמסו והכו יהודים. אך כאשר נכון השלטון בידם, פסקה האנדרלמוסיה והחיים התחילו לחזור למסלול פחות או יותר תקין.

ט. אנשים ועסקיהם, רכוש ממשלתי וסדר משפטים. חלופי משטרים. סוף דבר.

אחרי ביתו של יואל הרש פרימק, הגבול של משפחת קנדל. בין שני בתים אלה היתה עוברת דרך צרה לבית המרחץ שנבנה גם כן על חלקתו של יואל הרש רחוק מן הבתים. בין עצי פרי שהסתירוהו מן העין.

בני משפחת קנדל גרו כולם על חלקה אחת, והם: קנדל זייוול, משה הפולני, אבא יעקב מלישקה, בנימין משה ויעקב.

אבא קנדל היגר פעם לצרפת, עבד כמה שנים בתור בורסקאי וחזר לז׳לוצק. אז בנה ביתו וגם בורסקי לעבוד עורות. מצרפת הביא אופניים, הראשונים בז׳לוצק. זה היה בשנת 1907. הבית שבנה היה גדול, עם גג של פח והיה בו כמה חדרים. הוא, אבא קנדל, ידע לכתוב רוסית וצרפתית. על כן פתח מעין משרד לכתיבת בקשות לשלטונות, בעיקר לבית המשפט שכמעט כל התושבים היו נזקקים לו. היערות וכרי המרעה היו רכוש ממשלתי והשמירה עליהם היתה מצומצמת.

היו התושבים, הגויים ולהבדיל היהודים כאחד, מתירים לעצמם ליהנות מהם. כגון רעיה וליקוט גרגרים ופטריות ללא תשלום ורשיון ואפילו לכרות עצים להסקה. וכאשר השומרים היו תופסים אותם יש שהיו נפטרים מעונש ע״י בקבוק יי״ש שנתנו לשומר. אבל במקרה שלא יכלו להתפשר עם השומר, היה הלה מגיש דו״ח לממונה שלו והלה תבע את העבריין למשפט. משפט כזה היה נמשך כמה שנים בשל אי הדיוקים של השמות והכתובות וכדומה, שגרמו לאי הופעתם של הנתבעים והתובעים במועד בבית המשפט, ובשל כך — לעונשין רבים. ובכן עשה ר׳ אבא פרנסה טובה מכתיבת הבקשות והגדיל את רכושו.

אך לא לעולם חוסן. פעם רכב על אופניו ביער, פגע בעץ ונפצע קשה. לא ארכו הימים והוא נפח את נשמתו. אז עברה המשפחה לגור בסרנה והקימו שם מאפיה. את הבית בז׳לוצק השכירו לרבה הראשון של העיירה ר׳ שבתאי סלוטנישקי מאיישישוק.

הגענו לסופם של בתי ה„זימלודלצים״ (אכרים). כאן היה מגרש צבורי ששימש לרעיית בעלי חיים, כגון אווזים, ברווזים ועגלות. וכאן חפרו חומר לתעשית לבנים. בחזית המגרש עמדו שלשה בתים בהם גרו: יהושע המלמד, יהושע השוחט ויצחק הנפח. הם קיבלו את האדמה לבנית הבתים בחינם, יען כי היה צורך בהם למושבה.

תלמידיו של יהושע המלמד היו דרדקים שהתחילו באלף בית ולמדו שנתיים־שלש שנים. אחר כך עברו אל ר׳ ישראל המלמד. יהושע החזיק תחת ידו עוזר (באהעלפער) שתפקידו היה לאסוף בבוקר את הילדים ולהביאם ל„חדר״ ובימי שלג או בוץ היה מרכיבם על כתפו. כן היה עוזר להמלמד בשנון הקריאה לילדים.

שכרו של המלמד היה מצומצם למדי ואם בעל בית נכנס בחוב של שכר הלימוד לא שלח המלמד את הילד לביתו, אלא שהעוזר לא בא לקחת אותו — והילד נשאר בבית.

שכנו של המלמד היה השוחט, שהיה גם מוהל וגם בעל תפילה. נוסף לעבודות הקודש היה גם עוסק במסחר עורות שלחין ועורות פרווה של כל מיני חיות שהאכרים צדו ביער.

השו״ב ר׳ יהושע פרימק היה סוחר זריז, עשה עסקים טובים ונתעשר. בנה בית גדול עם מחסנים. בכך זה נמשך עד שנת 1918. אז באו הבולשביקים ששיבשו את סדר העולם והחריבו את חיי הכלכלה של עיירות וכפרים עד שר׳ יהושע השו״ב היה נאלץ לעזוב את המקום ועבר לגור בסט׳ רפלובקה.

מרוחק במקצת משלשה בתים אלה עמד הבית של אלטיצקע. כאן היה גבול השדות של ז׳לוצק היהודית עם השכנים האוקראינים. בצד זה עמדו עוד כמה בתים של יהודים על מגרשי האוקראינים בשכירות. אלה היו הבתים של יחזקאל גלון, צבי קרוק הסטרוסטה, אהרן בליזניוק ובן־ציון גאניק.

תם ונשלם תאור המושבה ז׳לוצק היהודית על בתיה וגבולותיה, לפי המפה המצורפת לספר הזכרון הזה.

אך מחובתי עוד להזכיר את השכנים היהודים שגרו על אדמת ז׳לוצק־קטן

והשתתפו בחיים הצבוריים של ז׳לוצק היהודית, במוסדותיה הדתיים, בשרותי החינוך וכו׳:

בשורה הזאת, במרחק כמאתיים מטר מקצה העיירה, היו בתיהם של זיסקינד ברט, שאול ודוד קנטור, משה גוז ויצחק גוז. ממול היו עוד שני בתים של מנדל קופמן ושל אברהם משה גוז.

זכרם לא נשכח מהלב. — **ת. נ. צ. ב. ה**

משפחת פרימק מיכאל והניה לפני עלייתם ארצה בשנת 1935

אריה אבינדב

חֲלוֹם יוֹם קַיִץ

בֹּקֶר יוֹם קַיִץ. שֶׁמֶשׁ מֵעַל
אֶת אוֹרָהּ וְחֻמָּהּ לָאָרֶץ שׁוֹלַחַת
עַל שָׂדוֹת וִיעָרִים שֶׁרָחֲצוּ בְּטָל,
דוֹמְמִים בְּשַׁלְוָה, רוֹגְעִים בְּנַחַת.

כְּבָר אָדָם וּבְהֵמָה בַּשָּׂדֶה עֲמֵלִים,
עֵדֶר פָּרוֹת רוֹעֶה שָׁם בַּכַּר;
בַּדֶּרֶךְ לָעֲיָרָה, לְיַד כְּפַר הָעֲרֵלִים,
לְאִטּוֹ צוֹעֵד לוֹ הֵלֶךְ מוּזָר:

מִשְׁקָפַיִם לְעֵינָיו וְתִיק לוֹ בַּיָּד
אֵין זֶה פּוֹעֵל, אַף לֹא רוֹכֵל;
אוּלַי פָּקִיד הוּא אוֹ סְתָם בַּטְלָן נַוָּד
וְאוּלַי — מִי יוֹדֵעַ? — הוּא רַמַּאי נוֹכֵל?

אַךְ הִנֵּה הַהֵלֶךְ קָרֵב וּמַגִּיעַ
וּכְבָר הוּא כָּאן, בָּעֲיָרָה־הַכְּפָר,
וּרְאֵה זֶה פֶּלֶא! הַאֵין זֶה מַפְתִּיעַ,
שֶׁהַכֹּל יָדוּעַ לוֹ כָּאן וּמוּכָּר?

הַבָּתִּים הַקְּטַנִּים שֶׁל דַּלַּת הָעָם,
עִם גַּגּוֹת הַקַּשׁ שֶׁאֵזוֹב בּוֹ צָמַח
וּבָתֵּי הָאֲמִידִים, הַבְּנוּיִים בְּטַעַם,
בִּרְוָחָה, כַּיָּאוּת, וְגַגּוֹת לָהֶם מִפַּח.

וַהֲרֵי שָׁם הַ„דֶּבְרָה”, מִין בְּרֵיכָה אוֹ אֲגַם
וְנָשִׁים מְכַבְּסוֹת בְּגָדִים וּלְבָנִים;
הוּא מְשַׁמֵּשׁ לִטְבִילָה בְּיוֹם קַיִץ חַם
וּבַחוֹרֶף הַקַּר מִגְלָשָׁה לַבָּנִים.

וּמֶה קוֹל הַזִּמְרָה שֶׁאָזְנוֹ שׁוֹמַעַת ?
הֵן אֵלּוּ תַּלְמִידֵי הָרַבִּי אַבְרָהָם,
הַמְלַמְּדִם לְהוֹעִיל תּוֹרָה וָדַעַת,
עַל כֵּן נֶעֱרָץ הוּא עַל כֻּלָּהֶם.

וּמִשָּׁם הַלְמוּת פַּטִּישׁ לְאָזְנוֹ מַגִּיעָה;
זֶה ר׳ יִצְחָק נַפְּחָא (לֹא הָאֲמוֹרָא...)
שֶׁבְּשַׁבָּת עִם שַׁחַר יַשְׁמִיעַ הַקְּרִיאָה:
„קוּמוּ יְהוּדִים לַעֲבוֹדַת הַבּוֹרֵא!״

וְקוֹל שְׁאוֹנָם שֶׁל גַּלְגַּלִּים וּרְצוּעוֹת,
שֶׁל טַחֲנַת הַקֶּמַח וְשֶׁל בֵּית הַבַּד
וּפָרוֹת הַחוֹזְרוֹת מֵאָחוּ וְגוֹעוֹת
לַחֲלוֹב עֲטִינָן לַדְּלִי וְלַכַּד.

וְהִנֵּה בֵּית הַכְּנֶסֶת, בֵּית מִקְדָּשׁ מְעָט
שׁוֹכֵן כָּבוֹד בְּלֵב הָעֲיָירָה,
מִתּוֹכוֹ מַנְגִּינָה עֲרֵבָה נִשְׁמַעַת
תְּפִילַּת יָחִיד זַכָּה וּבָרָה.

פָּתַח הַדֶּלֶת, נִכְנַס וְרָאָה
יְהוּדִי יָשִׁישׁ, בַּעַל הַדְרַת פָּנִים,
שֶׁסִּיֵּים תְּפִילָּתוֹ בְּאוֹתָהּ הַשָּׁעָה
וּפִיזֵּם לוֹ זֶמֶר עַל אָבוֹת וּבָנִים.

חָלַץ הַתְּפִילִּין וּפָשַׁט הַטַּלִּית,
פָּנָה לְאָחוֹר וּמִמְּקוֹמוֹ עָקַר;
לִקְרַאת הָאוֹרֵחַ יָדוֹ הוֹשִׁיט:
„שָׁלוֹם עֲלֵיכֶם ר׳ יְהוּדִי יָקָר!

מֵאַיִן יְהוּדִי וּפָנָיו לְאָן ?
אוּלַי אוּכַל לְהַגִּישׁ לוֹ עֶזְרָתִי;
אַךְ רֵאשִׁית כָּל דָּבָר הֲרֵיהוּ מוּזְמָן
לִסְעוֹד וְלָנוּחַ בְּצֵל קוֹרָתִי״.

עיירה שהיתה

סָח לוֹ הָאוֹרֵחַ עִיקָּרוֹ שֶׁל דָּבָר:
„מְשׁוֹטֵט אָנֹכִי בְּמִשְׁכְּנוֹת יִשְׂרָאֵל
וְכוֹתֵב בַּסֵּפֶר עַל הֹוֶה וְעָבָר,
זִכָּרוֹן לְדוֹרוֹת עַד בִּיאַת הַגּוֹאֵל.

גַּם קְהִילַּתְכֶם הַקְּדוֹשָׁה, שֶׁמְּסַפְּרִים בְּשִׁבְחָהּ
אַדְמוֹ״רִים, דַּרְשָׁנִים וּמְחַזְּרִים עַל פְּתָחִים,
בְּסֵפֶר הַקְּהִילוֹת תִּזָּכֵר לִבְרָכָה,
לְדוֹרוֹת יָבוֹאוּ, לְנֶצַח נְצָחִים״.

נִתְחַיֵּךְ הַיָּשִׁישׁ: „נָעִים זֹאת לִשְׁמוֹעַ
כִּי אֲנִי וּמַר מֵאוֹתוֹ הַמִּקְצוֹעַ;
אֶלָּא שֶׁאֲנִי הֶרְשֶׁל סוֹפֵר סְתָם
וְאִילוּ מַר — סוֹפֵר תּוֹלְדוֹת עָם...

וּבְכֵן טוֹב וְיָפֶה, אֵין סָפֵק בְּכָךְ,
כִּי פָּעֳלוֹ רָצוּי, טָהוֹר הוּא וָזָךְ.
וִיהִי רָצוֹן שֶׁיַּצְלִיחַ עַד אַחֲרִית,
אַךְ הִגִּיעַ הַזְּמַן לִסְעוֹד פַּת שַׁחֲרִית״.

יָצְאוּ וְהִגִּיעוּ לְבֵית הַמְּאָרֵחַ.
נָטְלוּ יָדַיִם וּבֵירְכוּ עַל הַפַּת,
וּבַעֲלַת הַבַּיִת הִגִּישָׁה נָזִיד נוֹתֵן רֵיחַ
גַּם קָפֶה בֶּחָלָב וְחֶמְאָה מְעַט.

אָכְלוּ וְשָׂבְעוּ וּבֵירְכוּ שׁוּב כַּדִּין,
אַחַר הָאוֹרֵחַ בִּבְרָכוֹת מֵהֶם נִפְרַד;
יָצָא וּפָנָה לִשְׂמֹאל וְלִימִין
וְכָל בָּתֵּי הָעֲיָירָה אוֹתוֹ יוֹם פָּקַד.

מִבֵּית מָרָא דְאַתְרָא הַגָּדוֹל בַּתּוֹרָה,
עַד בֵּית הַבַּלָּן מִפְּשׁוּטֵי הָעָם;
לֹא הִנִּיחַ דָּבָר „מְקַיֵּם וְעַד קוֹרָה״.
שָׁאַל, חָקַר, כָּתַב וְרָשַׁם.

כַּךְ סוֹבֵב הָאוֹרֵחַ וְרָשַׁם עַד תּוֹם
קוֹרוֹת וּמַעֲשִׂים מֵחַיֵּי הַקְּהִלָּה,
עַד כִּי בָּאָה שֶׁמֶשׁ, כְּבָר פָּנָה יוֹם
אָז סָר אוֹרְחֵנוּ לְבֵית הַתְּפִילָּה.

בֵּין מִנְחָה לְמַעֲרִיב, כְּנָהוּג מֵאָז,
הִגִּיד הָרַב אֶת שִׁעוּרוֹ
בְּאַגָּדוֹת עֵין יַעֲקֹב הַיְקָרוֹת מִפָּז
וְכוּלָּם בְּקֶשֶׁב הִתְחַמְּמוּ לְאוֹרוֹ.

מְחוֹנָּן הוּא הָרַב בְּמֶתֶק שְׂפָתַיִם
בְּכוֹשֶׁר בִּיטּוּי וְהַסְבָּרָה;
הִקְשִׁיב גַּם סוֹפְרֵנוּ — אַךְ בֵּינָתַיִים
קָרָה לוֹ מַה שֶּׁקָּרָה:

הוּא עָצַם אֶת עֵינָיו וְלֹא אָרְכָה הַשָּׁעָה
וְרֹאשׁוֹ צָנַח וְנִרְדַּם...
וְכַאֲשֶׁר הֵקִיץ יָדַע וְרָאָה,
כִּי אַךְ חֲלוֹם חָלַם — — — —
— — — — — — — — —

מִבַּעַד חַלּוֹן־חַדְרוֹ שֶׁמֶשׁ שׁוֹקַעַת
בְּמַבָּט שֶׁל תּוּגָה מְצִיצָה לְעֵינָיו
וְאֶצְבַּע שֶׁל אוֹר מְרַצֶּדֶת, נוֹגַעַת
בִּצְרוֹר כִּתְבֵי יַד הַמּוּנָּח לְפָנָיו.

צְרוֹר זִכְרוֹנוֹת עַל בֵּית אַבָּא־אִמָּא,
שֶׁזֵּדִים אֲרוּרִים הָרְסוּ עַד הַיְסוֹד
וְאֶרֶשֶׁת לִכְאֵב שֶׁבַּלֵּבָב פְּנִימָה
עַל עֲיָירָה שֶׁהָיְתָה וְאֵינֶנָּה עוֹד.

יִהְיוּ נָא, אֵפוֹא, אֵלֶּה הַדְּבָרִים,
שֶׁכָּתְבוּ הַשְּׂרִידִים בְּדֶמַע וּבְדָם —
נֵר תָּמִיד לְזֵכֶר הַקְּדוֹשִׁים הַיְקָרִים
עַד קֵץ הַיָּמִים יִנּוֹן שְׁמָם.

אריה גלון

אחא ואחות הזכרו נא!

היזכר נא מכול
עם דמעה בעין
כי לא ישוב
מה שהיה ואין

אחא ואחות, אמנם תקופה ארוכה ובודאי לא קלה, עברת עד היום. גם עתה עוברות עלינו שעות קשות. באנו אמנם אל הנחלה, אך עדיין לא אל המנוחה. נוסף לכך הרי כל יום דורש את שלו: פרנסה, חינוך הבנים וכו׳ אולי כל זה משכיח אותך כיצד חיית בקן הילדות שלך.

לכן, לפחות ביום הזכרון השנתי קח את ספר עיירתך וקרא, קרא מה שנכתב בידך אתה. כל מי שיקרא, הוא עצמו כתב את זה.

כואב הלב שדורות רבים חיו חיים כאלה ולא זכו למה שדורנו זכה, לאתחלתא דגאולה. האם אנחנו טובים מהם? מדוע היו חייבים לסבול יסורים איומים כאלה עד המות האכזרי? אבא, אמא, אחיות ואחים, תינוקות שטרם הגיעו לכלל דיבור ותינוקות של בית רבן, שבזכותם אנו מבקשים ישועת ה׳. כולם יחד הובלו למות. תוך זעקות ויללות, עם „שמע ישראל" על שפתיים השליכו אותם, כמעט חיים, לתוך הבורות. הנשכח את זה? לא! עלינו לספר זאת לבנינו ולא להתבייש בעבר שלנו. ידעו נא הם, כי רק כאן, בארצנו, מקום חיינו. דרך אחרת אין.

אחא, אחות. היזכר נא בחיי עיירתנו. התחל נא בערב הפסח. הנך זוכר כי אצלנו לא היה כביש, על אחת כמה שלא היו מאור חשמלי, רדיו ודברי „מותרות" אחרים. היזכר נא איפוא איך אחרי פורים כאשר השלג נמס והביצות היו עמוקות, היה צורך לנעול מגפיים גדולים, אפילו ערדליים לא הספיקו לכך.

בראש חודש ניסן מתחילים לאפות מצות. הכל נושאים מצות בסדינים מורת־חים לבנים, ממנדל בורקה, מבעניע ברלס ומשאר ה„טלקות", כפי שקראו למאפיות מאולתרות אלה. גם אתה ואני היינו „עוזרים". אחד ששפך קמח ואחד שיצק מים, מי שגילגל ומי שניקב את המצות.

הרב היה בא לבדוק אם הכל לפי הדין. כן, והכנת „מים שלנו"?! אולי שכחת שהיו מורידים מעליית הגג את המשארות לשם כבישת סלק בשביל חמיצה יאת העביט למים. מתוך אי שימוש בכל ימות השנה היו נזילים ולכן השרו אותם במי „הדברה".

זוכר אני היטב, איך מכל בתי העיירה היו מוציאים את הרהיטים וכלי המיטות לחצר, כי סיידו את הבית בחמר לבן והכל היו עסוקים: לרחוץ את מטות העץ במים רותחים ולהחליף את הקש במטה. אל תתבייש! ככה זה היה.

עתה גם הגיע הזמן לפתוח את ערמת תפוחי האדמה שהיו טמונים באדמת החצר ומכוסים בקש ובעפר עוד מימי הסתו, כדי שלא יקפאו בקרה. הרי הם צריכים להספיק לכל ימות הקיץ עד בוא החדשים. ובאמת, מאושרים היו האנשים אם תפוחי האדמה נמצאו לא קפואים ולא רקובים.

והכשרת הכלים באבנים מלובנות ?

הו, כמה עמלו אמותינו ואנו עמהן כדי להוציא את החמץ ולהכניס את הפסח !

הגיע יום ערב פסח. השמחה שלנו, הילדים, גדולה. בגדים חדשים, נעליים חדשות. יש כבר שבילים יבשים ללכת לבית הכנסת ולא ללכלך את הנעליים. בבית על השולחן מונח לוח אחר, מיוחד לפסח. במטבח הוחלפו כל הכלים. התנור מלובן כדין. ומי ידמה לנו ומי ישוה לנו כאשר מוציאים את הכוסיות, כל אחת בצבע אחר וכל ילד מכיר את שלו, והקעריות המזוגגות היפות, היכן אפשר לראות כמותן היום ?

ארוחת הצהרים — בסימן של פסח : תפוחי אדמה מתובלים בשומן אווזים ושוויסקים. — אולי שכחתם כי בתקופת חנוכה היינו שוחטים אווזים ומטגנים את השומן, אותו שמרנו לפסח —. אצלנו הילדים השמחה גדולה. כל הכלים חדשים, בצבעים שונים. דומה שגם הצלחות והכפות נעשו במיוחד לפסח, וצורה מיוחדת להם.

ומה עושה אמא ? בבית ישנם — בלי עין רעה — שמונה, עשרה ילדים והם רוצים לאכול. יושבת אמא מסכנה, מקלפת ומרסקת תפוחי אדמה לאין שעור, כי הרי בערב פסח אסור לאכול מצות. גם אי אפשר לשבוע ממצות גרידא.

אנחנו, כל הגברים, הולכים לבית הכנסת, אמא ממשיכה עדיין לבשל ולטגן. בחוזרנו מן התפילה אנו מוצאים את מיטת ההסבה בשביל אבא, „הקערה" וכל אביזרים הדרושים ל„סדר", מוכנים. ב„סדר" הראשון כולנו עייפים, שהרי עמלנו לא מעט, כל אחד היה מוכרח לעזור ; אך יותר מכולנו עייפה אמא, שעדיין עומדת במטבח, משום כך אין עושים שהיות מרובות באמירת ההגדה ובאכילה, אף על פי שלמאכלים כל הטעמים הטובים, ושוכבים לישון.

ברם, הנוער עוד יוצא לרחוב ועושה לפעמים מעשה קונדס : כאשר נפתחת דלת ל„שפוך חמתך" ומקבלים את פני אליהו הנביא ב„ברוך הבא", מכניסה החבריה עז לבנה...

ב„סדר" השני כבר יותר קל. הכל מרוענַנים ורגועים וגם אמא מסבה לשולחן. ייזכרו לטובה חכמינו ז"ל שתיקנו יומיים חג ושני „סדרים" בגולה.

ואיפה האגוזים ? האם לא הייתם משחקים וממשמשים בכיסים למי יותר אגוזים ? והמשחקים השונים בהם : לגלגל לגומה, להצמיד לעין, לירוק טיפה ועוד. כל זה, כמובן, היה בשבילנו, הילדים ; אך הורינו כבר היו בחול המועד טרודים בדאגות שונות : אחרי פסח צריכות הבהמות לצאת למרעה, יש אפוא לשכור רועה. הרועה של אשתקד לא היה טוב, הוא היה מוציא את הבהמות למקום

כלשהו והן היו חוזרות הביתה רעבות, או שהיה שוכב לישון והבהמות היו חוזרות באמצע היום אל העגלים, וכו׳.

מה יהיה עם הזבל? יש למצוא גוי אשר יוציא את הזבל ויזרע תפוחי אדמה. יש גם לחשוב על הילדים, לאן לשלוח אותם ללמוד, אל „הרבי" או אל מורה.

כל הדברים האלה היו צריכים למצוא את פתרונם בחול המועד, מכיוון שרבים מהורינו יצאו מיד אחרי פסח לעבודה לכל ימות הקיץ, כגון הבנאים ועוד אחרים.

עבר החג. באחרון של פסח בין הערביים, היו אבותינו מתאספים בבית הכנסת ושרים „שהוציאנו ממצרים" ושירים אחרים של ההגדה. כך נפרדו מהפסח לשנה תמימה.

הקיץ מגיע. אדמת הרחוב יבשה. הילדים מתחילים להלך יחפים. הכל מלבלב וצומח. ימי ספירה זוהרים. ל"ג בעומר! אולי שכחת איך אמהותינו היו מבשלות וצובעות ביצים והילדים עשו להם קשתות כדי ללכת היערה ולצוד צפורים... ביער היינו נפגשים עם המורים והתלמידים של הסביבה. היו מספרים על רבי עקיבא, בר־כוכבא, רבי שמעון בר יוחאי ושרים משירי ארץ ישראל.

בערב שבועות הולכים לקצור סוף כדי לשטוח על הרצפה ובחלונות מדביקים חיילים של נייר, זכר למעמד הר סיני...

השבוע של פרשת קורח. בטוחני שאף אחד לא שכח, איך בהשכמה, בשעה שהרועה הוליך את הבהמות למרעה, היינו אנו הילדים קמים והולכים ללקט אוכמניות לפי פתק שקנו מהיערן. הרחק הרחק היו הולכים, עד השדה הלבן או עד המסילה הרחבה, ונפגשים עם נערות אוליזרקה. את הכלים הגדולים הריקים היו מעמידים תחת עץ אחד ועושים סימן על העץ. לכל אחד היה קשור כד וכל פעם היה הולך לשפוך את המלא לכלי הגדול. לא פעם קרה שהיו תועים ביער וקוראים איש לרעהו.

עם סל מלא על השכם ושני כדים מלאים בידיים היינו חוזרים הביתה, כאשר הרועה הביא את הבהמות מהטל לחליבת הבוקר.

הזוכרים אתם את מאכלי האוכמניות, את ה„חאמעלע" (מריחה) השחורה? כאשר איש מהעיר היה בא אלינו, התפלא לראות שלכל הילדים שפמים שחורים! זה היה, כמובן, מאכילת לחם מרוח ב„חאמעלע", ואילו לשבת היו אופים בצקיות ממולאות באוכמניות. היו גם מיבשים את הגרגרים שיהיה לכל השנה ללפתן ואת הנותר מכרו לעיר. כמו כן היו מלקטים תות־יער וכל מיני גרגרים אחרים.

עתה יש להזכיר את ה„שרה־הישקעס", הכמהים והפטריות השונות שהיו מלקטים ביער. דרושה היתה מומחיות מסוימת כדי למצוא אותן, אבל העמל היה כדאי כי מרק פטריות היה באמת מאכל חשוב. גם את הפטריות היו מיבשים לכל השנה.

אנו מגיעים ל„ימים הנוראים", עונת הגשמים ממשמשת ובאה. יש לאסוף את תפוחי האדמה. הכל עובדים. אין פנאי לבשל ארוחת צהרים, אוכלים פרוסת לחם עם תבשיל של בצק. יש גם להכין עצים לחורף ולרפד את הרפת בשביל הבהמות.

לשם כך מביאים שקים מלאים עלים מן היער. ובעיקר — להכין חציר לפרה. לנגד עיני עומדות ערמות החציר על ה„פופלאוו" ו„הוויאן". האינכם זוכרים את הדקירות שקבלתם מהשלף?" (סטערניע).

אנו הילדים, היינו מוציאים את הבהמות לרעות על השלף. שם היו „פרות משה רבנו" ואנו שאלנו אותן אם ירדו גשמים או לא...

ימים נוראים. — הזוכרים אתם, כאשר הורינו היו ביום כיפור בבית הכנסת ואנו הילדים שוטטנו ברחוב ומפעם לפעם באנו אל אמא לקחת קורקבן או כבד עם חלה? כן, אמא הכינה הכל!

סוכה, כמובן, היתה ליד כל בית. על פי רוב בנויה קבע עם „כנף", בביתן („הויז") או במרפסת.

אחרי סוכות, מצניעים את תפוחי האדמה באדמה ובקש מפני הכפור והשלג ומשאירים חלק במרתף לכל החורף. מחמיצים כמה חביות כרוב קצוץ ומלפפונים. מי יודע כיום את טעמו של כרוב קפוא מתובל בשמן טרי? נוסף לכך חמיצת הכרוב המהבילה והטעימה, מתובלת בשומן אווזים בימות החורף!

ממה היו אמותינו מכינות מרקחת? — ממה לא? מדובדבנים, משזיפים, מתפוחים, מאגסים, מגרגרי יער ועוד. כל זה היו מבשלות עם סוכר במרחשת הנחושת, מילאו בצנצנות גדולות והניחו למשמרת, כדי להשתמש בזה בשמחות או לכיבוד אורחים.

החורף מגיע. רוחות קרות נושבות. שלג יורד. כפור וקרה. את הגוף עוטפים בפרווה ובמגפיים, אך גם הבית זקוק להגנה בחורף. סוגרים את הדלת שבחזית, מכסים אותה בקש וסוגרים עליה את התריס. הכניסה עתה דרך הביתן.

אל תתבייש, אחא, ספר כיצד נראה, בדרך כלל, בית בז'לוצק.

כל בית היה בנוי מעצים, הגגות — מקש. בחזית היתה דלת שהובילה ישר לתוך ה„טרקלין". דלת שניה, מן הצד, היתה נפתחת לתוך ה„הויז" (ביתן צמוד לדירה, ששימש כפרוזדור וכמחסן כאחד). בבית היו גם שני חדרונים: באחד מהם ישנו ההורים. שם עמד ארגז על גלגלים, בו היו מחזיקים לבנים, כלי מטה ועוד דברים שונים. הגלגלים הותקנו למקרה של דליקה, להוציא מיד את הארגז החוצה. החדרון השני היה בשביל הילדים. בחורף רגילים היו להחזיק תפוחי אדמה תחת המטות. „בטרקלין" עמדו שלחן וכסאות ושתי ספות. שם אכלו וילדים היו ישנים שם. גם ארון בן שתי דלתות עמד שם. היה מחולק בפנים ע"י מחיצה. חלקו האחד לבגדים ואילו בחלק השני היו מדפים בשביל חפצים שונים כגון: מפות, מגבות, טלית ותפילין וגם לחם וחלות. תנור בנוי מלבנים (לפעמים מלבנים מיוחדות, מלוטשות) שמעברו השני נכנס לחדרון ולמטבח, איפה שהיה הפתח להסקה.

מעל לפתח זה היה תנור קטן לחימום תה או תבשיל. בטרקלין ליד התנור עמד ספסל להתחמם בחורף. במטבח היה תנור לאפית לחם וחלות ובצדו תנור קטן לחמם את המרק בליל שבת, כי את דלת התנור טייחו בטיט אחרי ששמו בו את החמין (צ'ולנט) ואת הציקוריה עם החלב לשבת בבוקר. לפני התנור היתה כירה

תחת הארובה שדרכה עלה העשן מעל לגג. על הכירה היו מבשלים משהו או מחממים על החצובה (תלת־רגליים) במקום להסיק את התנור. תחת הכירה היה מקום להחזיק כמה תרנגולות בחורף. לפעמים שימש המקום למסתור מפני אבא כאשר רצה להרביץ...

ביציאה מהמטבח לביתן באים לתוך תא. שם היה מרתף עם מכסה. זה היה מקום למצרכים שונים, לחביות של ירקות כבושים ועוד. בתא גם היתה ממגורה לתבן ועצים להסקה. למעלה, תחת הגג היתה תקרה שעליה החציר בשביל הפרה. שם גם עמד הסולם לעלית הגג איפה שהחזיקו את כלי הפסח. בעליה היו גם אגסונים ותפוחונים חמוצים. אחרי הכפור היו להם כל הטעמים.

אחרי הביתן היתה הרפת של הפרה ואחריה — בית כסא של שדה.

כלי המטבח — סירים וקדרות, גדולים וקטנים, מחרס פשוט או מקרמיקה, לפעמים מחוברים בחוטי ברזל לאחר שנסדקו. היו גם סירים מברזל יצוקה לחמם מים בחורף לעביט של הפרה. לחלוט כוספה ותבן. כאן גם עמדו המיחם, קומקום ופך לציקוריה. על לוח עמד עביט בעל שני אזנים בשביל מים נקיים. היו תוחבים מקל בשתי האזניים ובשניים היו מביאים מים מהבאר. ליד העביט היתה נטלה של נחושת לנטילת ידיים ועל הקרקע היה עביט יותר קטן לקבלת מי השופכין. כשזה נתמלא היו שופכים החוצה.

היו גם שתי תכות (טאפטשאנעס) ומעליהן מדפים, אלה לצרכי בשר ואלה לדברי חלב.

חולבים את הפרה לתוך עביט של עץ ומסננים דרך מטלית של בד. מעמידים חלב בצלוחיות של חרס וכל מוצאי שבת מפרידים את השמנת, ומחבצים חמאה בתוך כלי עץ הקרויה „מאסלניצה" (חמאנית) את מי החמאה, החמצמצים, היו גומעים עם אכילת תפוחי אדמה.

ביום חמישי בשבוע, מחמיצים עיסה במשארת, להכין לחם לכל השבוע, (כי לחם טרי נאכל הרבה...) גם חלות לשבת מחמצים בעריבה, ביום ששי לפנות בוקר אופים את החלות והלחם ומול הלהבה אופים גם לביבות ופרפרות מקמחים שונים, של חטים וכוסמת וגם מתפוחי אדמה.

כאשר הילדים קמים משנתם, כבר מונחת על הכירה ערמה גדולה של לביבות. גם עוגיות נאפו לקינוח בשבת בבקר עם הציקוריה. תאבון לכל זה אף פעם לא היה חסר.

„זכורני, כשהיינו באים בשבת מבית הכנסת. קודם — קידוש, יי"ש ועוגות. אחר כך — צנון עם כבד ושומן, רגל חמה, צ'ולנט, קוגל ממעי או מתפוחי אדמה עם הרבה גלדי שומן; גם מאטריות, תוצרת עצמית ולבסוף — לפתן. בחום הקיץ היו מביאים מים קרים מבארו של הכומר, נותנים קצת חומץ וסודה לתוך כוס מים ואם המים „רתחו" וגלשו, סימן שזה טוב... ומיד אחרי האכילה שכבו לישון. המים הקרים אחרי האוכל השמן מעולם לא הזיקו....

כך קיימו ההורים „שינה בשבת תענוג" ואילו בני הנעורים יצאו לבלות ב„סניף" או ביער.

היזכר נא איך היו אמותינו מכבסות לבנים: שמו את הלבנים ב„ז׳לוקטה״, מין חבית של עץ על שלש רגליים, בתחתיתה היה חור סתום בפקק של עץ. בלילה היו יוצקים על הלבנים מים רותחים. לפני שהכניסו את הלבנים שמו אפר ועל זה מטלית של בד. את הכלי כיסו למשך הלילה. בבוקר הוציאו את הלבנים והלכו אל הנהר לכבס עם סבון ולשטוף, אחרי הכביסה ייבשו, בקיץ — בחמה ובחורף בקרה וברוח. את המפות גיהצו במגהץ קטן על גחלים ואילו את הכתנות וכלי המטה גלגלו בגלגלן ובמערוך.

ואיך אנחנו מכבסים כיום?...

והיודעות נשותינו איך אופים לחם?...

אל נא תתבייש, ספר לילדיך וידעו. בחיים כאלה גידלו ילדים וכך זה נמשך דורות רבים, עד שבא האשמדאי והשמיד הכל, את כל יקירינו.

וודאי, אין אנו נכספים לחיי צנע כאלה. אנו רק מזכירים בגעגועים עזים את יקירינו ומתאבלים עליהם. לבנו כואב ודואב על שהם חיו בתנאים כל כך קשים ומתו מות אכזרי. נציב להם, לפחות, מצבות עד לדורי דורות.

היתה עיירה קטנה בפינה נידחת וחיו בה הורינו ויקירינו אנשים פשוטים, אבל טובים וישרים, אנשי־עמל, יראי שמים ותמימי דרך. זכרם יישמר בלבנו לטוב לעדי עד.

מלכה מניוק—פיין

חיי כלל ופרט בעיירתנו

מהרהרת אנכי כיצד אוכל להעלות על הנייר את הכאב העמוק שנשאר בלבי מזכרם של אחי וכל בני עיירתי היקרה ז׳לוצק.

ז׳לוצק היתה ה„עיירה היהודית" בחבל ווהלין, אשר רק יהודים גרו בה. בהקיץ ובחלום אני רואה לנגד עיני את אנשי עיירתי היקרה, אשר שכנה בחיק יערות עד. אנשי ז׳לוצק היו אנשים פשוטים וישרים, אשר הסתפקו במועט והיו שמחים בחלקם. הם גרו בבתים קטנים מכוסים בגגות קש. סביב הבתים היו עצי פרי למיניהם וכשבא תור האביב, היו העצים מלבלבים, מפיצים ריח נעים ומושכים עין כל רואיהם. מאחורי הבתים השתרעו שדות עצומים של ירקות למיניהם, תפוחי אדמה ודגניים, אשר סייעו לכלכלת אנשי המקום.

בעיירה ז׳לוצק היו מקורות פרנסה מצומצמים מאד. רוב האנשים עסקו במקח וממכר. מדי יום ראשון בשבוע היו יוצאים לכפרים סביב ז׳לוצק עם מרכולתם וחוזרים לקראת שבת הביתה. בכל העיירה היו רק שלוש חנויות ואפשר היה לקנות, בהם את כל המצרכים החיוניים לאדם. אבי ז״ל, גרשון חסקל׳ס מניוק, איזיק גלון, אליה פייבלס קרוק, ברוך אהרנ׳ס קרוק, היו בנאים מוכשרים, אולם בעיירתנו לא בנו אלא בתי עץ. לכן עם בוא האביב, כאשר הפשיר הקרח מעל פני האדמה, היו הבנאים הסנוניות הראשונות אשר בשרו את בוא האביב. הם היו עוזבים את בתיהם ונוסעים לערים הגדולות כגון רובנה, לוצק וקובלה, שם חכו להם בקוצר רוח, היות וידעו שהם בעלי מקצוע מעולים. עקרות הבית היו נוטלות על עצמן את מלוא האחריות בניהול משק הבית חינוך הילדים ומילאו באומץ את תפקידן. רק עם התקרב החגים היו האבות חוזרים לבתיהם והשמחה לקראתם היתה גדולה.

שבת בעיירה

כל ימות השבוע באו גויים מן הכפרים לעיירתנו, לקנות ולמכור, לטחון, לתקן כלי עבודה ועוד. לקראת בוא השבת היתה העיירה מתרוקנת מכל הגויים ואוירה של קדושה אופפת אותה. כבר ביום שלישי התחילו הנשים להכין צרכי שבת. הנה אני רואה לנגד עיני את אמי רייזל, אשה צנועה, יראת שמים ובעלת לב חם. כשהיתה מתכוננת לקראת שבת, היתה זוכרת את כל המשפחות העניות אשר לא היה להם די לקיומם. אמי היתה אופה חלות בכמות גדולה יותר, כדי לשלוח לאלמנות ולמשפחות הרעבות ללחם. אחותי פריידל היתה עוזרת לאמי ואני בתור ילדה קטנה, הייתי רצה אחריה ועוזרת לה. אמי היתה שולחת אותה

עם מצרכי מזון, לחם ובשר, אל המשפחות הנזקקות. לפנות ערב היינו יוצאות לשליחותנו בסתר, שהאנשים העניים לא יראו אותנו ולא יתביישו. כשגדלתי, מילאתי אני את מקום אחותי במשלוח מזון. כך חנכה אותנו אמא בהליכותיה הטובות ונטעה בנו רגשות אנוש עמוקים.

גם אבי ז״ל היה איש חסד. הוא לא היה עשיר, אך מי שהיה זקוק ל„גמילת־חסד״, היה מלווה לו את זהוביו האחרונים.

ביום ששי, בין הערביים, היתה אוירה של קדושה שוררת בבית. אמא כיסתה את השולחן במפה צחורה ושמה עליו פמוטות נוצצים. עם הדליקה את הנרות היינו אנו הילדים סובבים אותה ומקשיבים לברכתה ולתחינתה. אבי ושני אחי, חיים והרשל, היו הולכים להתפלל בבית הכנסת, בעוד אני ואחיותי צביה ופריידל יושבות ומאזינות לסיפורי אמי. היינו שרות עם אמא את השיר ״אויפן פריפעטשאק״ וחוזרות עליו פעמים רבות.

ה„פרייטיק צו נאכטס״ (ליל השבת) היתה החוויה הגדולה ביותר בביתנו. מכל הבתים בעיירה היה בוקע אור יקרות בליל השבת. אבי ואחי היו חוזרים מבית הכנסת ומביתנו היה בוקע קול שירה אשר התמזג עם הזמירות של כל בתי העיירה: „שלום עליכם מלאכי השלום״. בלבנו היתה הרגשה שמלאכי השלום שומרים על עיירתנו מכל רע.

בתום סעודת השבת, היה אבי מספר על הווי החסידים. אבי היה חסיד של הרבי מסטפין והיה מספר עליו ספורי מופתים וכן סיפורים של בדיחות הדעת מ„חצר״ הרבי, שהיו מוסיפים נופך לאוירה העליזה של השבת.

ביום שבת אחר הצהרים, היה אחי חיים, הבכור של המשפחה, קורא לנו את פרשת השבוע. כאשר הגענו לפרשת מכירת יוסף, היו עינינו זולגות דמעות. כולנו התיחדנו עם גורלו המר של יוסף ומצאנו זהות בין גורלנו וגורלו. אותה שעה התקשרתי במחשבתי עם ארץ האבות...

כך נבטו בנו הניצנים הראשונים של השאיפה לעלות לארץ ישראל. כל אחד מאתנו היה מתאר בדמיונו את הארץ ורואה לנגד עיניו שדות ירוקים, כרי מרעה עם כבשים צחורים על הרי הגליל, והרשל אחי היה אומר: „אגדל ואסע לארץ ישראל; אהיה שומר בגליל״...

החגים

בפרוס החגים היתה רוח חדשה נושבת בעיירה. כל לב היה מתמלא צפיה. בימים שלפני ראש השנה התחילו „הסליחות״. בביתנו היו מתאספים היהודים שגרו בכפר ז׳לוצק גדול ואנו הילדים היינו מקבלים פניהם בשמחה. אני רואה לנגד עיני את דודי שמוליק ז״ל, יוסף עתילס ובן דודה של אמא, את שלמה באריל, תמיד עם חיוך רחב על שפתיו וטוב־לב הקורן מעיניו. בעל לב חם היה ותמיד היה מוכן לעזור לזולת, למרות שלא היה בעל אמצעים. באותו ערב ישבו כולם סביב השולחן. אמי ז״ל הכינה את המיחם ועוגות שמרים לכל אחד

מהאורחים. אנו הילדים ישבנו מסביב והקשבנו בענין לדברי האורחים ולסיפורים על משפחתם ומצב פרנסתם. בצורה זו היה נוצר קשר הדוק בינינו לבין משפחותיהם.

בפרוס חג הפסח היו ההכנות רבות בכל בית. שלוש פעמים היינו מנקים כל פינה בבית וככל שעבדנו יותר על הנקיון והכשרות, כן גדלה צפיתנו לקראת החג. אבי היה נוהג לומר: „לסדר נשב כולנו יחד, למרות שאת רייזל מתחילה לנקות ולעבוד חודש לפני החג".

חיש מהר חלפו הימים מפסח עד שבועות. בגולה לא היו חוגגים את חג הבכורים. המסורת היתה כרוכה במשמעות אחרת. היינו מקשטים את הבתים בירק רב והריח הרענן מילא את הבית. בית הכנסת היה מתמלא אנשים והתפילות היו נשמעות למרחוק. ההתלהבות היתה גדולה, כאילו עומדים לפני הר סיני לקבל את התורה, והלב היה מתמלא געגועים לארץ האבות, ארץ השמש והשמים הבהירים, בעוד שפה בגולה השמים מכוסות לרוב עננים כעין העופרת...

והנה בא תשעה באב. עצב ויגון אפפו את העיירה. הגברים הלכו לבית הכנסת חפויי ראש, ישבו על הרצפה וקוננו על חורבן בית המקדש והארץ. הנשים היו מתאספות בישיבה על הרצפה, חבורות, חבורות אחת קוראת לפניהן קינות בעברית וביידיש וכולן מלוות אותה ביבבות בכי. צום, בכי ומספד לעיירה.

עם חלוף היום חלף האבל. החלו ההכנות ל„שבת נחמו". לרוב היו קובעים זמן חתונה בשבוע שלאחר שבת זו.

וזכורני את „הימים הנוראים", את אוירת הקדושה והטהרה שהיתה ממלאת אז את חלל העיירה. כל חג עם מסורת ומנהגים משלו, עם התפילות המיוחדות שלו והמאכלים המיוחדים לכל חג ומועד.

חג שמחת תורה —

בערב היו הולכים כולם לבית הכנסת. הבנות היו עולות לעזרת הנשים, הבנים היו מביאים אליהן את ספרי התורה והן נשקו את העטיפות ביראת הכבוד.

למחרת, אחרי התפילות וההקפות שכל גבר מגדול עד קטן נטל בהן חלק, היו יוצאים והולכים מבית לבית לעשות „קידוש" ולאכול „רנדליך" ופשטידות, אשר האמהות הכינו לחג זה. בראש הלך משה לייקעס. היה אוסף סביבו את כל הילדים ושר „דאס פאסטעכל" (הרועה). מדי פעם היה קורא „צאן קדשים!" וכולם עונים לעומתו „ממה!" (אכן, כצאן קדשים הלכו יהודי הגולה לטבח...)

כך עבר כל היום בשירה וריקודים עד צאת החג.

חינוך ותרבות

הבנים בעיירה היו לומדים בחדר של „הרבי" אברהם. הוא היה אדם טוב ונתחבב על תלמידיו ועל כל התושבים. לימד תורה, חשבון ועברית, אבל את רוב שעות היום היה מקדיש לגמרא. בחורף היו לומדים גם בערב עד שעה

עשר, היות והימים היו קצרים. זכורני איך הורי ואחיותי היו מחכים לאחי שיחזרו מיום לימודם. היו מדליקים פנסי נפט להאיר את הדרך כי לרוב היו הלילות בחורף אפלים, אדמת הרחוב — בוץ ומדרכות העץ רעועות; ולאורם הקלוש של הפנסים היו פולסים להם דרך בבצה או בשלג העמוק, להגיע הביתה. דממה שררה אז בבית. אמא היתה מכינה להם ממאכלי החורף כגון: לחם מרוח בשומן אווזים ותה חם לחמם את נפשם. בשעת מעשה היתה ממלמלת תפילה חרישית. אנו ידענו את בקשתה, שיחזרו בניה בריאים ושלמים. שלא יזיק להם הקור חס וחלילה, ושלא יפחידם איזה גוי שיכור המסתובב באיזו פינה. תופעה רגילה היתה בעיירה, שגויים היו משתכרים ומתעללים ביהודים.

אנו הבנות היינו לומדות אצל ר׳ יהושע, שהיה בדרגה פחותה מר׳ אברהם, ולימד רק קריאה בסידור וידיעה ראשונה בחומש. גם הבנים למדו תחילה אצל ר׳ יהושע עד שעברו אל ר׳ אברהם ללימודים „הגבוהים״. הרבה בנים עברו ללמוד בישיבות ולדימירץ וסרנה, ורוב הבנים המשיכו במסורת האבות. לאחרונה נוסד בית ספר עברי בביתו של יהושע, שבו היה אולם גדול למטרת הלימודים. באותם הימים החלו לחדור לעיירתנו הניצנים הראשונים של הציונות. הקופסה הכחולה חדרה לבתים והחלו תורמים בעין יפה לקק״ל.

גם הקיבוץ של „החלוץ״ הוקם בז׳לוצק ואז התחילו לכנות את החברה „קיבוץ״... הייתי אז עדיין ילדה.

ארגוני הנוער בז׳לוצק

לא אשכח את היום הגדול. מיכאל לייפר עבד ברפובלקה אצל חייט והיה בא הביתה רק ביום הששי לשבת. מיכעליע — כפי שהיו קוראים לו — אסף את כל הנוער וסיפר, שבכל הסביבה התארגנה התנועה של השומר הצעיר. הוא הציע שגם אנחנו נתארגן וניסע לקיבוץ ואחר כך נעלה לארץ ישראל. בהתלהבות קיבלנו את ההצעה. בתקופת הקיץ עשינו את כל הפעולות ביער, ובחורף שכרנו דירה עלובה, העיקר שנוכל לפעול. היינו עורכים פגישות עם קני השומר הצעיר מרפלובקה ומולדימירץ. כשנתיים ימים פעלנו בתנועת השומר הצעיר ובאו אלינו גם מרצים מהחלוץ. הגענו לידי מסקנה שאין לנו סיכויים גדולים לצאת בקרוב להכשרת השומר הצעיר שהיו לה מקומות מוגבלים ונדרש ידע רב בעברית. זכורני, שנקראנו לאספת חברים, לביתו של פיבלה יוסל׳ס קרוק והתחלנו להתארגן להחלוץ ומיד יצאו שני החברים הראשונים להכשרה, בתיה בורקו ונתן. ההתרגשות היתה גדולה וערכנו להם מסיבת פרידה. לאחר כמה חדשים העברנו עוד כמה חברים להכשרה. אך המקומות להכשרה היו מאוד מוגבלים. כי מפני חוסר הסרטיפיקאטים לא נתפנו מקומות בקיבוצים. היינו פשוט מיואשים. כל אחד מן הנוער העובד הרגיש את עצמו זר בז׳לוצק ורצה „להצמיד לו כנפיים ולעוף ארצה״. זכורני כי הימים היפים ביותר בחיי היו כאשר חבר זכה לעלות ארצה.

כאשר זכיתי אני לעלות לארץ, הלכתי להיפרד מבית לבית. אך הם לא הסתפקו בזה. מכל העיירה התאספו בביתנו וכל הרחוב מסביב היה מלא אנשים. אמי היתה מאוד נרגשת; אולם בפי כולם היתה מילת עידוד. הם אמרו לאמי: „רייזל, עוד תסעי לבתך לארץ ישראל", אך מעיני אמי זלגו דמעות. היא חיבקה אותי ואמרה בבכי תמרורים: „הייתי נוסעת אתך לארץ הקודש"... מילים אלה נחרתו בלבי לנצח.

לכל אחד מבני ז׳לוצק היה חלום להגיע לארץ ישראל, אולם החלום נגוז. באותו זמן סגרה אנגליה את שערי הארץ והנוער הרגיש שהאדמה בוערת תחת רגליו.

ב־1939 כאשר פרצה המלחמה סבלה העיירה קרוב לשנתיים מהמשטר הסובייטי, אך היתה תקוה שהמלחמה תיגמר והמצב ישתפר. אך במקום הרוסים באו הנאצים ומיד החלו בשיתוף עם הגויים השכנים, לשדוד ולרצוח את בני העיירה לאור השמש. ידיעות אלה שמענו מסניה פינקלשטיין ופייבל קרוק, שהצליחו להימלט מבורות המוות והתגברו על הקור והרעב והצטרפו לפרטיזנים. הם החזיקו מעמד בקור ללא בגד על בשרם, אף הצליחו לראות את קץ המלחמה. הם בנו את חייהם כאן בארץ; אולם המחלות שהשאירו בהם הנאצים ליוו אותם ארצה וכעבור מספר שנים נקפד פתיל חייהם בארץ.

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים.

„על אלה אני בוכיה"

צמרות העצים התנועעו בעצב אילם כאשר הובאו בני ז׳לוצק מזקן ועד טף לגטו בתחנת רפלובקה. הם היו חדשים מספר בגטו, אך בט"ו באלול — „השמש זרחה, השיטה פרחה והשוחט שחט"... כל בני ז׳לוצק הוצאו לקברים שהכינו לעצמם יום קודם לכן.

הצעקות קרעו את השחקים, אולם עזרה לא באה. סניה פינקלשטיין סיפר ימים ולילות, בהגיעו ארצה, כמה סבל ויסורים הם עברו. אחי הרשל, מנדל זסק, חיים וכמן ועוד כמה בחורים הצליחו לברוח מבורות המוות. הם הגיעו ליערות; אולם היד הרצחנית השיגה אותם גם שם ביערות ובאכזריות רבה עינו אותם עד צאת נשמתם.

לנצח אזכור אתכם בני ז׳לוצק היקרים.

כבוד לזכרכם.

דמויות

בעיניים עצומות אני רואה את דמותו של סבי היקר לייבצ׳יק (אריה) ברייל ז"ל „לייבצ׳יק" — כך היו קוראים לו, בשם חיבה. הוא היה אדם נמוך קומה, בעל עיניים קטנות, כחולות ויוקדות. זקן לבן ירד על פי מידותיו וחיוך

רחף תמיד על שפתיו, כאילו חיפש תמיד לעודד את הזולת ולהעניק לו מילה טובה.

הוא היה גר בכפר ז׳וקין, 6 קל״מ מעיירתי ז׳לוצק. פרנסתו היתה כשל רוב היהודים באותה תקופה. הוא עסק במקח וממכר.

בשנות ילדותי הלכתי תמיד לבית סבי. לא זכיתי לחיבה של סבתא, היות והיא נפטרה עוד בגיל ארבעים. סבי נשאר עם ששה ילדים ואלה שמותם: אמי ז״ל רייזל, שרה־רבקה, פסל ומלכה ושני בנים — וולפיל ושמוליק. אמא היתה מספרת באיזו מסירות ועמל היה סבי מטפל בילדיו. הוא היה יהודי עם לב חם, אשר אהב לעשות טובות לזולת. הכירו אותו בכל הסביבה בגלל מעשיו הטובים. עם שחר היה עוטף עצמו בטלית, מתעטר בתפלין ומתפלל בדבקות רבה. אחר התפילה היה יוצא בחיפזון מצריפו ומחפש יהודים שבאו לכפר לסחור, שיסורו לביתו לסעוד פת שחרית. כשחזר לביתו עם אורחים„ פרש מפה לבנה על השולחן והביא לחם ודברי חלב. כשהמסובים היו אוכלים, קרנו פניו משמחה וסעד עמם. אחרי ברכת המזון היה מזמינם לארוחות הצהרים והערב וכן ללינת לילה, כל עוד ישהו בכפר. לצורך זה היו לסבי בביתו כמה ספות־עץ, שמיכות וכסתות לקיץ ולחורף. הקרואים היו נהנים מאוד מהכנסת אורחים זו, שניתנה להם בחינם ובסבר פנים יפות.

סבי התחתן בשניה עם אשה מהעיירה וולדימירץ, חיה מלכה. היא ליוותה אותו בחיבה ובנאמנות עד סוף ימיו.

הוא נפטר בשיבה טובה בגיל 88. יהי זכרו ברוך.

לא אשכח לעולם כיצד אחי הרשיל נכנס לעול מצוות. אמא רייזל ז״ל, הכינה את העוגות ואבי ז״ל גרשון, בירך את הרשל. אחי הגדול, חיים, לקח את הכיבוד לבית הכנסת ושם ערכו את מסיבת הבר־מצווה. משחזרו מבית הכנסת החליט אבי שהרשיל יסע ללמוד בישיבת וולדימירץ, שכן כל בן בעיירה עם היכנסו למצוות היה מסיים את לימודיו בחדר של רבי אברהם.

בערב ההוא, אחרי שהוחלט, כי אחי יעזוב את הבית ויסע ללמוד, פקדני עצב רב. הרשל היה בשבילי לא אח בלבד אלא גם חבר. אם כי הוא היה גדול ממני בכמה שנים, ואולי דוקא משום כך, שהייתי הקטנה ביותר בבית, היה לוקח אותי למשחקיו ולטיולים ביער. צר היה לי מאוד שהרשל עזב את הבית. כתבתי לו מכתבים מלאי געגועים וציפיתי לשבת שיחזור הביתה. לאחר שנה עבר הרשיל ללמוד בישיבת סרנה, שרמת הלימודים בה היתה גבוהה מאוד. הרשל גם היה כשרוני מאוד. כאשר היה חוזר מלימודיו, אף פעם לא היה צריך לחזור על שעוריו. הוא היה יודע הכל על פה. אחרי שנת לימודים בסרנה חזר הביתה. הוא נמשך אחרי תנועת החלוץ, אולם מחוסר רשיונות עליה ארצה בימי ממשלת המנדט, לא יכול היה להגשים את שאיפותיו. תמיד היה אומר: „כשאעלה לארצנו אהיה שומר בגליל״. לצערי הרב לא זכינו לכך. הוא נשאר בידי החיה הנאצית.

זכרונך, הרשיל אחי וחברי היקר, יהיה חרות בלבי לנצח!

דמותה של בילה קרוק ניצבת תמיד לנגד עיני. נמוכת קומה, פנים מלֵאות ליפות, עינים צוחקות וטובות ושביב של עליזות בהן; קול כזמיר המשתפך עם זריחה, כך היתה בילה משתפכת בקולה הערב והרך.

לא רק בשביל עצמה היתה שרה. כאשר היתה שמחה בז׳לוצק, היו מזמינים את בילה. היא היתה שרה וגורמת הנאה לכל המסובים.

כל בני משפחת קרוק היו מחוננים בקול יפה, אולם בילה עלתה על כולם, נולדה בבית לא אמיד, אבל תמיד שרר בו אושר. האם יענטל היתה תמיד שמחה בחלקה. היתה שרה יפה ואוהבת לבדח את בני ביתה וגם אחרים. משהרגישה שבאחד הבתים מצב הרוח ירוד מסיבה כלשהי, מיד היתה מופיעה שם ומכניסה בבית אוירה עליזה. היא היתה מבורכת בחוש של הומור, שכל אלה שהיו במחיצתה היו שוכחים את עצבם ואת סבלם.

בילה׳לה ירשה את סגולותיה של אמה. משפקד אותה מצב רוח רע, היתה שרה את השיר „ווייין ניט, אָ ווייין ניט, וויש אפ אטרער און ווייין ניט מער״. (אל תבכי, הה, אל תבכי, מחי דמעה ואל תבכי עוד) היתה שרה את הבית הזה הרבה פעמים בקולה הערב ובשיר הזה היתה מבטאת את סבלה ואת הסבל של הגלות.

גורלה של בילה היה כגורל שאר הנוער בז׳לוצק. למרות שהיתה בסניף החלוץ לא הגשימה את שאיפותיה, בשל הספר הלבן של ממשלת אנגליה, שלפיו לא ניתן לה לעלות ארצה.

בילה׳לה שרה בקולה הערב ליהודי הגטו במצבים הקשים ביותר.
לא נשכח אותך בילה! תהי נשמתך צרורה בצרור החיים.

לא נשכח את דמותו של מתתיהו גיבל (מאטעס), בעל הלב החם, שבכל עת נחלץ לעזרת הנזקקים. משחזר מעסקיו לביתו, אחרי שהיה קלה היה יוצא בחיפזון. הולך מבית לבית ואוסף כסף, לחם וחלות לקראת השבת, כדי לעזור לנצרכים, כי בז׳לוצק לא היתה קהילה מאורגנת ולא מוסד סוציאלי כל שהיא.

מאטעס ידע כל בית אשר זקוק לעזרה וכל משפחה בעיירה היתה מקבלת אותו בעין יפה, מפני שמאטעס היה בעל נפש אצילה וטוב־לב.

תשמש לנו דמותו לדוגמא ולמופת. זכרו לברכה.

לא נשכח גם את דמותו של יצחק קנוניץ. היה אדם טוב לב, ישר דרך, חי על יגיעת כפים ביושר ובאמונה ומשתף עצמו בעסקי צבור.

ביום שבת בטרם עלה השחר היה קם יצחק קנוניץ, עובר מבית לבית וקורא לכל אחד בשמו שיקום לעבודת הבורא.

קולו היה מסתלסל כניגון של תפילה והיה חוזר על אותן המילים ליד כל בית: „שטייט אויף צו תהלים, שטייט אויף צי עבודת הבורא״ (קומו לאמירת תהלים, קומו לעבודת הבורא).

הוא לא נרתע מגשם, משלג ומכפור, אפילו מרוחות סערה, כאילו לא הרגיש בהם. היה ממשיך בדרכו מידי שבת בשבת, שלא על מנת לקבל פרס.

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

גרשון ורייזל מעניוק וצאצאיהם הי״ד

צעירים־ות ממשפחות מעניוק, לרגל עלייתם
ארצה של מלכה מעניוק ויהודה פרימק

בית ספר פולני ממשלתי בז'לוצק־גדול ב־1930

„החלוץ" בז'לוצק ב־1931

קבוצת זוגות ויחידים לרגל עלייתה ארצה של דינה גלון

ברית טרומפלדור בז'לוצק ב־1930

קבוצה מ„החלוץ" בז'לוצק לפני עלייתם ארצה של הניה ומרים גוז

זוגות צעירים ויחידים בז'לוצק לרגל הגירתם של פייגה ולייבל מעניוק לארה"ב

חורף בז׳לוצק, — מזכרת לעלייתה של פסל בורקה לארץ
והגירתה של לאה מעניוק לארה״ב

זוגות צעירים בז'לוצק

זיסקינד קרוק

אורח החיים בז׳לוצק

לנגד עיני ניצבת העיירה עם אנשיה, כאילו רק אתמול זה היה. עיירה זעירה ודלה, עם יהודים עמלים, עובדי אדמה ובעלי מלאכה, בחלקם הגדול — בנאים, בתי־בד אחדים, טחנת קמח וכמה חנויות.

אבי היה בנאי. גם השכנים הקרובים שלנו, איזיק שרה רבקה׳ס, גרשון חזקל׳ס וברוך אהרנ׳ס, היו בנאים.

בהתקרב הקיץ היו כל אלה יוצאים לרובנה עד הימים הנוראים ומדי שבוע היו שולחים כמה זהובים לכלכלת הבית.

ודאי, אלה לא היו חיי רווחה; אך מה נעימים, מלאי טעם ונחת רוח. ידעו הילדים כי בהעדרו של אבא מהבית, יש לעזור לאמא, הן בבית והן בגינה, ממנה הוציאו קצת חיונה. לכל בעל בית בעיירה היתה פרה או שתי פרות, ואת קצת החלב שנשאר אחרי צריכת הבית, היו מוכרים וגם זה תרם לפרנסת הבית, לקניית נעליים לילד או לתשלום שכר לימוד לרבי, ר׳ אברהם.

עם חלוף הקיץ היו הבנאים חוזרים לבתיהם כצפור אל קנה, ומביאים את מעט הכסף שחסכו, לצרכי החגים ולהכנה לקראת החורף: עצים להסקה, מזון לבהמות וכו׳.

עם זה, ההכנה הנפשית לימים הנוראים לעריכת החגים כדת וכדין! שמחת בני המשפחה קרנה מעל כל פנים.

ראש השנה בעיירתנו. הרינה והתפילה של יוסף השוחט עם ה„משוררים״, ביניהם פייבל וארלה ויתר הבנים של אליהו הבנאי — שום מוסיקה ערבה לא תשווה לה!...

„ביום הקדוש, יום כיפור, אפילו דג במים רועד״ — כך היו אומרים אצלנו. ההכנות ליום הקדוש התחילו אור ליום ערב יום כיפור בסדר כפרות, תרנגול או תרנגולת לכל נפש. כלומר, בכל משפחה היו 8—10 עופות לשחיטה. אותו לילה היו יוסל השוחט ויהושע השמש — המלמד הולכים מבית לבית, לשחוט את העופות. העופות הכפותים הוצאו לחצר, יהושע מאיר בפנסו והשוחט מעביר בזריזות את החלף על צוואר העוף וזורקו על הארץ. השוחט ובין לוויתו מקבלים שכר טרחה והם מאחלים: „תזכו לשנה הבאה לעשות שוב כפרות״.

ערב יום כיפור — זה יום שמצוה להרבות בו באכילה. אם כן — חג שמח מאוד; אך עם ערוב היום אימה קדושה נופלת על העיירה. אחרי הסעודה המפסקת הכל ממהרים לבית הכנסת. הרחוב מתרוקן מאנשים ושקט משתרר בו כמו בישוב נטוש; רק הנרות הדלוקים, ששלהבותיהם הקטנות מתנוצצות מבעד כל חלון בעיירה, מספרים, שכאן חוגגת עיירה יהודית את היום הקדוש.

ולפתע — מבית הכנסת בוקע קולו של יוסל השוחט: „כל נדרי" בלווית מקהלת הנערים. אכן, „כל נדרי" זה נשאר בזכרון עד היום.

בעת התפילה עומד כל ילד ליד אביו ומתפלל בדחילו ורחימו — חס ושלום, בל יגרום ילד בושה לאביו!...

אחרי תפילת מעריב ו„היעלות", היו כמה יהודים, כגון יצחק הנפח ואחרים, נשארים ערים כל הלילה בבית הכנסת, אומרים תהלים ולומדים עד תפילת שחרית.

כך עובר כל היום בתפילות ובזמרה עד שגומרים את תפילת הנעילה, ותוקעים תקיעה אחת בשופר ומסיימים ב„לשנה הבאה בירושלים". ואז אביגדור מז'לוצק גדול עובר לפני התיבה ומתפלל מעריב של חול, כי באותו יום חל יום הזכרון של אביו או של אמו.

שמחת תורה. באותו יום השמחה ממש זרמה מבית הכנסת והשתפכה על פני הרחוב והבתים. ההקפות והריקודים שילבו יחד זקנים וצעירים. וכאשר הגיעו לקריאת התורה, לקחו הצעירים ספר תורה לביתה של חיה רוסה, שם עלה כל אחד לתורה ותרם כפי שידבנו לבו. חלק מהנדרים הלך לקרן הקימת והיתר — „לקידוש". השמחה באותה מסיבה — כל מיני טעמים היו לה. עד היום אני זוכר איך שאחי אריל שר „דער ייד מעג זיין ארים", והכל התפעלו מזמרתו. זה שיר על החגים והמועדים של היהודים.

כך בילו הצעירים כל אותו יום. ואילו הקשישים הלכו מבית לבית ועשו „קידוש"...

זוכר אני את משה לייקעס, יהודי יקר, ששמחתו ביום שמחת תורה פרצה כל גבול. הוא היה יושב עם הילדים על הארץ ושר „דאס פאסטעכל" (הרועה) ושירים לאומיים אחרים וכך עד הלילה. יהודי אחר, שאול דוד מז'לוצק קטן, היתה לו „חזקה" לקרוא „צאן קדשים!" וכל הילדים ענו לקראתו „ממה!"...

ערב פסח. זוכר אני את אפיית המצות בביתו של מנדל בורקה, כאשר מכל משפחה באו „לגלגל" את המצות. איך שהקפידו והשגיחו שבל תיפסל חלילה העיסה! „את המצות האפויות נשאו הביתה בסדין לבן והשגיחו בשבע עיניים שבל תגענה בהן ידיים „חמוצות"...

ובכלל ההכנות לפסח: סיוד הבתים, הניקוי, קרצוף ורחיצת כלי הבית, הספסלים והשולחנות וכו'. בבית שלא היתה בה רצפה הביאו חול אדום או טחנו לבנים אדומות, עירבבו במיים ומרחו את הקרקע. וזה היה כל כך יפה וכל כך נעים, שעד היום לא פג טעמו!

ליל הסדר. אני רואה לנגד עיני את ליל הסדר בביתנו. אבא יושב בראש השולחן על „מיטת ההיסב" ואמא לידו. זה היה דרגש מוצע כרים. אני ואחי אריל וישראליק ישבנו ליד החלון ואילו האחיות ביילה ושרה'ל — מולנו, כדי שתוכלנה לעזור לאמא בהגשה לשולחן. אחי פייבל כבר היה אז „בעל בית" בפני עצמו וערך את הסדר בביתו.

עריכת הסדר בביתנו — קולה הלך ממנדל הנפח עד מנדל בורקה, כלומר,

מקצה העיירה עד קצה. ילדי השכנים ורבים מילדי כל העיירה היו באים לשמוע את זמרת ילדיו של אליהו פייבלס, והסדר היה נמשך עד השעות הקטנות של הלילה. תענוגם של ההורים אז — מה ישווה לו!

חתונה בעיירה — כאילו בכל משפחה חתונה. אין הזמנות בכתב, אך יהושע השמש הולך מבית לבית ומזמין לחתונה. המנגנים הם ה„כליזמרים" המפורסמים מקולק. אני זוכר את הכנר פייסע, בעל הזקן הלבן, „זקן מידות", את חיים, הצעיר הגבוה בעל החליל ואת המתופף שאת שמו איני זוכר. הם באמת ניגנו יפה. סבורני, כי כל מי שזוכר זאת יודה בכך.

לא אוכל לשכוח איך אמי ינטל „האם העליזה", כפי שכינו אותה, באשר תמיד היתה במצב רוח עליז, היתה רוקדת מול החתן והכלה בדרך חזירתם מהחופה, עם החלה הקלועה, ה„קוילישט", בידיה. והיא המשיכה לרקוד בין הרוקדים עד אור הבוקר...

כך חיה עיירתנו ז'לוצק, לפי המושגים של היום — חיי צנע ועוני, אך לאמתו של דבר היו אלה חיים של עושר, מלאי תוכן וטעם.

זוסקינד קרוק

דער לעבנס שטייגער אין זשאלוצק

עס שטעלט זיך מיר פאַר דאס שטעטל מיט אלע מענטשן, גלייך ווי איך וואָלט נעכטן דאָרט געווען.

אקליינטשיק באשיידן שטעטעלע, מיט האָרעפּאשנע יידן, ערד־ארבעטער און בעלי מלאכה, אממערסטן מוליארעס, אפּאָר אוליניצעס (אייל פאבריקלעך) און אמיל. אויך אפּאָר געוועלבן.

מיין פאָטער איז געווען אמוליאר. אויך די נאָנטע שכנים אונדזערע, אַיזיק שרה רבקה׳ס, גרשון חזקילס און ברוך אהרנ׳ס. זענען געווען מוליארעס. ווען עס איז געקומען זומר, פלעגן די אלע צוזאמען אוועקפאָרן קיין ראָוונע ביז די ימים טובים, און יעדע וואָך געשיקט עטלעכע זלאָטעס פאָר דער פאַמיליע צום פאַרלעבן.

אודאי איז עס נישט געווען קיין רייך לעבן; דערפאר אָבער אזוי זיס און געשמאק און אזוי געמיטלעך. די קינדער האָבן געוווסט, אז ווען דער טאַטע איז נישט אינדערהיים, דארף מען העלפן דער מאַמען, סיי אין שטוב און סיי אין גאָרטן, פון וועלכן מהאָט געצויגן אביסל חיונה.

יעדער בעל הבית אין שטעטל, האָט געהאט אבהמה אָדער צוויי און דאָס ביסל מילך וואָס איז געבליבן נאָכן אייגענעם פארברויך, האָט מען פארקויפט און דאָס איז אויך געווען א צושטייער צו דער פרנסה, צו קויפן קינד אפאר שיך און צו צאָלן דעם רבין ר׳ אברהם שכר לימוד.

ווען דער זומער האָט זיך געענדיקט האָבן זיך די אלע מוליארס אומגעקערט אהיים ווי אפויגל אין זיין נעסט, און געברענגט די פאר זלאָטעס וואָס מ׳דארף צו מאכן יום טוב און אויך זיך צו צוגרייטן צום ווינטער: קויפן האָלץ צום הייצן און עסן פאר די בהמות.

און דאן די גייסטיקע הכנה צו די ימים נוראים! דאס אריינפירן דעם יום טוב כדת וכדין. דאס פריילעכקייט פון יעדער פאמילע האָט מען דערקענט אויף יעדן פנים. דער ראש השנה ביי אונדז אין שול; דאס שיינע געזאנג פון יוסל דעם שוחט מיט די „משוררים״. צווישן זיי פּיוול מיט ארלען און אלע אנדערע קינדער אליה׳ס, און דאָס האָט געקלונגען ווי די שענסטע מוזיק.

יום כיפור

אין יום כיפור, דעם הייליקן טאג — „ציטערט דאָך אפילו אפיש אין וואסער״, אזוי האָט מען ביי אונדז געזאָגט.

האָבן זיך די הכנות צום הייליקן טאג אנגעהויבן די נאכט פאר ערב יום כיפור

מיט כפרות שלאגן. פאר יעדן נפש אכפרה, אהאָן אדער אהון; דאס הייסט אין יעדע פאמיליע איז געווען צו שעכטן 8—10 עופות. האָט יוסל דער שוחט מיט יהושע דעם שמש אָנגעהויבן ביינאַכט צו גיין פון שטוב צו שטוב שעכטן די עופות, געווענטלעך האָט מען דאס געמאכט אופן הויף. יהושע לייכט צו מיט דער לאַמטערנע און יוסל פירט געשיקט דעם חלף איבערן העלזל פון דער „כפרה״. זיי באקומען שכר טרחה און ווינטשן מ׳זאל דערלעבן איבער איאָר און ווייטער שלאָגן כפרות.

ערב יום כיפור איז איום טוב ווען עס איז אמצוה צו עסן, איז עס פארשטייט זיך אגאַנץ פריילעכער יום טוב; אָבער ווען די נאכט דערנענטערט זיך פאַלט אָן אהייליקע אימה אויפן שטעטל. אלע איילן אין שול. באלד באהערשט אשטילקייט דאס גאנצע שטעטל. די גאַס ווערט ליידיק, גלייך ווי אפארלאָזטער ישוב. נאָר די ברענענדיקע ליכט וואס בלינצלען דורך די פענסטער דערציילן אז דאס פייערט אלעבעדיק יידיש שטעטל דעם הייליקן טאג. און פלוצים דערהערט זיך פון שול, יאָסל דעם שוחט׳ס „כל נדרי״ אונטערגעהאָלפן פון דעם קינדער־כאָר. אָט דער „כל נדרי״ איז געבליבן אין זכרון עד היום.

ביים דאווענען שטייט יעדער קינד נעבן זיין טאָטן און דאוונט, אז דער טאטע זאָל נישט האָבן קיין בושה פון זיין קינד.

נאָך מעריב מיט די „יעלה׳ס״, האָט זיך געפונען עטלעכע יידן, ווי יצחק דער קאָיואל און אנדערע, וואס האָבן גענעכטיקט אין שול, געזאָגט גאַנץ תהלים און געלערנט.

אזוי האָט מען אויך צומאָרגארנס אגאנצן טאָג געדאוונט און נישט ארויסגעטרעטן פון שול.

צום סוף פונם טאָג, נאך „נעילה״, איז צוגעגאנגען צום עמוד אביגדור פון גרויס זשאלוצק און געדאוונט א „וואָכעדיקן״ מעריב.

דאָס איז שוין געווען זיין חזקה ווייל ער האט געהאט יאהרצייט.

שמחת תורה

שמחת תורה האָט די פריילעכקייט ממש געשטראָמט פון שול און זיך צוגאָסן איבער דער גאַס און הייזער. די „הקפות״ מיט די טענץ פון יונג און אַלט אין שול! און דאן ווען ס׳איז געקומען צו קריאת התורה, האָט די יוגנט געגומען אספר תורה און אוועק צו חיה ראָסען אין שטוב וו מ׳האָט יעדן איינים אויפגערופן צו דער תורה. יעדער איינער האָט מנדר געווען וויפל זיין הארץ פארטראָגט. אביסל געלט פון דעם האָט מען געגעבן פאר „קרן קימת״ און פארן איבריקן — געקויפט משקה און צובייסן אין געמאכט זיך פריילעך. און דאס פריילעכקייט האָט געהאט אלע טעמים. איך געדענק נאך ביז היינט ווען מיין ברודער אריל האָט געזונגען דאָס ליד „דער ייד מעג זיין ארים״ און אלע זענען געווען, באגייסטערט פון זיין זינגען. דאָס איז

אליד וואָס האט אשייכות צו ימים נוראים און אנדערע יידישע ימים טובים. אזוי האָט מען פארבראכט אגאנצן טאָג.

די עלטערע ווידער זענען געגאנגען פון שטוב צו שטוב און געמאכט „קידוש".

איך געדענק משה לייקעס, אטייערער ייד. זיין פריילעכקייט אין שמחת תורה איז געווען אויסערגעוויינטלעך. איך געדענק ווי ער פלעגט זיך אוועקזעצן מיט אלע קינדער אויף דער ערד און זינגען „דאס פאַסטעכל" און דאָס האָט זיך אזוי געצויגן ביז נאכט.

אצווייטער ייד, שאול דוד פון קליין זשאלוצק פלעגט זיך האָבן זיין „חזקה" צו שרייען „צאן קדשים!" און אלע קינדער האָבן געענטפערט „מ־מע!"..."

ערב פסח

עס דערמאָנט זיך דאָס באקן מצות ביי מענדל בורקא אין שטוב, ווי פון יעדער פאמיליע איז מען געגאנגען וואלגערן די מצות, ווי מ'האט אכטונג געגעבן אויפן כשרות, עס זאָל חס־וחלילה נישט פסול ווערן דאס טייג. די מצות האָט מען אהיים־געטראָגן אין אווייס ליילעך און געהיטן מיט זיבן אויגן מ'זאל זיי חלילה נישט אנרירן מיט חמצדיקע הענט. און דאַן דאָס צוגרייטן זיך צום פסח, קאלכען די הייזער, וואַשן און שאָבן. ביי וועמען ס'איז געווען אפאָל, האָט מען זי געררייניקט און געשייערט, און אויב ס'איז געווען בלויז ערד האָט מען געברענגט רויטע זאַמד אָדער צומאָלן רויטע ציגעלעך, אויסגעמישט מיט וואסער און געשמירט דעם באָדן פון שטוב. און דאָס איז געווען אזוי שיין און אזוי אָנגענעם, אז עס ליגט נאך היינט אין טעם.

די נאכט פון סדר

כ'געדענק דאָס ווי ס'וואָלט ערשט נעכטן געווען. דער סדר ביי אונדז אין שטוב: דער טאטע זיצט ביים טיש אויבן אן. די מאמע נעבן טאַטן. דאָס איז געווען אזא קאַנאַפּע אויסגעבעט מיט קישנס. איך און מיינע ברידער אריל און סראליק זענען געזעסן ביים פענסטער און די שוועסטער ביילע און סאריל אקעגן אונדז, עס זאָל זיי זיין לייכטער צו עלפן דער מאמען דערלאַנגען דאס עסן צום טיש. דער ברודער פייוול איז שוין געווען פאר זיך אליין אבעל הבית. איך געדענק נישט ווען איך בין געזעסן צוזאמען מיט אים ביי אסדר, און אליה'ס א סדר האָט זיך געלאָזט הערן פון איין עק שטעטל ביז דעם צווייטן עק. ד. ה. פון מענדל דעם קאָוואַל ביז מענדל בורקא. עס זענען אריין שרה־רבקה'ס קינדער: סאַנקע, הערשל און ישעיה בורקא און נאך אסאך אנדערע. זיי האָבן שוין געוווּסט, אז מ'דארף זיך אדורכגיין הערן דעם סדר פין אליה פייוולס ווי די קינדער זינגען שיין. און ביי אונדז האָט זיך דער סדר געענדיקט שפעטער ווי אין גאנצן שטעטל. דאס פאַרגעניגן פון די עלטערן איז נישט געווען צו קויפן פאר קיין שום געלט.

א חתונה אין שטעטל

איז געווען אחתונה, האָט דאָס גאַנצע שטעטל זיך געפרייט, גלייך ווי יעדע פאַמיליע מאכט עמיצן חתונה. איך געדענק ווי יהושע דער שמש פלעגט גיין פון שטוב צו שטוב רופן אויף דער חתונה. און קלעזמער זענען געווען נישט אָט אבי וועלכע! דאָס זענען געווען די בארימטע קאָלקער קלעזמער. איך געדענק פייסען דעם פידלער מיט דער גרויסער ווייסער בארד, חיימען, אהויכער יונגערמאַן, מיטן קלאַרנעט און דעם פויקער וואָס זיין נאמען געדענק איך נישט. זיי האָבן טאקע שיין געשפילט. איך גלויב, אז ווער עס געדענקט עס קען דאָס נישט פארגעסן.

איך וועל אויך קיינמאָל נישט פארגעסן ווי מיין מאמע יענטל, „די פריילעכע מאמע" — ווי מ׳האָט זי גערופן — ווייל שטענדיק איז זי געווען פריילעך — פלעגט טאַנצן מיטן גרויסן קויליטש קעגן חתן־כלה, ווען זיי זענען צוריקגעגאנגען פון דער חופה. און אזוי מען געטאנצט בין אינדערפרי.

אזוי האָט געלעבט אונדזער שטעטעלע זשאלוצק אבאשיידן ארים לעבן, לויט היינטיקע באגריפן, אָבער אינדעראמתן איז דאס געווען אזער רייך לעבן. געשמאק און פול מיט טעם.

ליפשה באריל—שוהם

עיירתי ומשפחתי

ז׳לוצק הקטנה עם הבתים הקטנים מעץ וגגות מכוסים בקש, היתה בפינה נידחת במזרח פולין שלפני מלחמת העולם השניה, בין מאות כפרים של אוקראינים. כל העיירה היתה רחוב אחד ארוך. משני צדי הרחוב מדרכות רעועות מלוחות עצים מעל לתעלות שבהן עברו מי גשמים. אחרי גשם היתה העיירה כולה שוקעת בבוץ גדול ולעתים היו העוברים מאבדים בתוך הרפש את הערדליים ואפילו את הנעליים.

בערבים היו מתוך הבתים מנצנצים אורות ממנורות נפט. ליד המנורות הדולקות היו בני נוער שקועים בקריאה עד שעה מאוחרת בלילה, מחפשים ידע ותרבות של העולם הגדול.

הנוער היהודי בעיירה היה תוסס ומחפש דרך לעולם הגדול. קמו בעיירה תנועות נוער: „השומר הצעיר״, „החלוץ הצעיר״ ו„ביתר״. שכרו אולמות, בהם היה הנוער מתרכז ורוכש ידע.

שליחים שהיו מגיעים מערים היו מנהלים עבודה תרבותית. הנוער בעיירה הכין את עצמו לקראת הגשמה, יציאה להכשרה לשם עליה לארץ.

בשבת היו סניפי האירגונים עורכים פגישות וטיולים ביערות עם סניפים מעיירות סמוכות.

אני ילידת ז׳לוצק גדול, כפר אוקראינים, בו היו גרים חמש משפחות יהודיות ועל אלה אספר בהמשך. מכל המשפחות נשארתי אני היחידה בחיים ורואה אני לעצמי חובה מוסרית לכתוב ולהנציח את זכרם בספר זכרון זה.

אבי, שלמה באריל, עם חמשה ילדים שנשארנו יתומים לאחר מות אמנו חנה פייגה ז״ל. בת שלוש הייתי כאשר נפטרה אמי. הייתי הבת הצעירה מכל הילדים.

ימים ושנים קשים עברו על אבי ז״ל שנשאר אלמן עם ילדים, ולאחר שנפטר אחיו, דודי טבל ז״ל לא היסס ולקח את ארבעת היתומים שנשארו בלי אב ובלי אם, לביתנו. קיבל עליו את העול והדאגה לכולנו.

זוכרת אני ימים שלא היתה פרוסת לחם בבית. אך שררה בו אוירה טובה. בבית הקטן היה חם לכולנו.

לילות שבת לעולם אזכור. זה היה הערב היפה והנחמד מכל ימות השבוע. לשבת הכינו מכל שהיה להשיג. ביום ששי לפנות בוקר, היתה אחותי קמה ואופה לחם לכל ימות השבוע, חלות ועוגות לשבת. אפילו לביבות של כוסמת. אבי היה מכין מנורה עם נפט שתדלק עד שעה מאוחרת, שלא יחללו את השבת. נרות של שבת היתה מדליקה אחותי, היות ולא היתה לנו אמא. המפה הלבנה

הפרושה על השלחן, החלות הקלועות, המנורות עם הנרות, הוסיפו אור וחגיגיות. בתנור היה מוכן ה„צולנט" והקפה החם לשבת בבוקר.

עם שובו של אבי מבית הכנסת היינו מתישבים סביב השולחן. אבא היה עושה „קידוש" ומברך על היין שעשה מצימוקים. לעולם לא אשכח את קולו הצלול, כשאנו מביטים לו ישר בעיניים. נהדר היה המראה של המשפחה הגדולה מסביב לשולחן.

בין מנה למנה היו אבא והבנים שרים זמירות של שבת.

היפה מבין החגים היה חג הפסח שבו גם חל יום ההולדת שלי. ההכנות לקראת החג התחילו שבועות לפני בוא החג. חמש המשפחות היו אופות לבד את המצות. יום זה היה שמח מאוד.

בעסק חגיגי היה אבי מוריד כלים של פסח מעליית הבית. לכל ילד היתה כוסית משלו. בליל הסדר היו כולם מתאספים בבית. כשאחיותי נישאו היו באות עם משפחותיהן לביתנו לערב הזה. אבי היה מתיישב על כרים מנוצות, שהוכנו על כסא, לערוך את הסדר, כשמסביבו ילדים ונכדים. החלונות היו מכוסים, כדי שהגויים לא יראו את היין והנעשה בפנים הבית.

בימים הנוראים, ראש השנה ויום כיפור, היו כל הנשים מביאות את הילדים הקטנים אלי, עם חבילות אוכל, קורקבנים, כרעיים, כבד, עוגות וכל טוב, וממהרות לבית הכנסת ל„כל נדרי" וליתר התפילות. הבנות היו הולכות לשמוע את תקיעת השופר ומי שלא היו לו הורים היה הולך ל„יזכור".

במוצאי יום כיפור היה למשפחות מז׳לוצק גדול קצת רחוק ללכת אחרי הצום; אז היו משלמים לגוי והוא היה בא עם עגלה וסוסים ולוקח אותם הביתה. בבית אוכלים בתחילה ה„מוציא" מרוחה בדבש, „שהשנה החדשה תהיה מתוקה".

אבי היה איש טוב לב. כשהיה בא לביתנו קבצן, היה תמיד מוצא מקום לינה והיה יוצא מביתנו מרוצה.

אבא היה קם עם דמדומי בוקר. לאור מנורת הנפט היה קורא כמה פרקי תהילים, מתפלל ויוצא לחפש פרנסה, כפי שעשו זאת יהודים אחרים בעיירה, חוץ מבעלי מלאכה, שהיו יוצאים לערים גדולות לכל הקיץ לעבודה. הפרנסה היתה — הליכה לכפרים של הגויים לשם קנית עורות וצמר. לאחר זה היו באים סוחרים מערים גדולות וקונים את זה. היו רווחים וגם הפסדים. נוסף לזה היתה לכל משפחה יהודית בכפר חנות קטנה של „כל־בו" שהאכרים היו משיגים בו הכל.

ליד כל בית היה גן עם כל מיני עצי פרי. לכל משפחה היתה פרה אחת או שתיים. דברי חלב, חמאה, שמנת, לבן וגבינה, היו בשפע.

ביום ראשון, שהוא שבת של הגויים, היו הם באים לקניות ולסידורים שלהם. גויים שיכורים היו נכנסים לבית יהודי ואומרים: „יהודים לכו לפלשתינה". כאן אין לכם מקום, מקומכם שם"... „יבוא יום שלכם ונדע מה לעשות אתכם..." מילים אלה נתנו דחיפה יותר גדולה לעזוב את המקום ולעלות ארצה.

כשהתבגרתי יצאתי להכשרה. כשאמרתי לאבי שרצוני ללכת להכשרה, למרות שהיה ציוני דאג לי מאוד. איך אוכל יחידה לעזוב את הבית, איך אוכל לעבוד קשה בקיבוץ.

ביום עלייתי ארצה היתה הפרידה קשה מאוד, כאילו ידענו שלעולם לא נתראה עוד.

כפי שסיפרתי קודם חמש המשפחות בז׳לוצק גדול חיו כולם בידידות, תמיד יחד בשמחות ובעת צרה.

השכן הקרוב לביתנו היה אביגדור קרטשמר עם שני בנים, טודיה ודוד.

טודיה נפטר בגיל צעיר בשנת 1929 מדלקת המעי העיוור. רופא ובית חולים לא היו בעיירה ועד שהביאו אותו לעיר קובל נפח את נשמתו. קברו היה הראשון בתחנת רפלובקה.

דוד גויס במלחמת העולם השניה לצבא האדום, חזר לעיירה כקצין לאחר המלחמה, כדי לנקום דמם של קדושים וכאן נרצח על ידי הגויים בכפר. אף אחד לא נשאר ממשפחה נהדרת זו. חסיה היתה לי כאם עד שעזבתי את הבית בדרך לישראל.

משפחה שניה היתה — דודתי יוכבד והדוד יוסף. מצבם הכלכלי היה טוב. ילדים לא היו להם. חיו באמונה גדולה באלוקים. שניהם נרצחו והרכוש נשדד.

משפחה שלישית — דודתי חיה והדוד שמוליק עם ארבעה ילדים. היו מסודרים בפרנסה ובכל טוב. גם ממשפחה זו לא נשאר אף אחד. והמשפחה הרביעית — הנפח שמואל לופו עם אשתו דבורה ושש ילדיהם. בשעות הבוקר המוקדמות היה הולם כבר קורנסו על הסדן ועובד קשה על פת לחם למשפחתו. גם ממשפחה זו לא נשאר שריד.

בשנת 1935 עליתי ארצה. לפני העליה הלכתי יחד עם לאה פורטנוי ושרה פינקלשטיין בעיירה מבית לבית להפרד מכל אחד ואחד. כולם נפרדו מאתנו בדמעות ואיחלו לנו הצלחה ולהתראות בחיים ואולי בארץ ישראל.

רוב היהודים בעיירה שאפו לעלות ארצה. לא היו להם אמצעים כספיים ושערי הארץ היו סגורים.

רק מעטים הצליחו לעלות עם „עליית צידקוב" ועל ידי קיבוצי ההכשרה.

מכתבים שהייתי מקבלת מהבית היו מלאי געגועים אלי ולארץ.

כשפרצה המלחמה בשנת 1939. הייתי בתקוה שהגויים הידידים יצילו אותם. למרבה הצער היו הם, „הידידים", הראשונים שהרגו אותם. למה? רק מפני שהיו יהודים, כי מעולם לא עשו רע לגויים.

לפי ששמעתי מהניצולים שהגיעו ארצה, אחותי הניה יצאה מהבונקר עם תינוקת על זרועה, כדי למצוא פת לחם לכולם. היא הכירה היטב את כל הגויים והיתה בטוחה שלא יעשו לה רע. אך המכירים שפגשו אותה דרשו ממנה לגלות להם היכן נמצאים כל היהודים. היא השיבה שאינה יודעת. הגויים הוציאו מידה את התינוקת וקרעו אותה לעיניה. לאור מעשה זה רצה היא בלי הכרה לבונקר והם אחריה, מצאו שם את כולם ואת כולם רצחו.

אחי חיים ואשתו פריידל, שהיה להם בן קטן, גרישה ברחו יחד עם הרשל צבי מניוק מהגיטו; אך הגויים תפסו אותם, עינו ורצחו אותם במיתה אכזרית.

אחותי רייזל, בעלה איציק ושני ילדיהם, פייגלה וחיים, נרצחו בעיירה צ׳רטוריסק שם היו גרים.

אחותי מלכה, בעלה חיים ושתי בנותיהן, פייגלה וסימה, שהיו יפהפיות כמלאכים, גרו על יד אבי. כולם נרצחו.

אלה שניצלו והגיעו ארצה סיפרו, שכולם חפרו בידיהם את הקבר המשותף. כשאדמה כיסתה אותם, עדיין היו בחיים. זמן רב היתה מתרוממת האדמה, כאילו לא רצתה לקבלם.

עברו עשרים ושש שנים מאז נרצחו כולם. לא נותר אף אחד ממשפחתי בחיים, שאתו אוכל להזכר ולספר על ביתי הישן היקר שהיה ואיננו עוד.

לבני ולבעלי אני מספרת על החיים בימים ההם, קשה להם להבין אותי.

אין ביכולתי לכתוב ולהעלות על הנייר את המתרחש בלבבי. ענן כבד כיסה את אור החיים לתמיד, בפרט בחגים ובשמחות. בגעגועים ובכאב תמיד הם בזכרוני.

זכרם הטהור ישמר בלבי לעדי עד.

משפחות שלמה וטביל באריל הי״ד

יעקב זסק

כשושנה בין החוחים

א

קשה, מאד קשה להתחיל לכתוב על עיירת מולדתך כשהנך נזכר שהכל גז כמו חלום טוב; כשהנך יודע ששוב לא יחזור לעולם. רק מספר הדפים בספר ישאר למזכרת נצח; המיסמך היחידי לעבר היסטורי שאנשים יוכלו לקרוא ולחשוב על השואה האיומה, כאשר חלק כל כך גדול נכרת מעמנו ובתוכו עיירתי הקטנה שהיתה כטיפה בים.

בחשבי על עיירתי נזכר אני בפסוק משיר השירים: „כשושנה בין החוחים"... כך נראתה עיירתי היהודית בין כפרי הגויים השונים, אשר תמיד הסתכלו עלינו בפנים עוינות. ברם, אז לא חשנו שהם מוכנים תמיד להשמידנו. וכך חיו במשך דורות עד שעלה הענן הכבד אשר כיסה את הכוכב המזהיר שהאיר בשמי עיירתנו הקטנה ז'לוצק.

לעולם לא אשכח את סבר פניהם של אנשי עיירתי שתמיד היו שמחים ביומם ורצו לדאוג ליום מחר. מעולם לא חששו שמישהו יעשה להם רעה, שהרי לא היתה שום סיבה לכך. אנשים שעבדו בחקלאות ובמקצועות שונים, היו עם כל הסביבה בשלום, בלי פחד. נכון, אנשינו לא היו מן „הנעלבים ואינם עולבים". אוי ואבוי היה לאותו גוי אשר פגע ביהודי מז'לוצק. הוא ידע שישלם בעד זה ביוקר. לכן חיפש דרך לפייס את הנפגע, בידעו כי אחרת לא יסלחו לו לעולם. בז'לוצק היו יהודים שתמיד עמדו על המשמר שבשום פנים לא יגעו ביהודי שלהם לרעה, שכן גם הוא לא רצה לרדת לחייו של מישהו.

זכורני, בימי מלחמת העולם הראשונה, כאשר אנשי פטלורה רצו לתקוף את עיירתנו יצאו אליהם כמה יהודים עם נשק כדי להתגונן. הפטלורובצים הסתלקו אז, באו לכפר אוקראיני שכן ושאלו, איזו עיירה היא זו, שאנשיה מוכנים לעמוד נגדנו? „הו, עם האנשים האלה אל תתחילו — היתה התשובה — לכל היהודים שם יש נשק והם יודעים להתגונן. אנו בעצמנו משתדלים תמיד להיות אתם ביחסים טובים". אכן, הפטלורובצים לא באו לעיירתנו. הם רק „יצאו ידי חובתם" ביריית שני פגזים שנפלו לתוך ה„דברה". אף על פי כן היו אחר כך התנפלויות על העיירה, אך יכולנו להתגאות בהגנתנו.

ב

עיירתנו הצטינה לא רק בגבורה אלא גם בתורה ובעבודה. האנשים היו חרוצים בעבודה ויחד עם זה גם למדו. עד היום אינני יודע, כיצד זה עלה בידם בפינה נידחה כזאת. האנשים הכריחו את עצמם ללמוד ולדעת את צרכי החיים.

הרי חוק חינוך חובה לא היה אצלנו, אך האנשים ידעו שצריך ללמוד ולמדו איש מרעהו.

היו כמה מלמדים אצלנו. יהושע המלמד לימד החל מאלף־בית עד קריאה וכתיבה. מי שיצא מחדרו של יהושע ידע „עברי" וגם לכתוב מי פחות ומי יותר, הכל לפי כושרו ורצונו של התלמיד.

היה עוד מלמד מסוג זה. קראו לו „משה הפולני" הוא היה קפדן לגבי התלמידים, מסתבר שהוא רצה שנלמד הרבה ולהספיק הרבה עד סוף „הזמן". משום כך נקט אמצעים חמורים כלפינו.

ואחרון אחרון חביב — „הרבי" ר' אברהם. הוא היה לגבינו כמו מלאך. רוחו מלווה אותי עד היום בכל דרכי בארץ ישראל. זוכר אני כיצד לימד אותנו ותיאר הכל ברור כל כך ובצבעים חיים. אצלו באמת למדנו הרבה, ביום ובערב. הוא נטע את היהדות בלבנו ובנשמתנו לנצח, שלא נשכח מדוע אנו יהודים.

יהי זכרו ברוך.

ג

זוכר אני, כשהייתי נער קטון הייתי מתבונן באנשים בשעת תפילתם בבית הכנסת, מי מתפלל בכוונה רבה ומי פחות... הראשונים היו מעוררים בי מחשבות והרהורים רציניים והייתי חולק להם כבוד רב, מקדים להם „בוקר טוב" בצהלה. בכלל הייתי אוהב אנשים ומציית לקשישים ממני.

ביחוד נחרת בזכרוני יהודי קשיש אחד, שקראו לו הרשל הסופר. הוא היה כותב ספרי תורה, תפילין ומזוזות. היה יהודי פיקח, למדן, בעל עקרונות עצמיים בריאים וביניהם — עמדה של כבוד עצמי. הוא היה גר בקצה העיירה ושכניו היו גויים, אוקראינים. אך גם הם חלקו לו כבוד. דירתו היתה קטנה אך מלאה אורה שקרנה מהגוילים הקדושים. זוכרני מקרה אחד, כאשר באתי לביתו של הרשל הסופר לקחת את התפילין ל„בר־מצוה" שלי. הופתעתי משפע דברי הקודש: ספרי תורה, מזוזות ותפילין, שהיו מפוזרים על השולחנות.

הרשל הסופר היה תמיד מפזם לו בלחש ניגונים חסידיים שונים. שמח בחלקו היה, בעל חוש הומור וקיבל הכל באהבה. מביתו עד לבית הכנסת הדרך היתה די רחוקה והוא הולך לו בנחת ומפזם לו את ניגונו. אך כשפתח את דלת בית הכנסת מיד התחיל להתפלל בהתלהבות רבה ובקולי קולות. הוא אפילו הרהיב עוז לפתוח את ארון הקודש ובמעמד ספרי התורה לשטוח בקשתו לפני רבונו של עולם שיושיע את עמו ישראל. אכן, הרי אלה ספרי התורה שהוא כתב אותם ותוך כדי כתיבה היה צם לעתים תכופות.

הרשל הסופר היה איש ישר מאד. התרחק מן השקר וכך קראו לו: „איש אמת".

בשעת לימוד משניות בחבורה בבית הכנסת, היה הרשל פעיל מאד, מתווכח הרבה בפירושים וחי את הלימוד.

זכה הרשל הסופר ובישראל חיים נכדיו ונינין, שהולכים בדרכיו: לומדים והם טובים לאלקים ולאדם.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים וזכרו ישמר בין בני משפחתו ובני עירנו.

ד

אני זוכר כיצד נראתה השבת בעיירתנו. חוץ מהגשת אוכל לבעלי חיים לא עשו דבר, כמו שכתוב: „...וביום השביעי תשבות״.

והחגים! האנשים היו עסוקים באופן רציני על מנת להכניס את החג, כי למען האמת זה לא היה קל ולאחדים אפילו די קשה. אבל החג הביא שמחה לכולם באופן שווה.

נזכר אני ביהושע השוחט, איך שהיה מחזר בעיירה בערב יום כיפור כדי לשחוט את העופות. לא אחת באו עליו בטרוניה שלא בא יותר מוקדם. כי כל אחד חשב שכבר מאוחר. תמיד הייתי מסתכל על יהודי זה בתמיהא מיניין לו כל כך הרבה סבלנות שלא יריב עם האנשים, לשתוק ולהישאר כל כך שקט ורציני — דרוש לזה כח נפשי רב, והכל למען השלום. בכלל היו אנשי ז׳לוצק מאופקים ושלווים כשהיה צורך בכך, כדי לא להביא לידי סכסוכים.

אני זוכר את רבנו הזקן, איזה יהודי טוב וחכם הוא היה. קראו לו „הדיין״ הוא היה הכל בעיירה. אם לא היה שלום בית אצל מישהו, למי הולכים? אל

אברהם זסק, אשתו פריל וילדים הי״ד
בתם חיה ובעלה שמעון (שימקה) גיבל וילדיהם, הי״ד

הדיין. עליו אפשר היה לסמוך שהוא יעשה שלום. באמת יהודי טוב היה. לכן הוא נחל כבוד מכולם, מצעירים ומזקנים. הוא היה אהוב על כולם מקטן עד גדול.

כאשר הרב, „הדיין" נפטר, התאבלה כל העיירה. כך היו נוהגים בעיירתנו — יחס של כבוד לאדם, עד שבא שלטון החושך על האנושות והרס והשמיד הכל. רק מעטים נשארו מאתנו שיכולים לזכור את השואה שפקדה את כל היהדות. עלינו רק להתפלל לה׳ שהמעט שנשאר ירבה ויהיה לעם ישראל גדול לעולמים, שלא נדע עוד כל צרה.

והיקירים שהלכו מאתנו, מי באופן טבעי ומי שלא בדרך הטבע, נשמתם תהיה צרורה בצרור החיים.

ה

בסיום — כמה פרטים אישיים:

נולדתי בז׳לוצק להורי יצחק וחיה לאה. היתה לנו שם משפחה ענפה. הרבה דודים ודודות, בניהם ובנותיהם ועוד.

בישראל נמצאים: אני יעקב, אחי ישראל ואחיותינו בתיה ושרה. כולנו נשואים ויש לנו בנים, בנות ונכדים, כן ירבו!

מיכאל לייפר

העיירה הנלבבת

א. ימי ילדות ונעורים

מעלה אני בזכרוני ומחדש את ימי הילדות שלי שחייתי וגדלתי בעיירתי הזעירה ז׳לוצק.

ימי ילדותי בביתנו מעטים היו, רק 8—9 שנים, הואיל ונאלצתי לנטוש את ביתנו עקב פטירתו של אבי הטוב והמסור. אכן, את געגועי הביתה אין לתאר במלים.

אחרי כמה שנים, כאשר חזרתי לעיירה כבר הייתי „גדול״, כלומר נער בן 14, וכבר התחלתי להבין את החיים בז׳לוצק. אנו, בני הנוער, התחלנו אז להתארגן ב„החלוץ״ ובחוגים אחרים והחיים החלו להיות מענינים. בני נוער מעיירות אחרות היו באים אלינו והיינו מתווכחים ומחליפים דעות בנושאים ציוניים וחברתיים.

ב. שבת בז׳לוצק

בזכרוני נחרת במיוחד כיצד היינו מבלים בשבתות, היות וכל ימות השבוע לא היינו בבית. כבר עבדנו אז כדי להשתכר למחיתנו, כי לא היה מי שיעבוד למעננו. לרוב היינו עובדים בתחנת רפלובקה. מי מאתנו זוכר איך שהיינו הולכים בקיץ ובחורף בדרך לתחנה; אלו בעיות היו לנו וכיצד חשבנו להקל את חיינו; אך אחת ידענו, כי ביום ששי נחזור הביתה ושם נמצא את מטרת חיינו ואת ספוקנו הנפשי.

כן, השבת העניקה לנו אומץ וטעם לחיינו. בליל שבת היינו מתאספים פעם בביתו של חבר זה ופעם בביתו של אחר ונותנים ביטוי להרהורים ולתכניות על עתידנו.

שבת בעיירה. — עוד בשעות הצהריים של יום ששי התחילו לרחוץ את הילדים, לסרק ולקלוע את צמותיהן של הילדות, לצחצח את נעליהם ולהלבישם בגדים נקיים ונאים. כל פינה בבית — זוהר ואור. המפה הלבנה על השולחן צחה מצחור והפמוטות ממורקים ומבריקים. הכל לכבוד שבת, אם כי לא בכל בית היה מה להגיש לשולחן...

זכור לי איך היינו הולכים לבית הכנסת, מה היה מראה בית הכנסת בפנים ומה היתה הרגשתנו בשבת. „בשבת — אמרו — לכל יהודי נשמה יתרה״. אז לא הבינותי משמעותה של אימרה זו. כיום אני מבין ויודע שלא כל איש זוכה לנשמה כזו בשבת. אולם בז׳לוצק השתקפה הנשמה היתרה בשבת, על כל פנים.

ג. הפרנסות בעיירה

כיצד וממה התפרנסו תושבי העיירה. זה אמנם קשה לתאר, בכל זאת אנסה להשיב על כך, פחות או יותר: היו בנאים, שהיו יוצאים לערים ולעיירות לבנות תנורים וארובות. היו תגרים ורוכלים בכפרים, שעסקו בכל מיני סחורות והיו חקלאים ובעלי מלאכות שונות. גם חלק מהנוער עבד במקצועת שנים. קשים היו החיים אך עשירים בתוכן רוחני.

רבקה לייפר ז״ל, ובתה שרה, תבדל לחיים

זוכר אני את פיניה מעניוק הבנאי ז״ל, כאשר היה חוזר הביתה לימים הנוראים, איך שהיה מתפלל „כל נדרי״ בבית הכנסת הקטן. כל גופו היה רועד אז, וזמרתו עדיין מצטלצלת באוזני.

מי מסוגל כיום להשיג ולהבין את אותם הזמנים שחיינו בעיירתנו הקטנטונת הנלבבת והקדושה.

ד. אישים בעיירתנו

מימי ילדותי זכור לי רבי הראשון ר׳ יהושע המלמד, שלימדני מאלף־בית עד תפילה ולאחר מכן את רבי אברהם, שאצלו למדתי חומש עם רש״י. כמה טעם ועסיסיות היה בלימוד אצלו. על מי מאתנו לא עברו חוויות אלה באותם הימים? מה מלאים היו אז לבבותינו הקטנים!

זוכרני, פעם אחת בא השוטר לביקור בעיירה, והרבי אברהם אמר לנו להסתתר תחת המטות, כי לא היה לו רשיון ללמד אותנו...

והנה לנגד עיני ברוך החייט, שהיה גם „פלדשר״ (מרפא), לשם מצוה בלבד. רופא לא היה בעיירה, נתן ברוך כל מיני תרופות לחולים.

אריה לייפר ומשפחתו הי״ד

והיו עוד אישים בעיירתנו שעשו כל שביכלתם כדי לעזור לכל מי שזקוק לעזרה.

ה. מטרת הנוער

הנוער בז׳לוצק שאף תמיד לעזוב את פולין ולשנות את אורח החיים הגלותי, אך לא היו אפשרויות לכך. התארגנו אפוא ב„החלוץ" ובכך נפתחה הדרך אל העתיד. רבים מאתנו יצאו להכשרה בקיבוצים ולאחר זמן עלו ארצה.

לא קלה היתה ההינתקות מהבית, שהרי עדיין היינו ילדים. הורינו לא ראו זאת בעין יפה. הם פשוט פחדו להוציא את הגוזלים מן הקן... אך אומץ רוחנו ורצוננו העז התגברו על כל המכשולים ובעזרת השם הגענו למטרתנו. לצערנו הרב, רק מעטים היה להם הכח או האפשרות לסלק את כל המחסומים, שהיו בדרכם למטרה. ביחד עם הוריהם ועם כל בית ישראל בפולין הארורה, ניספה בשואה רובו הגדול של הנוער היהודי בז׳לוצק. הי"ד.

ו. במכורה הישנה החדשה

בשנת 1931, בהיותי בן שמונה־עשרה שנה, עזבתי את עיירתי הנלבבת ועליתי ארצה. כאן התחלתי את חיי בתור חלוץ, לעזור בבנית הארץ אשר חיכתה קרוב לאלפיים שנה לבניה — בוניה. עשיתי בכל מיני עבודות אפשרויות וגם בפעילות בטחונית כמו „ההגנה" והבריגדה היהודית, עד היום אני עובד עבודה גופנית ועושה כל מה שביכלתי בשביל המכורה הישנה — החדשה ישראל.

אריה גלון

דמויות

הרב ר׳ יצחק איזבוצקי

הוא היה חתנו של הרב סולטנישקי ז״ל, שאותו אני זוכר רק במעט, אך בעיקר אני זוכר את פטירתו. לפי צוואתו הובילו אותו לקבורה בעיירה סטיפן. זה היה בתחילת החורף. יום קר וגשום, כל העיירה בכתה וליוותה אותו עד סוף העיירה. משם ליווה את הארון מנין יהודים בעגלה עד לבית הקברות של סטיפן. סיפרו, שכאשר באו אל רבה של סטיפן והראו לו את צוואת הנפטר, בה ביקש להטמינו ליד אחד שאמרו עליו שהוא מל״ו, (היה ידוע בשם „עושה הגרביים״) אמר הרב: „הלא רצו כבר לקבור על ידו אנשים גדולים, אך המקום אינו מספיק״. הלכו עם השמש, בדקו ומצאו שיש די מקום לקבורה. אז הבינו שהרב הנפטר הוא מהצדיקים הנסתרים והמקום מחכה לו...

כעבור שנתיים בערך, בא ארוסה של בת הרב, „הניה״ למלא מקומו. ואמנם הוא היה ראוי לכך. זה היה בחור צעיר יפה תואר עם זקנקן שחור, בעל הופעה חיצונית נאה, ליטאי, מישיבת מיר. ישיבה זו היתה מפורסמת בלומדיה וכן בהופעתם המבריקה, שונים מבני יתר הישיבות. בן ישיבת מיר לא היה יוצא לרחוב עם רבב על בגדו או מגודל שערות.

כאשר בא אלנו הרב הצעיר — זה היה בחול המועד פסח, ימים מועטים לפני חתונתו — הוא התאכסן אצל יוסף פינקלשטיין. אז אבא ז״ל שלח אותי אל הרב עם „שאלה״ על עוף שחוט. הייתי אז בן 13, תלמיד ישיבת סטולין, קינאתי ברב הצעיר על יפי מראהו ועל מעמדו המכובד...

הרב החזיק אותי שעה מרובה, כשהוא מעיין בפוסקים. כנראה שזו היתה אצלו השאלה הראשונה שהיה צריך לפסוק הלכה למעשה אחרי הרבה שנות לימודים.

אחרי שנתיים, כשכבר למדתי בישיבת ברנוביץ אצל ר׳ אלחנן ווסרמן ז״ל, הייתי בן־בית אצל רבנו הצעיר וראיתי את חיי הדחקות שלו, כי הכנסתו ממכירת שמרים, נרות לשבת, ונפט וחלק מדמי השחיטה, לא הספיקה כדי פרנסתו, חדלתי לקנא בו וויתרתי על שאיפתי להיות רב בישראל... הבינותי עד כמה זה לא טוב להיות תלוי במישהו.

חוץ מזה היו לו התנגשויות עם בעלי בתים בנוגע לנוסחאות ולמנהגים שונים שהוא מצא אותם כנוגדים את ה„שולחן הערוך״. הוא היה ליטאי מובהק, מתנגד, לא „כגוונא״ ולא „ויצמח פורקניה״... משום כך היה בודד, ללא חברותא כלבבו.

לאחר שנולדו לו ארבעה ילדים הוא הזדקן בלא עת. בלילות, כשהיינו

עוברים ליד ביתו ראינוהו כשהוא עומד או יושב רכון על ה„סטנדר" ולומד בנגון ערב.

ביתו, שירש מחותנו הרב הקודם, היה בית גדול מול בית הכנסת, שונה קצת מיתר הבתים בגדלו ובצורתו, כיאה לרב המקום.

ז׳לוצק היתה שייכת לקהילת ולדימירץ, שרבה ר׳ שלומקה ז״ל רב המורשה מטעם הממשלה להוציא תעודות לידה ויו״ר הקהילה. אחרי זמן עברה כהונת היו״ר לידי איש מתחנת רפלובקה בתמיכת נציג מז׳לוצק. אז גם הרב שלנו קבל משהו מהקהילה. ברם, עם כל מקורות פרנסתו הנזכרים עדיין היה רחוק מחיי רווחה. בכל זאת לא קיטרג, קיבל הכל באהבה ומילא את תפקידו בנאמנות ובאמונה.

יחד עם בני עדתו ומשפחתו הוא מת מות קדושים ביום המר והנמהר. נשמתו בגנזי מרומים.

ר׳ אברהם המלמד או — „הרבי"

בני גילו קראו לו אברהם המלמד ואילו הצעירים קראו לו „הרבי", כי כולם למדו אצלו בשעתם וכינוי זה נשאר בפיהם גם לאחר שהתחתנו והיו לבעלים בעמם.

ביתו היה אחרי ה„דברה" ליד ביתו של אביו, יצחק גיבל. הבית — ככל בתי ז׳לוצק, אך בחזיתו היתה מרפסת (גאניק) סגורה עם חלונות. ממרפסת זו היו רואים עד סוף העיירה.

היו לו חמישה בנים וארבע בנות וגם זכה כבר לנכדים. הוא היה מלמד חומש ורש״י, נביאים וגמרא. כשהיינו קטנים ולומדים עדיין בחדרו של ר׳ יהושע, היינו מקנאים בתלמידיו של ר׳ אברהם שבחורף היו הולכים בערבים עם פנסים, תוצרת עצמית, שנעשו מבקבוקים ובפנים נר שעוה. סוף סוף גם אנחנו זכינו לכך והיינו מאושרים. בלתי נשכחת היא החוויה של לימוד תורה בנגון אצל ר׳ אברהם וביחוד הפרשיות של האבות והשבטים כלומר — מלך־לך עד שמות.

ביום ראשון בשבוע היה מקריא לנו את פרשת השבוע עם רש״י ומוסיף כל מיני פירושים מהמדרש ואגדות ואנו היינו בולעים כל מילה, טעם מיוחד היה לזה בערבים, לאור מנורת הנפט. עם לחיים סמוקות, ספק מחום התנור, ספק מהתרגשות אנו מקשיבים לקולו של הרבי וחשים כאילו אנו עדים ושותפים למאורעות שעליהם מדבר־מנגן הרבי. עקידת יצחק; יעקב אצל לבן; יוסף ואחיו ועוד יותר מזה — פרשת ויחי. האספו ואגידה לכם... ואני בבואי מפדן... עם הניגון המיוחד ועם ה„אויסרייד" (ההקדמה) לא בכדי מתפללים: „עשה למען תינוקות של בית רבן". צאן קדשים היינו אז, תמימים וטהורים...

גם לנ״ך ולגמרא ניגונים משלהם ואלה משכו אותנו ללמוד ולהקשיב.

„הרבי" גם החדיר בנו דברי מוסר על התנהגות, כיבוד אב ואם וכו׳.

ביום חמישי בשבוע היינו צריכים כבר לדעת הכל, כל הפרשה עם כל

הפירושים. גם בשבתות היינו באים אל הרבי ללמוד, בקיץ — פרקי אבות ובחורף — „ברכי נפשי". כך היינו קשורים תמיד לרבי. אם בסתם יום של חול ובשבת רגילה כך, הרי מעניין במיוחד היה לפני כל חג: לפני חנוכה — סיפור מעשי גבורה של המכבים, לפני פורים — המגילה, אחר כך — ארבע הקושיות וההגדה, שיר השירים וההקדמה שלו, לפני שבועות — אקדמות וההקדמה שלה, לפני תשעה באב — מגילת איכה וסיפורי החורבן, כל דבר וניגונו המיוחד וטעמו.

באהבה ובמסירות אין קץ עשה הרבי את עבודתו בקודש. הוא לימד באמת תורה לשמה, כי שכר הלימוד היה נמוך והיו גם שפיגרו בתשלומים. לכן היה הרבי חי חיי דחקות. כך הוא גידל ילדים וחיתנם, כמו כל יהודי ז'לוצק. אך עם „שחרורנו" ע"י הרוסים בשנת 1939, נהיה מצבו יותר קשה, כי אסור היה לו ללמד והיה מחוסר פרנסה. בדוחק רב התפרנסה המשפחה מעבודתם של הילדים הגדולים שהיו בבית.

בנו יהודה ואליהו בן אחיו שלמדו עד אז בישיבת מיר, לקחו אתם קצת דולרים וזהב ויצאו לווילנה, שהיתה אז שייכת לליטא. משם יצאו הרבה יהודים לארצות החופש. רבים שיצאו שמה באותה תקופה הגיעו לסין ואחרי המלחמה עלו ארצה, אך על אותם שני הבחורים לא שמעו דבר מאז יצאו מהבית וגורלם לא ידוע.

גורלם של הרבי הנערץ וביתו היה כגורל כל עדת ז'לוצק. הי"ד.

ר' צבי־הרש ספיבק, סופר סת"ם

על ר' צבי־הירש הסופר כבר נכתב בספרנו. אך ברצוני להוסיף עוד כמה קווים לדמותו.

א. הוא היה תמיד שמח בחלקו.

ב. היה בעל בטחון גדול ומאמין בתמימות מפליאה בהשגחה פרטית. אני זוכר שהיה אומר בבית הכנסת שהוא צריך לנסוע לסרנה. הרכבת היתה עוברת בשעה שמונה בבוקר. אמרו לו: ר' הרש, הרי תאחר את הרכבת, תחלוץ אפוא את התפילין והטלית אחרי שמונה עשרה ותמהר לצאת". אך הוא לא כן עשה. „אם רצונו שאסע, אז אסע, ואם לא — סימן שלא צריכים לנסוע". גמר את התפילה אמר „אני מאמין" ויצא. אמרו לו: „לא כדאי לך כבר ללכת", אך הוא בשלו: „אני עושה את שלי והקב"ה יעשה את שלו... והיה הולך כמה פעמים לחינם עד שסוף סוף הגיע למטרתו.

ג. היה פיקח ובעל חוש הומור. וכשאמרו לו: ר' הרש, הרי הכל אתה יודע ומבין, מדוע לא תסע אל המלך ליעץ לו איך לנהל את המדינה? — היה עונה: נכון, אילו רק הייתי מגיע אליו ודאי היה שומע אותי ועושה כעצתי, אבל הצרה היא שבכניסה לארמון המלך עומדים שני זקיפים עם רובים ולא נותנים להכנס

אליו. את האינפורמציה על הנעשה במדינה מוסרים לו אחרים והמלך אינו יודע את האמת לאמתה״.

גזרה כלשהי או צרה בעיירה והאנשים מתהלכים במרה שחורה. אך ר׳ צבי אינו מאבד את חוש ההומור שלו.

„תגידו לי יהודים יקרים — הוא אומר — מה עושה בן אדם כשהוא נוסע בעגלה מלאה שקי סוכר מרובנה לז׳לוצק וכאשר הוא מגיע לביצות רומייקה מתחיל לרדת גשם חזק. העגלה שוקעת בבוץ ואחד הסרנים נשבר. מה עליו לעשות ?״

כמובן זה אומר בכה וזה אומר בכה. אחד אומר: יש לקחת סוס אחד ולמהר ברכיבה לישוב סמוך כדי לבקש עזרה; השני אומר עצה אחרת. אך ר׳ הרש עומד וצוחק: הרי, עד שתבוא העזרה ממילא הסוכר לא יצלח עוד למאומה, אם כן מוטב שהאיש ירד וישב תחת העגלה עד שהגשם יחדל. לפחות הוא מוגן מפני הגשם וגם יהיה לו מתוק בפה״...

אצלנו נוהגות היו הנשים ללכת אצל רבי אברהם או אצל ר׳ צבי־הרש לכתוב מכתב לקרוב באמריקה, בבקשת תמיכה כמובן. פעם באה אשה אל ר׳ הרש שיכתוב לה מכתב. „טוב, הוא אומר, תגידי לי איך קוראים לאותו איש ובאיזו קירבה הוא אתך״. כאשר מסרה לו פרטים אלה הוא אמר לה: „עכשו לכי הביתה, אני אכתוב ואביא לך את המכתב הביתה״. האשה התפלאה: „הכיצד ? הרי לא אמרתי לך מה לכתוב ? והיא התחילה להכתיב לו: „אחי היקר, החורף ממשמש ובא ואין עצים להסקה ואוכל לפרה, הילדים יחפים וכו׳ וכו׳. הוא הקשיב בסבלנות, אך כאשר גמרה אמר לה: „אני יכול רק לכתוב: „אחי היקר, המצב שלי חמור, טראגי. אתה יכול לעזור, תעזור לי״. וזהו — בקיצור.

כאלה היו אמרותיו. יהודי פיקח ושנון ותמיד היה מוכן לעזור בעצה ובמעשה.

זכה והלך לעולמו בהגיע עת פקודתו וליוו אותו כל אנשי העיירה בכבוד גדול.

בארץ חיים נכדיו.

השוחט ר׳ יוסף ספיבק

הוא היה בנו של ר׳ צבי הרש. ביתו היה בשכנות עם ביתנו והיינו חברים עם בנו בנימין שנמצא בארץ. כמו כן היתה אותי רוזה חברתה של בתו חוה.

מי לא זוכר את השוחט, כשהיה יוצא לרחוב, הכל הבריק עליו. זקן יפה תמיד מסורק ומסודר ובגדו נקי ללא רבב. פרנסתו לא היתה בריווח. דמי השחיטה היו המקור העיקרי לפרנסתו ומשחיטת גסות היה עליו לתת חלק לרב.

הכנסותיו העונתיות היו בערב יום כיפור משחיטת הכפרות וכן דמי חזנות שהיו משלמים לו בערב יום הכיפורים בשעת מנחה בבית הכנסת. גם בעונת חנוכה, כאשר יהודי ז׳לוצק, היו מוציאים לשחיטה אווזים שפוטמו לשם מכירה, היה השוחט משתכר קצת יותר מהרגיל. מי מיוצאי ז׳לוצק אינו זוכר את קולו הנעים של השוחט ר׳ יוסף בימים הנוראים ובחגים אחרים בבית הכנסת ?

אני זוכר את „המבדיל" שהיה שר בכל מוצאי שבת. גם בערב שבת, כאשר היה עוזר בבית לקראת השבת, מכין את הפמוטים והנרות, את הסכין שהיה חרות עליו „שבת קודש" והבריק כמו ראי, וכן בשעה שהשחיז ובדק את החלפים, תמיד היה מלווה את מלאכתו בשירה.

הלך לעקידה יחד עם משפחתו ועם כל אנשי העיירה הי"ד.

השוחט ר' יוסף ספיבק, בין ההרוגים. התמונה נמצאה ב„יד ושם"

ר' יהושע, מלמד דרדקי ושמש

אני זוכרהו כשהיה כבר זקן וזקנו לבן. היה מלמד דרדקי מגיל 3 עד 6. זכורני, כשהביאו אותי לחדר הושיבני על הספסל ואמר לי „זאג זשע אינגעלע, אלף". (אמור נא ילד, אלף), ואני חזרתי אחריו מילה במילה, כך התחילו לימודינו. כאשר היינו ילדים טובים אז היו „מלאכים" זורקים עלינו מלמעלה סוכריות...

פרנסתו היתה בחלקה ממלמדות, כמה שנתנו לו לקח, ובחלקה משמשות בבית הכנסת הגדול. היה דופק בשולחן הבימה ומכריז על „שלום זכר", „שבע ברכות", ברית מילה וכדומה. כן היה מביא בסוכות את ארבעת המינים לכל בית ובית שהנשים תברכנה עליהם. בערב יום כיפור אחרי מנחה היה מלקה את האנשים ברצועות של קלף לכיפור עוונות. כל אחד היה שוכב על הרצפה לפני הדלת והוא היה מונה ארבעים חסר אחת.

ביחד עם כל הקהילה מצא את מותו הטראגי בדרך לביסקובולה, הי"ד.

ר' מתת (מתתיהו) גייער

איש תם וישר היה ר' מתתיהו. אפילו הגויים בסביבה היה להם דרך ארץ בפניו וקראו לו „איש אלקים". הם ידעו שהן שלו צדק ולאו שלו צדק ואינו מוציא דבר שקר מפיו. כל ימות השבוע היה ברכבת בין רפלובקה לסרנה. השותף שלו, אהרן קרוק, היה מספק לו כל מיני סחורות כגון, ביצים, חמאה וגבינה, ובחורף אווזים מפוטמים והוא, ר' מתת, היה מוכרם ליהודי סרנה. בערב שבת היה בא הביתה, היה הולך מבית לבית וגובה תרומות בשביל נצרכים. הכל היו מקבלים אותו בסבר פנים יפות ותורמים בעין יפה. מהכספים שקבץ היה משלם שכר לימוד בתלמוד תורה בעד ילדים עניים, להכנסת כלה ולנצרכים אחרים. הוא עצמו הסתפק במועט וחי בצנע. היה אוהב שלום ורודף שלום, נוח לבריות ומקדים שלום לכל אדם כקטן, כגדול, בשעת נסיעה היה קורא בספר התהלים או ב„חפץ חיים".

אפילו הגויים האנטישמיים כיבדוהו ולא נגעו בו לרעה ברכבת. נתקיים בו הכתוב: „וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך".

בשבת היה מתהלך בבית הכנסת וכאשר ראה אנשים משוחחים בשעת תפילה, היה פונה אליהם בבת צחוק: „תעשו לי טובה ואחר כך נדבר"... ואם ר' מתת מבקש מי יסרב לו? בכל הסביבה הלך שמעו, בצדקו, ביושרו ובטוב לבו.

גם אותו פקד הגורל המר של בני עירו. זכרו לברכה וה' ינקום דמו הטהור.

הקדמה לשיר השירים

לפי רבי אברהם המלמד

הקדשה לזכרו מכל תלמידיו

שלמה המלך ראה ברוח הקודש, שבית המקדש יחרב ובני ישראל יגלו מעל אדמתם, גולה אחרי גולה, חורבן אחרי חורבן והם יבכו ויילילו על בית המקדש כי חרב. הם ייזכרו בכל הטוב אשר היה להם בהיותם בארצם והאהבה שאהבם ה׳ מכל העמים, אז יאמרו: „אלכה ואשובה אל אישי הראשון כי טוב לי אז מעתה״... משום כך חיבר שלמה המלך את שיר השירים. בדומה לאלמנה חיה, אשר בעלה עזבה והיא מקווה שהוא יחזור אליה, כך מקווה כנסת ישראל שהקדוש ברוך הוא ישוב אלינו ויחזירנו הביתה לארצנו.

שיר השירים — השיר מכל השירים: אלו הן עשר השירות שנאמרו בעולם.

השירה הראשונה נאמרה על ידי אדם הראשון. כאשר אכל מעץ הדעת ונגזרה עליו מיתה. בא יום שבת קודש והגן עליו ולא מת. אז אמר שירה להקדוש ברוך הוא, כמו שנאמר: מזמור שיר ליום השבת.

השירה השניה נאמרה על ידי משה ובני ישראל, כאשר הקב״ה בקע להם את הים, כמו שנאמר: „אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה׳.

את השירה השלישית אמרו בני ישראל על הבאר שהלכה אתם במדבר. כמו שנאמר: „אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה״.

השירה הרביעית נאמרה על ידי משה בעצמו לפני מותו. כמו שנאמר: „האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי״.

את השירה החמישית שר יהושע, כאשר השמש עמד דום בגבעון והירח בעמק אילון. כמו שנאמר: „אז ידבר יהושע לה׳״.

את השירה הששית אמרה חנה הנביאה, כאשר ה׳ שמע את תפלתה ונתן לה בן, את שמואל. כמו שנאמר: „ותתפלל חנה לה׳ ותאמר עלץ לבי בה׳״ וכו׳.

את השירה השביעית אמרו דבורה הנביאה וברק בן אבינועם כאשר בני ישראל ניצחו את מלך חצור ושר צבאו סיסרא. כמו שנאמר: „ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום ההוא לאמור״.

את השירה השמינית אמר דוד המלך, כאשר אלקים הצילו מיד כל אויביו, כמו שנאמר: „וידבר דוד לה׳ את דברי השירה הזאת״.

השירה התשיעית נאמרה על ידי שלמה המלך וזהו שיר השירים.

את השירה העשירית יאמרו בני ישראל כאשר יבוא המלך המשיח.

שיר השירים — השיר הזה קודש מכל השירים. שכל שיר מהשירים נאמר על ידי נביא, או על ידי מלך, או על ידי חכם, אבל השיר הזה נאמר

על ידי נביא בן נביא, מלך בן מלך. חכם בן חכם. אשר לשלמה — שלמה, פירושו: שהשלום שלו וזה הקדוש ברוך הוא שכל העולם שלו.

אומרת כנסת ישראל לפני הקב״ה, כמו אשה אהובה לבעלה: ישקני מנשיקות פיהו, לא כאחרים המנשקים ביד או בכתף, אלא מפה לפה, כי טובים דודיך מיין — דודיך הכוונה למתן תורה שטעמו היה טוב מכל יין משובח, וכו׳ וכו׳.

נמסר ע״י אריה גלון

הקדמה ל„אקדמות״

ששה ימים בחודש סיון, נתן הקב״ה התורה לישראל.

היה לפנים רבי מאיר חזן, רצה לומר שירה לפני הקב״ה והיה מתירא שמא המלאכים יקנאו בו, לכן אמר בלשון תרגום:

אקדמות — עד שאני מתחיל — מלין — לדבר — ושריות — אני חפץ — שותא — לשוחח וכו׳.

הניה פרימק

חתונתה של בת הרב

א. הרב הצעיר

הרב הזקן ר׳ שבתאי סולטנישקי הלך לעולמו והשאיר לאנחות את בתו היחידה הניה, יתומה „עגולה", — כי אמה נפטרה עוד לפני כן, — וללא קרוב וגואל. הניה היתה מחוננת בכל המעלות הטובות: יפה, משכילה וחכמה.

משהתחיל הקהל לחפש מועמד לכהונת הרב שנתפנתה, אמרה להם בת הרב: „רבותי, לו הייתי נשואה למי שראוי לרשת את כסאו של אבי ז״ל, בטוחתני שהייתם מקבלים אותו בזכותו של אבי המנוח ולפי זכות הירושה המקובלת. גם עתה אני מתחייבת להביא לכאן רב אשר יהיה מקובל עליכם והוא יהיה חתנו של הרב המנוח"...

הדברים מצאו חן בעיני האנשים וההצעה נתקבלה.

מיד יצאה בת הרב לליטא, ארץ מולדתו של אביה המנוח, אשר שם הישיבות הגדולות, לחפש לה חתן כלבבה. היא הלכה מישיבה לישיבה מצוידת בהמלצות של גדולי הרבנים אשר הכירו את אביה הרב. ראשי הישיבות שמחו להציע לה ממיטב הבחורים; אך היא לא בנקל מצאה את בחיר לבה. זה — פרצופו לא מצא חן בעיניה וזה — דיבורו לקוי במקצת או קולו. וכ״ה. סוף סוף מצאה בחור אשר ישר בעיניה: למדן גדול — לפי עדותו של ראש הישיבה — בעל הדרת פנים וחריף. לאחר שנתארסה לו חזרה אתו לז׳לוצק.

כמובן, שזה היה מאורע מעניין וחשוב מאד לגבי העיירה, עתה חיכו כולם בציפיה רבה לשבת, בה ישא הרב הצעיר את דרשת המבחן שלו מעל בימת בית הכנסת הגדול. משהגיעה השעה הנועדה, בשבת אחרי הצהרים, נהרו אנשים, נשים וטף, לבית הכנסת ולעזרת הנשים. הס השלך בבית הכנסת כאשר הרב הצעיר עלה על הבימה. בקול רם ובוטח הוא הביע את שמחתו על שזכה להופיע כאן לפני קהל עדת ז׳לוצק המפורסמת באנשיה היראים והשלמים. אחר זה התחיל את דרשתו בנגון שובה לב, מלווה במשלים יפים. כמובן, שלא כולם הבינו את כל הדרשה, אך את המשלים הרי הבינו כולם לרבות הנשים... אך אלה ואלה הקשיבו בהנאה רבה והביעו את התפעלותם: „פה מפיק מרגליות". „שפתים יושק!"...

בקיצור, ההופעה הוכתרה בהצלחה רבה ובמוצאי שבת נכתב ונחתם כתב רבנות וגם נקבע זמן החתונה למזל טוב ובשעה מוצלחת.

ב. החתונה

עוד בחייו של הרב הזקן ז״ל, היתה בתו הניה נכנסת ויוצאת בביתי ואני הייתי עוזרת לה בפועל ובעצה בהנהלת הבית. עתה, משהגיע זמן החתונה והיה צורך להכין את הכיבוד והסעודה, היה זה כאילו דבר מובן מאליו להטיל את הטורח הזה עלי. כי לפנים ובפרט בז׳לוצק לא היו אולמות ובתי הארחה כמו היום, שבשכר מסוים הם מארחים ומכינים את כל צרכי החתונה. — בית הכלה וקרוביה הם שהיו אופים ומבשלים, מביאים שולחנות וספסלים ועורכים אותם ובכלל דואגים לכל דבר הצריך לחתונה. בעיירות גדולות היו מזמינים טבחית מומחית לאפית עוגות ולבישול, שקראו לה „סאַרוועֶרקע״, אך בז׳לוצק לא השתמשו בטבחית שכורה ובפרט כלה עניה, שהוצאות חתונתה הן על חשבון הציבור.

ובכן, שלושה ימים טרחתי בהכנות צרכי החתונה, ואני אז בחודש השמיני להריוני...

הגיע יום החופה. כל העיירה נראית כמו בערב חג. כל אחד משתדל לגמור את עבודתו מוקדם ככל האפשר, הרוכלים חוזרים מהכפרים. בבתים רוחצים וחופפים את הילדים, מצחצחים נעליים ולובשים בגדי שבת.

והנה באה כבר התזמורת מקולק. מופיעים גם אורחים, רבנים וקרובי משפחה של החתן.

האנשים מתאספים באכסניתו של החתן, הנשים בבית הכלה, ואני כמובן בתוכן. וכאן מתעוררת בעיה: מי יהיו השושבינים? לכאורה, מה השאלה? למי הזכות לכך אם לא לי ולבעלי מיכאל? — אך הרשיל מניוק שהיה בעל טחנה בז׳לוצק ועקר לתחנת רפלובקה, טוען שזכות השושבינות מגיעה לו ולאשתו, באשר הוא היה מספק חינם לרב המנוח קמח לשבת וליום טוב. ברם, הכלה טוענת: „לא כי, הרי את, הניה, היית לי כאם, אל תוותרי בשום אופן!״ הייתי במבוכה. מצד אחד היה קשה לי לוותר על כבודי ועל זכותי; אך מצד שני לא רציתי לגרום לרוגז ולהפרעות שחששתי להן מאוד.

בינתיים נודע לגיסתי על התלבטותי, או שאני בעצמי סיפרתי לה על כך. תגובתה היתה בלתי צפויה: „חלילה לך — אמרה — להיות שושבינה במצבך. הרי הדוחק בהליכה אל החופה ובחזרה יהיה רב, כי נוסף לכל אנשי העיירה באו גם הגויים להבדיל, מכל הכפרים מסביב, וצפויה לך חס ושלום תקלה, בל אבטא בשפתי״. ומבלי לחכות לתשובתי הלכה גיסתי ועשתה פומבי לדבר, כי אני לא אהיה שושבינה מטעם האמור. ההסבר נתקבל על דעת כולם.

ובכן, בזה ניצל כבודי...

התזמורת ניגנה ניגון כמעט עצוב כאשר הרשיל מניוק ואשתו מצד הכלה וזוג קרובי משפחה של החתן הובילו את החתן ואת הכלה (הגברים, כמובן, את החתן, והנשים את הכלה) לחופה. רב מעיירה שכנה ערך את סדר החופה והקידושין כדת וכדין. קריאות ה„מזל טוב״ נשמעו ודאי למרחק רב. עתה

הובלו החתן והכלה ביחד בחזרה לבית המשתה. התזמורת ניגנה מרש עליז ויענטל קרוק רקדה אחורנית לפני החתן והכלה עם ה„קוילישט" הגדול בידיה.

בשעת הסעודה דרש הרב דרשה קצרה, אך אודה על האמת שאני לא שמעתיה ואינני בטוחה אם מי שהוא כן שמע... השמחה היתה גדולה וגם הרעש. ברם, מי ששמע ומי שלא שמע הגישו מתנות־דרשה שנצטברו לערמה גדולה.

אחרי הסעודה ושבע הברכות, התחיל ריקוד מצוה ואחר כך ריקודים סתם. כמובן, גברים לחוד ונשים לחוד. אני לא יכולתי להשתתף בהם בגלל מצבי וגם הייתי עייפה למדי.

הריקודים נמשכו עד אור הבוקר והעיר ז׳לוצק צהלה ושמחה.

ג. פרנסה

פרנסתו של הרב הצעיר, היתה, כפי המסורת בעיירתנו ובעיירות אחרות, על מכירה בלעדית של, שמרים ונרות נפט. אולם, משהחלו ילדים באים לעולם בבית הרב והצרכים גדלו, בא הרב בתביעה לחפש מקור להגדלת הכנסתו. התכנס הקהל לאספה והחליט להגדיל את דמי השחיטה של בהמות ועופות ולחלק את ההכנסה 60 אחוז לשוחט ו־40 אחוז לרב.

לשם ביצוע שותפות כזאת, הרי צריך קופה וגזבר שה„שותפים" והקהל יתנו בו אמון. את מי אפוא בוחרים לתפקיד זה? — כמובן, את מיכאל פרימק!

ובכן, הכינו פתקים לשחיטה חתומים בחותמת, לבהמות למיניהן ולעופות למיניהם. כל מין וגודל ותשלום שלו, ומסרו בידי בעלי מיכאל, אך מכיוון שמיכאל עסק בעבודתו ורוב היום לא היה בבית, מילאתי אני את מקומו. הוצאתי פתקאות השחיטה לקצבים ולבעלי בתים וגביתי את שכר השחיטה.

במשך הזמן התחיל השוחט לערער על הסידור הזה בטענה שעם ה־60 אחוז הוא מקופח ואילו הקצבים היו בדעה שדמי השחיטה גבוהים מדי ורצו להערים ולקפח את שני העובדים בקודש; אך זוהי כבר פרשה בפני עצמה, ואין ברצוני להרחיב על זה את הדיבור.

ככה שימשו אור וצל בחיי עיירתנו, ברם, האורות היו לאין שעור מרובים על הצללים וחבל, חבל מאד שכל זה נגוז כחלום יפה.

דב גלון

מחלוקת השוחטים

זה היה בשנת 1925.

השוחט הזקן ר׳ יהושע עקר מעיירתנו והשתקע בתחנת רפלובקה. כיורש כהונתו בז׳לוצק הוא רצה להכניס את חתנו. ברם, הסופר ר׳ צבי ספיבק הקדימו. הוא הודיע לבנו יוסל, שהיה שוחט בעיירה רפלובקה ומלבדו היו עוד שני שוחטים והמקום לא היה יכול לפרנס את כולם. באחד הלילות עבר יוסל עם משפחתו לז׳לוצק והוא התחיל לשחוט.

אז התחילה המחלוקת. יהושע טען, כי בתור מי ששימש בכהונה זו עשרות בשנים, יש לו הזכות למסרה להתנו ואילו יוסל טען, כי הוא כיליד ז׳לוצק ובנו של הסופר שעד היום הוא עושה את עבודת הקודש שלו בתוככי ז׳לוצק, קודם לחתנו של יהושע.

כרגיל במקרה כזה, היו תומכים לשני הצדדים והמחלוקת הקיפה את כל העיירה והסעירה את הרוחות. בינתיים יוסל יושב בז׳לוצק ושוחט לתומכיו ואילו מצדדי יהושע נוסעים אליו לתחנת רפלובקה והא שוחט להם בלי תשלום. הגיע

בששת ימי המעשה

הדבר לידי כך, שכל צד אסר את שחיטתו של הצד השני. זכורני, פעם אחת בשבת בבית הכנסת, קינטרו את יצחק הנפח שאשתו זלטה קנתה בשר לשבת משחיטתו של יוסל. כאשר בא הביתה ושאלה למה עשתה זאת, ענתה לו כי הבשר משחיטתו של יוסל עולה יותר בזול. ההסבר הוא, כי אף על פי שהשחיטה אצל יהושע היתה בחינם, הרי הוצאות ההובלה מז׳לוצק לת׳ רפלובקה עלו על דמי השחיטה והבשר נתייקר על ידי כך.

נימוקה של זלטה לא היה בכחו להתיר מה שהנפח אסר על עצמו והוא לא אכל את הבשר. המחלוקת נמשכה עד שהביאו רבנים והסדירו את הענין. יוסל התחייב בכתב ובתקיעת כף לשלם ליהושע תוך זמן מסוים 500 זהוב בעד „החזקה״. כאשר הגיע הזמן והכסף לא שולם נתחדשה המחלוקת ביתר עוז. הפעם הביאו את „העילוי מזוויהל״ והוא הצליח לפשר בין הצדדים. מאז שככה המחלוקת והעיירה חזרה לחייה השלווים.

אמר ר׳ יוחנן: קשים מזונותיו של אדם כפליים כיולדה, שאילו ביולדה נאמר: „בעצב תלדי״, ובמזונות נאמר: „בעצבון תאכלנה״.

אמר ר׳ שיזבי משמו של ר׳ אלעזר בן עזריה: קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים־סוף, שנאמר: „נותן לחם לכל־בשר״, וסמוך לו: „לגוזר ים־סוף לגזרים״...

(פסחים, קי״ח)

משה צוקרמן

לזכרם

במלאות 30 שנה לעליתי ארצה, אחר הגשמת הרעיון אשר טופח בי כל שנותי בבית הספר העברי ואחר כך בתנועה החלוצית על הציונות ועל א״י — אנסה להעלות קצת זכרונות וחוויות על עיירתי ועל הורי היקרים.

הזכרונות חוזרים לימי הילדות ובעיקר לזמן היותי תלמיד, בהתחלה למוד הא—ב אצל המלמד יהושע — אחר כך למוד חומש, תלמוד, אצל הרבי אברהם; ההליכה בלילה הביתה בשלג עם פנס ביד, הכניסה לבית מחומם ומואר, כמובן במנורות נפט.

בדרך הביתה מהרבי אברהם — יורדים קצת „לדברה״, בחורף להחליק על הקרח ובקיץ קצת להשתכשך במים המלוכלכים.

אחר כך באו מורים לעברית, כל חצי שנה מורה אחר והלמוד על טהרת העברית, מבלי שבקרתי באולפן ממשלתי פולני. המורים האלה הכניסו בי את התחושה הציונית ואהבת הארץ, הזיקה לספריה העברית וקריאת הספרים יומם ולילה עד שגם אבי ז״ל היה מושפע והיה שותף שלי לקריאה. בכלל היה אבי אחראי למורים, היה המתווך בינם לבין הקהל.

בתקופת ההתבגרות קמה תנועת „החלוץ״ והתקיימו אסיפות, פגישות טיולים בסביבה להיכרות עם העיירות הסמוכות כגון וולדימרץ, אוליזרקה, רפלובקה. הפגישה היתה באמצע הדרך וכמובן ביער הרחב. בין העצים היתה משתלהבת הורה נסערת בין סניפי העיירות ואחר כך היתה מתפתחת שיחה וחזרה הביתה.

השפיע עלינו גם קבוץ של חלוצים שהיו בעיירה, שהתכוננו לעליה ארצה. הריקודים שלהם ובכלל כל אורח חייהם השונה, כל זה נתן לנו דחיפה אחר כך לצאת להכשרה ולעלות ארצה. ואמנם לא מעט נוער עלה בדרך זו וחבל רק על אלה שאיבדו את דרכם ולא באו אחרינו.

ועל עצם העיירה:

עיירה קטנה, בערך כ־70 בתים קטנים ועלובים עם גגות של קש, אבל נושאת אופי יהודי, — אין אף גוי, תמיד חשבנו כאילו אנחנו בא״י, היתה ערה לכל דבר חינוכי והעיקר ציוני.

הטבע ברך אותה בכל טוב, היער כאילו היה רוכב עליה, אתה פורש את הידיים ומגיע אליו. לכל בית, מגרש עם עצי פרי, חוץ מהגן הגדול של „הגלח״ (כומר) אשר היה פארה של העיירה. הטיולים בשבת ובחג אשר היו כמעט תמיד מחוץ לעיירה ובתוך החורשות הקטנות ואחר כך ביער, רובם היו ל„קזרמה״, חלק מהדרך היו עוברים בערך 2 קילומטר דרך היער ואחר כך באים לתחנת הרכבת, אחרי זה הר ענקי של חול ועצים וכמובן הטיולים נערכו בזוגות זוגות...... וגם

ההורים היו מושפעים ויוצאים לטייל מי עם אשתו ומי לבד. רק בדבר אחד לא נתברכה העיירה, נהר לא עבר בה ולכן כל הנוער לא ידע לשחות.

היער והחורשות היו לברכה לתושבים, בקיץ היו יוצאים קבוצות קבוצות ללקט גרגרים שחורים ואדומים וחוזרים עם כדים מלאים, בחורף נוסעים במגררות על השלג, לטיולים או להביא עצים.

על התושבים:

רוב התושבים חיו על החקלאות, לכל אחד היה גן על יד הבית וכמו כן חלקת אדמה מחוץ לעיירה שהיו זורעים וחורשים במו ידיהם, בעיקר תפוחי אדמה. זבל אורגני היה לכל אחד, כי היתה פרה אחת או שתיים ברפת ותרנגולות. חלק מהתושבים חי על מסחר עם הגויים אשר בכפרים מסביב לעיירה.

משפחתי התפרנסה גם מהחקלאות והיה לנו בית הבד לשמן, שבו לקחתי חלק פעיל בעבודה, היה לנו סוס עבודה ששימש גם לטיולים ומאד אהבתי לנסוע לכל מיני מקומות והעיקר בחורף במגררה.

חוויה שלמה היתה בקיץ אחרי שקצרו את השחת והיו מכניסים אותו לגורן והתענוג הגדול ביותר היה לשכב על השחת בצהריים, לנוח, לנום ולנשום את הריח המרענן של העשב המיובש.

חוויה שניה היתה לרכב על הסוס, להובילו למים או למרעה, להשגיח עליו, להחזירו הביתה, להאכילו וכמובן לצאת אתו למסעות.

וקצת על הורי:

אבא שלי שקראו לו וועלפיל, ז״ל, היה יהודי משכיל, נאה, ומעורב בחיי

זאב ואיטה צוקרמן וילדיהם הי״ד

התרבות של העיירה; עזר בבית הכנסת בתור גבאי, בבנית בית כנסת חדש בעיירה, בהקמת הספריה העירונית וכן יתר המוסדות בעיירה. היה יוצא כפר „סטויק״ מרחק של 60 קמ׳ מאתנו, אשר לא פעם היינו נוסעים שמה בעגלה ושם עברו עלי מספר שנים מנעורותי. אמי איטה ז״ל, אשה עממית, לבבית, היתה מנהלת את משק הבית ולא פעם יוצאת גם לעבודה בשדה ובגן שליד הבית ולא מעט נהנינו מפרי מעשה ידיה.

כך חיו באושר ובשלווה נפשית, מבלי לחשוב על האסון המדהים הצפוי להם ואשר יבולע להם ולנו כאן ישארו רק זכרונות נעימים ותו לא.

ארבעה אחים היינו: אני הבכור, ישראל, אברהם ויצחק. ישראל הלך לצבא האדום בשנת 1921 ובשנת 1944 נהרג בחזית הטשכית. ההורים ושני האחים אברהם ויצחק נספו יחד עם כל העדה. הי״ד ויהי זכרם ברוך.

רמת השרון 7.7.68

קדיש יתום

מאת חיים לבשאי

כָּרַעְתִּי לְאֵבֶל עַל עִי־הַשּׁוֹאָה,
סְבִיבִי בַּשּׁוּרָה — רַק חֶרְדַּת הַמַּרְאוֹת.
אֶפֶס מְנַחֵם לִסְעוּדַּת הַבְרָאָה:
שִׁכַּלְתִּי מִכֹּל עֲדֵי לֹא נִשְׁאַר עוֹד,

טָבַלְתִּי פִּתִּי בְּאֵפֶר לִבִּי —
אָכַל עַל מוֹקֵד הַזְּוָעוֹת וְדָמִים.
עַל סִפֵּי הֶחָרֵב לִי אָסֵב עֲרִירִי.
יְתוֹמִים הַלֵּילוֹת. שַׁכּוּלִים הַיָּמִים.

תְּמוֹלִי יְשׁוֹמֵם. זֵד עָרַף הַמָּחֳרָת.
בְּדַל יוֹמִי יִתְלַבֵּט — כִּמְטַטֶלֶת הַשְּׁכוֹל.
פָּנִים לֹא הֵאַרְתָּ, אֵלִי, אַף בִּמְעַט —
עֵת הַמָּוֶת הִכָּה כַּבָּרָד, בְּלִי חֲמוֹל.

מִי שָׂרִיד לִי בַּחֶלֶד? אָן שִׂיחַ בַּנּוֹף?
וְקֶרֶן־בֵּיתִי, עֲקֻבַּת־דָּם, אֲבֵלָה.
קְרָבַי יֶחְמְרוּ בַּעְיָם בְּדָכְי הַמַּכְאוֹב:
יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ שְׁמֵיהּ רַבָּא.

אריה גלון

ביד חזקה

(שני מקרים)

א. צוענים

בשנת 1931 או 1932 בסוף החורף, ישבתי בין מנחה למעריב בבית הכנסת הקטן והקשבתי לשיעור בעין יעקב שהרבי אברהם אמר לפני קהל המתפללים. פתאום שמענו צעקות „געוואלד״! רצתי בין הראשונים החוצה והנה הקולות בוקעים מבית מיכאל פרימק שהיה מוכר לגויים יי״ש וקינוח. רצתי שמה וראיתי גוי צועני עומד על השולחן, מחזיק את ילדו — כבן 5—6 — ברגליו, מנפנף בו לצדדין וצועק: „מי שיקרב אלי אהרוג!". מסתבר שהיה שכור.

בבית היו כבר כמה אנשים ובמשך רגעים מספר נתמלא הבית אנשים מהרחוב, אך לא ידעו מה לעשות, כי יכול היה לקרות אסון לילד והיה מקום לעלילה כי היהודים הרגוהו או גרמו למותו.

לפתע קפץ זאב דימנטין — כיום בישראל — על כסא, שם רגל אחת על השולחן וסחב את הצועני למטה. מיד לקחו ממנו את הילד וכיבדוהו בכמה מכות „יבשות".

בינתיים התקבצו כמה גויים מז׳לוצק־קטן, שהיו רגילים להכנס באותה שעה לשתות את מנת יומם. הם התערבו ואמרו לצועני ולחבריו לשלם לבעלי הבית בעד השתיה והנזק ולהסתלק.

התחיל ריב ביניהם עד שהגויים מהכפר סחבו את הצוענים בכח וליד „הדברה", לפני ביתו של הרבי אברהם, הכו אותם מכות נאמנות.

כמובן שהיהודים חששו לתגמול מצד הצוענים שמחנם חנה אחרי ז׳לוצק־קטן בדרך לרומייקה.

אחרי ימים אחדים ראינו את המחנה עוקר ממקומו ונע לעבר העיירה. מיד התאספו צעירי העיירה ועמדו הכן. הצוענים עברו את העיירה עם כל הכבודה, עגלות, סוסים וכלבים ונעצרו בדרך לפוליץ׳ מול בית „הפאניץ". הגברים חזרו לעיירה ונכנסו אל מאיר קרוק הסולטיס (מוכתר) לקנות יי״ש. צעירינו עדיין עמדו על משמרתם. הצוענים ראו, כנראה, שלא כדאי להם להתחיל עם הצעירים הללו, הסתלקו ונסעו להם.

ב. „הפאניץ"

כבר נכתב בספר זה על הגלח (כומר) של ז׳לוצק ועל שומריו וכלביו. אחרי מותו של הגלח נשארו שני בנים: אחד עבר לפוליץ וכיהן שם ככומר והשני,

הצעיר — רוסיק — נשאר בז׳לוצק. היה לו בית אבן גדול בכניסה מצד פוליץ, בוסתן של עצי פרי שונים, שדות תבואה ובהמות טהורות וטמאות וכמובן גם כלב גדול.

דרך המלך מז׳לוצק לתחנת רפלובקה עברה ליד ביתו של „הפאניץ" וכן היה שביל להולכי רגל ליד באר המים שלו ושלנו. אך השביל הזה הוביל דרך שדות המרעה שלו והופסק על ידי גדר. את הגדר היו עוברים באמצעות ספסל־מעבר. וכאן פרצה מחלוקת: „הפאניץ" לא הרשה לעבור בשביל ואילו אנשי העיירה טענו שהשביל הוא מזמן ולכן הוא חוקי.

כנראה שמבחינת החוק לא היה יכול למנוע את השימוש בשביל. מה עשה? היה מתיר את הכלב מהשרשרת והוא היה מבהיל בנביחותיו ולא פעם גם נשך את העוברים. אחרי זה היה „הפאניץ" טוען שהוא אינו אשם, כי הכלב קרע את השרשרת אחרי שילדים זרקו עליו אבנים וכו׳.

עוד קרו מקרים שהיינו רועים את בהמותינו במרעה או בחורשה הציבוריים שהיו גובלים עם שדותיו ושם לא היתה גדר ראויה לשמה. קרה אפוא, שהבהמה נכנסה לשטחו. היה הוא תופסה ומביאה לחצרו ותובע דמי נזק ופיצויים. לעתים היה מחזיק את הבהמה יום־יומיים בלי אוכל.

לא הועילו טענותינו שעליו לעשות גדר טובה. הוא התנהג כמו מושל.

יצחק גלון בצבא הפולני, נספה בשואה הי״ד

כך היה המצב עד שנת 5-1934.

פעם אחת הלך אחי יצחק ז"ל לקחת את סוסו שהשאיר במרעה ולא מצא אותו. הסוס היה אצל הפאניץ. לקח אחי כמה חברים, באו אל הפאניץ ואמרו לו: „בוא תראה לנו איפה היה הסוס בשטח שלך. זה בכלל שקר!" אך הוא לא רצה ללכת ולא רצה לשחרר את הסוס.

היה לו נשק ברשיון, אך הצעירים לא נרתעו מזה. אחרי דין ודברים נתנו לו כמה מכות „יבשות" שיחררו את הסוס ואמרו לו: „פנינו לשלום ורוצים ביחסי שכנות טובים; אך עבר הזמן שתעשה ברכושנו כהעולה על דעתך".

היו אנשים בעיירה שפחדו שמא ינקום וינקוט אמצעים נגד העיירה, והיו לו אמצעים.

אך לא כן היה. כנראה שהוא התיעץ עם מישהו והחליט לעשות "סולחה".

אחרי שבוע ישבו אותם הבחורים אתו ושתו ומאז נשארו ידידים.

ידידות זו נמשכה בזמן הפולנים ובזמן הרוסים. בכל ועדה היינו בוחרים בו, עד... עד שבאו הנאצים והוא היה לאחד ממנהיגי האוקראינים שהקים היטלר הרשע ללחום „כביכול" עבור ממשל אוקראיני. אז הפך הפאניץ את עורו וגרם צרות ליהודי העיירה.

ברם, אחרי שהגרמנים ניצלו אותם נגד היהודים והרוסים, ועשו את שלהם, תבעו לקיים את ההבטחה, חיסלו אותם הגרמנים אחד אחד ואז בא גם קצו של הפאניץ.

זאב דימנטין

מז׳לוצק עד בנימינה

(צרור זכרונות)

א. העיירה שהיתה. ילדות במלחמה. פליטים.

עיירתי ז׳לוצק אשר בה נולדתי, בה למדתי, חונכתי ומיטב ימי עלומי עברו בה — איננה עוד! היא נמחתה מעל פני האדמה בשואה הנאצית כמו אלפי ישובים יהודיים אחרים, גדולים כקטנים ותושביה היהודים הובלו לטבח. רק קומץ מאנשיה נשאר בחיים אחרי החורבן הגדול ואתם — קצת זכרונות מהעיירה שהיתה וכאב בלב.

ז׳לוצק העיירה, ז׳לוצק הכפר הגדול, ז׳לוצק הכפר הקטן וז׳לוצק תחנת הרכבת, אשר בה היתה הרכבת נעצרת לדקה אחת בלבד, — כל אלה היוו מעין „ז׳לוצק רבתי" שתמונתה מרחפת לנגד עיני רוחי, וביחוד, כמובן, ז׳לוצק היהודית שלי, אשר בה חיו כתשעים משפחות ברחוב אחד ארוך ורק בפינה אשר בקצה הרחוב צבור בתים קטן כעין סמטא צדדית. תמונה זו שאינה ניתנת לשכחה, מעוררת כמיהה מדאיבה ורצון עז להעלות על ספר לפחות, מקצת זכרונות על חיי העיירה ואנשיה היקרים שחייתי אתם; על הליכותיהם ומפעליהם כפי שאני זוכרם מאז שנת 1916 ואני אז בן שמונה שנים.

זוכר אני את ימי המלחמה הראשונה, כאשר פעם בא מישהו וסיפר, שהמלחמה עתידה להתחולל בעיירה צ׳רטוריסק, ומכיוון שאנו לעת עתה די רחוקים משם, חובה על כל יהודי ויהודי מעיירתנו לנסוע שמה מיד ולהעביר לז׳לוצק יהודים ורכושם כמה שאפשר, כי כאן יותר בטוח מאשר בכל מקום אחר. אנשי ז׳לוצק לא היססו הרבה, כי הזמן דחק, ורוב יהודי צ׳רטוריסק עברו לעיירתנו. זוכרני, שבביתנו השתכנו שלש משפחות, חיינו יחד, אכלנו יחד ופחדנו יחד, כי מי יודע מה ילד יום, כי ביום מן הימים לא נצטרך אף אנו להיטלטל ולנוד, מי יודע לאן?

אבל מי זה שואל? אין מעיזים אפילו לחשוב על כך. בינתיים חיים אנו, כולנו בצוותא כמו משפחה אחת. בינתיים שמענו הרבה מפיהם, איך הם חיו שם ואיך עברו עליהם ימי מלחמה. סיפרו כיצד החיילים היו נכנסים לבתי יהודים והיו שודדים וחומסים; כל מה שראו לקחו, „רק על פי נס ניצלנו אנחנו" — והם שבחו והיללו את אנשי ז׳לוצק אשר הצילו אותם, אם כי אינם יודעים מה עלול לקרות עוד.

והנה, זכורני, נפוצה שמועה, שגם יהודי ז׳לוצק יתכוננו לדרך ועל כל משפחה לרכוש סוס ועגלה ויעמיסו את הדברים היותר טובים על העגלה. בדיוק באותו זמן, אני זוכר, באו גויים בתוך יער לא רחוק מעיירתנו והביאו סוסים

למכירה. זה היה ביום שבת וכל אנשי ז׳לוצק „שלא יחשב להם לעוון" הלכו וקנו ביום השבת סוסים. מישהו קנה סוס ועגלה גם בשביל הרב שלנו. למחרת, יום ראשון, כולם כאחד העמיסו את כל היקר שלהם על העגלות ויצאו מן העיירה לתוך יער ואפילו לא רחוק מן העיירה.

אני זוכר שמשפחתנו יצאה עם שתי עגלות עמוסות כל טוב ובדיוק נקלענו למקום בו היה גם הרב ומשפחתו, בתוך היער.

למזלנו פסחה זירת המלחמה על עיירתנו וכעבור ימים אחדים חזרנו הביתה.

ב. בין שלטון לשלטון. מול כנופיות שודדים.

אינני זוכר אם מה שיסופר להלן קרה בשנת 1917 או 1918. באותן השנים היו מעברים משלטון מדינה אחת לשלטון מדינה אחרת ועמהם מתחלפים הצבאות, רוסי, גרמני, פולני. וכל צבא הן בהיכנסו והן בעזבו את המקום שודד בינתיים כל מה שעיניו רואות. ונוסף לאלה סתם כנופיות של חוליגנים שהיו באים לעיירה לשם שוד.

זוכר אני ששני חיילים מזויינים עם חרבות בידיהם ורוכבים על סוסים, באו ישר אל הרשל מעניוק, שהיה נחשב לגביר של העיירה, ודרשו ממנו כסף. מיד כל אנשי העיירה התאספו מסביב לביתו ורצו להתנגד לשודדים, אבל מי יעיז לגשת כשהחיילים מנפפים בחרבותיהם מעל לראשי המתאספים?

לפתע הופיע חיים לייב קנדל, יהודי קטן־קומה וצולע על רגלו, קפץ על סוסו של אחד החיילים והוציא את החרב מידו. מיד התנפלו הבחורים על החייל והנחיתו עליו מכות נאמנות בעוד החייל השני נמלט על נפשו. וככה מידי פעם היו מופיעים בז׳לוצק חוליגנים מזוינים, אבל ידענו להתגונן. הם ידעו כבר כי בז׳לוצק זה לא קל להם; כי בז׳לוצק יודעים לתת מכות, וזה באמת היה מונע מהם מלבוא ולשדוד.

גם מתלאות אחרות של המלחמה סבלה ז׳לוצק פחות מאשר מקומות אחרים. את רעם התותחים וטרטור מכונות היריה לא שמעה. היו לה, אמנם, כמה קרבנות בנפש, אבל זה רק מידי חוליגנים. כזה היה המקרה עם חיים לייב אשר היתה לו חנות באחד הכפרים הסמוכים. לילה אחד נכנסו ושדדו הכל ואותו רצחו.

ג. השלטון הפולני. עזרת הג׳וינט.

בינתיים התבצר והתבסס השלטון הפולני והסדר הציבורי חזר לתיקנו. אבל האוכלוסיה עדיין מדולדלת והעיקר היהודים מחמת פגעי המלחמה והשוד. וכאן באה העזרה מעבר לים. הג׳וינט התחיל לפעול, להעניק מזונות ועוד. התארגנה ועדה בראשות הרב שבתאי יצחק סולטנישקי וחבריה משה דימנטין — מזכיר וחנוך מעניוק והם התחילו לפעול ולהשתדל אצל השלטונות להשיג את כל המצרכים. על משה, אחי היקר, הוטל לסדר את הגליונות, גליון לכל משפחה, אם היא גדולה או קטנה, ולפי מספר הנפשות היו מקבלים את המצרכים.

תוך זמן קצר למד משה את השפה הפולנית בדבור ובכתב. תפיסתו היתה גאונית ועבודתו מסודרת בלי כל פגם.

אני זוכר דבר אחד אשר ביצע וזה הגדיל את המנות. כנראה שביקורת קפדנית מטעם השלטונות לא היתה. מה עשה משה? הוא פשוט הוסיף גליונות על שם משפחות שלא היו ולא נבראו ועל סמך זה קיבלו עוד מצרכים שחולקו בין התושבים.

יום אחד בא פקיד מטעם הג׳וינט והוא מתנגד לחלוקה של מצרכים יבשים, אלא מוכרחים להתקין מטבח ציבורי וכל נצרך יבוא ויקבל מנתו. התקינו מטבח כזה בביתה של חיה רוסיה פינקלשטיין אבל רק למראות עין בלבד. והמשיכו לחלק מצרכים יבשים, לפי מספר נפשות.

המצרכים היו: קמח, סוכר, אורז, חלב מתוק מקופסאות וזה עזר בהרבה לאנשים, אשר במשך שנות המלחמה התרוששו והפסידו את רכושם. ככה היה הגלגל חוזר מדי חודש בחודש, ומשה יחד עם מאיר מעניוק היו עושים לילות כימים וכותבים בלי הפסק.

בינתיים, אנשי ז׳לוצק מתנערים ומתאוששים. כל אחד חוזר לעבודתו ולמקצועו. מי שחורש את שדהו ומוציא ממנו את לחמו. מי שעוסק ברוכלות או במסחר וכן בעלי מלאכה שונים, כי בעיירה קטנה זו יכולת למצוא כל מיני בעלי מלאכה פרט לחשמלאי, כי בז׳לוצק לא היה חשמל.

חזרו גם הרב, השוחט והמלמדים למלאכתם בקודש ולפרנסתם. ובכן לא היה עוד צורך בעזרת הג׳וינט וחלוקת המצרכים בטלה.

היתה העיירה הומה כל ימות השבוע וביחוד ביום ראשון כאשר הגויים מסביב מתאספים בה היתה ממש תוססת.

ד. חידוש פני העיירה.

כאשר הכל התנהל כסדרו והפרוטה היתה מצויה בכיס התחילו לחשוב על בניית בית כנסת חדש, כי זה הישן מטה לנפול עד שהיה צורך לתמכו בעמודים.

כסף לא היה חסר. כל אחד נתן בעין טובה כמה שהוטל עליו. הממונים על הפעולה — גבאי בית הכנסת מר זאב בר׳ נתנאל צוקרמן ומר משה בר׳ יעקב קנדל, והם, בלי אדריכל ובלי מהנדס הקימו בית כנסת לתפארת, גדול ויפה ויכולים היו להתפאר במעשי ידיהם, חבל רק שנחרב על ידי קלגסי היטלר ימח שמם!

אחרי זה הקימו בית מרחץ חדש ומקוה טהרה כנהוג בכל קהילות ישראל.

ה. יסוד קואופרציה בז׳לוצק.

בשנת 1925 נוסד הקואופרטיב בביתו של מיכאל פרימק בהשתדלותו הברוכה של משה אחי והוא היה מנהל החשבונות.

זה היה סניף של בנק „אורט״, אשר רוב תושבי ז׳לוצק היו חבריו על ידי

זה שכל אחד רכש מניה. מגמת הבנק הקואופרטיבי היתה, שכל חבר מקבל הלואה, והוא קונה פרות, רוכש אדמה ונעשה חקלאי.

אז הופיע אצלנו פקיד מטעם הבנק המרכזי, מר אפשטיין, והוא כונן את סדרי הבנק היסודיים, מאז התחיל לזרום כסף לסניפנו.

אנשי ההנהלה היו ה"ה: משה קנדל, יהודה רזניק, מיכאל פרימק ומשה דימנ־טין — מזכיר.

ההנהלה התחילה לפעול וחברים הגישו בקשות לשם השגת הלואות.

כרגיל, כל בקשה נענתה וכסף רב חולק לחברים. מיד החלה פעילות רבה. היו ימים שהעיירה היתה ריקה כמעט מאנשים, כי כולם התפזרו בכפרים הקרובים או הרחוקים כדי לרכוש פרות, פרות טובות השופעות הרבה חלב.

עד מהרה יכולתם לראות את אנשי העיירה בבקר השכם וכל אחד נושא שני דליים גדולים מלאים חלב אל המחלבה. שם היתה מכונת הפרדה (צנטריפוגה) ועשו תוצרת חלב. כך היו עושים שלש פעמים ביום.

היו גם הרבה חברים אשר קנו אדמה מגויים.

מפעל זה היה לברכה בשביל החברים ורב היה בזה חלקו של משה דימנטין.

היו חברים שראו בכך עיקר פרנסתם. מאז התחילו גם לעבוד בחקלאות ממש, בחריש ובקציר. וככה זה נמשך שנים.

אסיפה כללית של חקלאים בז'לוצק בשנת 1939.
יושבים מצד ימין: השו"ב ר' יוסף ספיבק, זאב צוקרמן, שליח המרכז בורשה אפשטיין ומשה דימנטין יו"ר האסיפה.

ה. העליה לארץ.

והנה בערב קיץ אחד בשנת 1934 מתאסף קהל רב בביתו של שמעון גיבל שם הופיע הפקיד מר אפשטיין והוא מודיע להם שהוא עולה לארץ ישראל. מובן שכולם הצטערו מאד שהוא עוזב, כי פעיל מאד היה האיש, היה מבקר אצלנו מדי פעם ותמיד נעזרנו על ידו. ערכו לו מסיבת־פרידה ואיחלו לו הצלחה בעליתו.

מר אפשטיין עלה ארצה ובתור אגרונום התיישב בקבוץ נען, אך הוא לא התאקלם שם, כי לא ידע עברית. הוא דיבר רק אידיש.

בעת שבתו בקבוץ נודע לו כי „התאחדות האכרים" קיבלה 400 סרטיפיקאטים עבור עובדים חקלאיים ומשגרים שליח מיוחד לפולין שיביא ארצה אנשים חקלאיים ולא אחרים. מר אפשטיין נחלץ מיד לעזור גם עתה לאנשי ז׳לוצק. הוא נסע תיכף ל„התאחדות האכרים" והציע להם להביא את העובדים מז׳לוצק שהם החקלאים הטובים ביותר.

בדעתם היה קודם להביא פועלים חקלאיים מגליציה ששם היו אחוזות יהודיות משנים רבות ועובדים חקלאיים יהודים, אך מר אפשטיין הצליח לשכנע אותם וקיבלו את הצעתו.

השליח ושמו מר סיטקוב, הגיע אלינו לפי הכתובת שמסר לו מר אפשטיין, אל משה דימנטין, לפני שהוא קיבל מכתב מאפשטיין. סיטקוב הופיע פתאום בביתו של משה בת׳ רפלובקה שם היה גר אותה שעה, והנה בוקר אחד לפני פורים שנת תרצ״ה קבלתי ידיעה מאת אחי היקר משה, שעלינו להופיע מיד בביתו וגם להודיע לכולם, כי מי שרוצה לעלות לארץ ישראל שיבוא מיד. באנו בהמונינו ונעמדנו בתור, בשורה ארוכה מאד.

הפקיד, מזכירו ומשה יושבים בחדר ואין איש מאתנו יודע פשר דבר, כי השליח, מר סיטקוב, לא גילה מה הוא רוצה, באיזה סוג אנשים הוא מעונין. מי שתורו הגיע נכנס פנימה. סיטקוב שואל כל מיני שאלות והמזכיר רושם ואדם יוצא בבטחון, כאילו עוד מחר הוא עולה ארצה. עד שיצא משה מן החדר ואמר: „חברה! מצאתי את מי הוא מבקש ובאיזה סוג אנשים הוא מעונין. הוא רוצה רק חקלאים. זה אני לומד מהשאלות שלו ומתגובתו לתשובות. מי שאומר שהוא חקלאי, הוא מתענין בו מאד ומרבה לחקור עוד ועוד ואילו אחד שאומר שהוא סוחר, חנווני, בעל מלאכה או סתם יהודי, הוא מסיים אתו את השיחה מיד".

ובכן, „נעשינו" כולנו חקלאים, וחקלאים מומחים וידענו לענות על כל השאלות שנשאלנו.

אמרתי „כולנו", אך זו רק לתפארת המליצה. למעשה היו גם שנכשלו בלשונם ולאחר מכן נתברר שנפסלו.

הגיע תורו של מיכאל פרימק, יהודי מזוקן. השאלה הראשונה היתה: „אתה שוחט?" מיכאל עונה: „לא! למה אתה שואל זאת?" „כי אני רואה יהודי עם זקן" — עונה סיטקוב. על זה אומר מיכאל: „אינני מסתכל בראי ואין לי מושג אם יש לי זקן... אני חקלאי מושלם, חורש, זורע וקוצר. אני בעל משפחה עם

חמשה ילדים, רוצה לעלות ארצה ולהיות חקלאי יהודי בארצנו הקדושה". דברים אלה, כנראה, מצאו חן בעיניו ומיכאל נתקבל; אך הוא טרם יודע מזה. אחריו נכנס הרשל בריל מאולוזרקה, לפי מקצועו — נפח.

סיטקוב שואל אותו: „מה אתה מלוכלך ככה?" ובריל עונה: „אני עכשו מוביל עצים מן היער וגלגל אחד מהעגלה נשבר. תיקנתי אותו ומזה התלכלכתי". גם תשובה זו מצאה חן ובריל נתקבל אף הוא. נכנס אהרן גוז הקצב וגם הוא לא גילה את מקצועו ואמר שהוא חקלאי מנוסה ואינו עובד לפי שעות ובכלל אין לו שעון ואין לו צורך בו — ונתקבל. וכך רבים שידעו היטב לשקר, נתקבלו. זוכר אני שבא אתנו גם יהודה רזניק, והוא בעל חנות, והביא אתו קושנים על אדמות שכבר הספיק לרכוש מאת הגויים. בזה רצה להראות שהוא חקלאי ממש. אך תשובתו של סיטקוב היתה: „אני שמח שיש יהודים בעלי קרקעות בפולניה, אבל אני צריך רק פועלים ולא בעלי אחוזות" — והוא לא נתקבל.

לבסוף מגיע תורי. נכנסתי ואמרתי בלבי, אני מוכרח לראות מה הם כותבים.

מר סיטקוב ישב בראש השולחן, בצד אחד ישב המזכיר ורשם בפנקס את השאלות והתשובות ובצד השני ישב אחי, משה. התקרבתי ועמדתי ליד המזכיר והסתכלתי בעין פקוחה על כל אות שהוא רושם. מר סיטקוב בוחן אותי ושואל כל מיני שאלות, בין היתר — אם אני יודע עברית? עניתי שאני יודע רק קצת, מה שלמדתי אצל הרבי ב„חדר". כנראה שתשובתי לא הניחה את דעתו או שהש־אירה מקום לעיון נוסף והוא רשם בפנקסן את האות „ב". הבינותי שאני מסוג „ב" וכמובן שסוג א׳ קודם לעליה. יצאתי מהחדר וסיפרתי זאת לחברים ואחר כך למשה אחי. משה התענין בזה והתברר שהשערתי נכונה. ברם, משה לא היה מודאג מזה. בערב, בשבתו עם השליח, הוא שינה את הב׳ לא׳ ונתקבלתי.

בין הזוכים לעליה היו גם רווקים, ובכדי לנצל את הסרטיפיקאט, הם היו יכולים לקחת אתם חברה, אם על ידי עריכת חופה כדת ואם על ידי נישואים פיקטיביים. החברה התחילו אפוא לחפש אחרי בחורות הרוצות לעלות ומוכנות לשלם את כל ההוצאות וגם ישאר קצת כסף בכיס. מועמדות כאלה לא חסרו, אך כמה שהבחורה היתה מוכנה לשלם, חשב הבחור שמא ימצא מי שתשלם יותר. „תפסת מרובה לא תפסת" — אמרו חז"ל. זמן העליה הגיע והרווקים טרם מצאו את מבוקשם, וכך הם נשארו ושוב לא הצליחו לעלות.

ו. בשערי ארצנו.

בי"ז באייר שנת תרצ"ה עגנה אנייתנו בחיפה. למחרת, בל"ג בעומר הלכנו להתפלל בבית כנסת בארצנו הקדושה.

מטעם התאחדות האכרים באו לבקרנו מידי פעם בבית העולים אשר שם היינו כעשרה ימים עד לסדורנו.

התחנה הראשונה היתה בנימינה ושם סודרו עשר משפחות. נתקבלנו על ידי פקיד של ועד המושבה, שמו מר קוציס.

הוא שיכן אותנו בצריף פחים גדול וכל עשר המשפחות חיו שם כמה ימים. ביום אשר הגענו לבנימינה שרר שרב והחום בצריף הפחים הציק לנו מאד ואילו בלילה התקררו הפחים ואז נעשה לי קר עד שרעדתי מחמת הקור. אז נזכרתי ביעקב אבינו שאמר ללבן: „הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה״. בפולין לא הבינותי כיצד זה אפשרי הבדל כזה במדות החום בין היום והלילה. במקום מגורנו ידעתי שבקיץ חם ביום וחום מחניק בלילה ורק כאן עמדתי על פשרו של הפסוק הנ״ל.

הוֹ, מוֹלֶדֶת אִמָּא, אֵשׁ הַכֹּסֶף לַפְּלֵטִים,
אִסְפִינִי אֶל חֵיקֵךְ אַךְ זֹאת הַפַּעַם!
נָא בְּשַׂם גַּפְנֵי־שְׁתִילַי בַּנֵּכָר שְׁכַלְתִּים,
וְלֵב, קְרָעַתּוּ לִגְזָרִים שֶׁן־זַעַם.
הוֹ אַחִים, בְּרֶגַע גּוֹרָלִי בַּשַּׁעַר
עֲלֵי צַוָּאר בִּבְכִי נִפֹּל אֲזַי — —

אֶרֶץ, אֶרֶץ, מַרְגֵּעָה לְרוּחַ הַפְּלֵטִים,
קַבְּלִי בְּחֶסֶד־יָהּ אֶת נוֹדְדַיִךְ!
סֵתֶר וּמַחְסֶה הֲיִי־נָא לִשְׁלוּחוֹת־זֵיתִים,
שֶׁכֹּה צָמֵא שָׁרְשָׁן לְחוּלוֹתַיִךְ — —
לַיְלָה... כֹּה דְמוּמִים הָיוּ שְׁבִילֵי אַרְצֵנוּ,
אֵלֶיהָ אָז נִכְנַסְנוּ בַּחֲשַׁאי;
לֶעָפָר מוֹלֶדֶת נִצְמְדוּ שְׂפָתֵינוּ,
לָחַשְׁנוּ: גַּם לָמוּת בָּךְ הֵן כְּדַאי.

(זרח הלוי, אמונים, תשט״ו)

מלחמה ושואה

ונשארתם במתי מעט, תחת אשר הייתם ככוכבי השמים לרוב...
(דברים כ"ח)

והיו חייך תלואים לך מנגד ולא תאמין בחייך...
(שם)

והותרתי מהם אנשי מספר מחרב, מרעב ומדבר...
(יחזקאל י"ב)

אריה אבינדב

יהדות ווהלין בבנינה ובחורבנה

א. יהדות פאר

אין לנו נתונים מדוייקים על תהליך התישבות היהודים בווהלין, אך ידוע כי עוד במאה ה־8 הגיעו יהודים לווהלין מארצות המזרח, ביצנץ, כזריה. בסוף המאה ה־15 מנה הישוב היהודי כמה אלפים בלבד; אך במאה ה־16 אנו מוצאים כבר קהלות חשובות בכמה ערים: בלודמיר, באוסטראה ועוד, ובהן רבנים גדולי תורה מפורסמים: בלודמיר — ר׳ יצחק בר׳ בצלאל, שהיה נחשב לבר סמכא אצל כל גדולי דורו שכינוהו „גאון". ר׳ שלמה לוריה (מהרש״ל) מלובלין, היה שולח אליו את תשובותיו. שמו נזכר לתהילה גם בתשובות ר׳ משה איסרליש (הרמ״א) מקראקה ואחרים. הוא היה סבו של הפוסק הידוע ר׳ דוד הלוי, בעל „טורי זהב" על „השולחן ערוך", שנולד בלודמיר.

אחריו היה רב בלודמיר ר׳ יום טוב ליפמן הלר, בעל הפירוש „תוספות יום טוב" על המשניות.

באוסטראה היה רב באותה תקופה פרשן הש״ס הידוע ר׳ שמואל אליעזר, המהרש״א.

בתקופה מאוחרת יותר אנו מוצאים כבר קהילה גדולה בברדיצב, שהיתה ידועה כעירו של הצדיק ר׳ לוי יצחק ה„מליץ" הגדול של עם ישראל. קהילת ברדיצ׳ב הגיעה ל־80 אחוז מכלל תושבי העיר שמנתה בשנת 1939 קרוב לשבעים אלף נפש. כונתה לפנים „ירושלים דווהלין".

גם העיר דובנה נתפרסם שמה בזכות אחד היהודים הגדולים, ר׳ יעקב קראנץ, הדרשן הגדול וממשל המשלים, הידוע בשם המגיד מדובנה".

קהילה גדולה היתה גם בעיר רובנה ובה ישבו גדולי תורה וחסידות. („המגיד" ממזריץ, ר׳ לייב שרה״ס ועוד).

וכן בכל ערי ווהלין.

ב. אישים ותנועות

אולי אין זה מקרה, שמשוררנו הלאומי ח. נ. ביאליק ז״ל נולד וגדל בחבל ארץ זה שרווה דם יהודי למכביר בתקופות שונות: בגזרות ת״ח ות״ט בידי ההאיד־מקים בראשותם של גונטה וחמלניצקי; בסוף מלחמת העולם הראשונה בידי הכנו־פיות של פטלורה ובפרעות שהתחוללו בזמנים שונים בין שתי התקופות האלה.

רק משורר שחי באותה ארץ היה מסוגל לכתוב את האלגיה המזעזעת „משא

נמירוב״ (קרי: קישינוב) או „על השחיטה״ ומאידך — את השיר, „אל הציפור״ שתכנו כליון נפש לדרור ולמולדת רחוקה שהכירה אז רק מן הכתב.

כך אין זה מקרה שאת הספר הקלאסי „אפס דמים״ נגד עלילת הדם, שהיתה רווחת ברוסיה בכלל ובאוקראינה בפרט (משפט בייליס!) — כתב ר׳ יצחק בר לוינזון (ריב״ל) מקרמניץ שבווהלין.

אכן הדם היהודי שנשפך בווהלין וביתר חלקי אוקראינה שימש דשן לא רק לצמיחת סופרים ומשוררים לאומיים אלא גם לתנועות עממיות—לאומיות, שנקלטו ונשתרשו באותה ארץ ביתר הצלחה מאשר במקומות אחרים.

תנועה כזאת היתה החסידות הבעש״טית אשר קמה ונקלטה לראשונה בחבלי ווהלין—פודוליה (מדזיבוז׳, מזריץ׳, צ׳רנובל, רוזין, ברדיצ׳ב ועוד).

על ערכה החיובי של תנועה זו בשביל ההמונים היהודיים באותם הזמנים, כמדומני שאין היום עוררין.

גם תנועת ההשכלה בצורתה המזרח־אירופית (להבדיל מהגרמנית שנטתה להתבוללות גמורה), שאחד מראשיה היה ריב״ל הנזכר, התפשטה במהירות בווהלין ומעוזה היתה אותה ברדיצ׳ב, שקודם לכן היתה מבצר החסידות. שם ישבו הרבה שנים אברהם גוטלובר ומנדלי מו״ס.

תנועת השכלה שסיסמתה היתה „היה יהודי באהלך ואדם בצאתך״, ראתה בחסידות מקור כל פגע וכילתה בה את חיציה באשר ראתה בה מכשול עיקרי להשגת שויון זכויות״; אך לאחר שנתאכזבה מחסד לאומים המירה את דגלה בדגל הלאומי הציוני.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כאשר פולין המדינה קמה לתחיה וחלקה הגדול של ווהלין נכלל בתוכה, היתה הפעילות הציונית שלטת ברחוב היהודי בערי והלין. בערים הגדולות וכמעט בכל עיירה קטנה נפתחו בתי ספר עבריים של „תרבות״. ארגונים ציוניים מכל הזרמים קמו בכל מקום ונוסדו קיבוצי הכשרה על מנת לקבל סרטיפיקאטים מממשלת המנדט לעולים־חלוצים.

גם החסידות הווהלינאית העממית השלימה עם הציונות ורבים היו החסידים ובניהם אשר הצטרפו לתנועת המזרחי ותורה ועבודה.

כזו היתה יהדות ווהלין ובתוכה העיירה הזעירה ז׳לוצק, בשעה שעלה עליה הכורת בדמות הצורר הנאצי ימ״ש.

ג. הכליון

ידעו הנאצים הארורים, כי בחבלי אוקראינה עומד לשרותם „בן־ברית״, „החוחול״ האוקראיני, אשר יסייע להם בהשמדת היהודים. (הוא הדבר בליטא) על כן לא נזקקו לשלוח אותם ברכבות „לעבודה״ כדי שיגיעו לתאי הגאזים. הם ביצעו את תכניתם השטנית בזול ובטרחה מועטה. הקרבנות המיועדים הכינו לעצמם את קבריהם. נאמר להם שאלה יהיו מחסנים תת־קרקעיים לתחמושת שיהיו מוגנים מפני הפצצות של מטוסי הרוסים.

ביום הפקודה הובלו הקרבנות במשאיות אל הבורות המוכנים ונצטוו להתפשט. בעמדם בשורה על שפת הבור נורו ונפלו או הופלו לתוך הבור.

האכרים האוקראינים כיסו את הגוויות המפרפרות בעפר. בשכר טרחתם קיבלו מהשלל שנלקח מהקרבנות.

רק יחידים הצליחו להציל את נפשם ע״י בריחה מהגיטו ליערות, אך גם מהם נפלו אחר כך מיד „השכנים״, כפי שיסופר להלן מפי השרידים.

כך בא הקץ ליהדות ווהלין המפוארת, יהדות עממית, שרשית ואצילה.

היתה יהדות ווהלין ואיננה.

על קידוש השם

(קטע מתוך מאמר ב„ילקוט ווהלין״ חשון תשי״ג)

לפני עשר שנים, ובימים אלה, ימי הרחמים והסליחות, ראש השנה, עשרת ימי תשובה, יום כפורים והושענא־רבא. — בימים אלה הובאו עדות, עיירות, בהמוניהם, לחפור להם בידיהם בורות להקבר בהם חיים.

הכל נעלם ונמחה בשעה איומה זו. אב הרחמים כביכול היה כאויב, שתם תפילתם.

רק חסד אחד השאיר להם בדרכם זו האחרונה, את החסד של קידוש השם. את משאלותיהם להשלים לו את הנפש.

דורות ברכו לבקרים את „המקדש שמו ברבים״. דורות הטיפו להם, שהבחינה העליונה, שאין למעלה הימנה, היא לזכות ולהגיע לשעה נעלה זו למסור את הנפש ולקדש ברבים את השם.

הלומדים שבהם למדו את דיני הברכה שעל המקדש את השם לברך כשהגיעה שעת העקידה שלו. החסידים, בהירי המחשבה שבהם תיארו לעצמם במשך שנים בקריאת־שמע, תוך עצימת העיניים ב„אחד״, את כבשני־האש — — — הם נסחבים — — א־ח־ד הם מושלכים. האש אחזה בטלית, בטוטפות — — אחד — — יצאה בריאה חדשה מטבילת די־נור — והנה הגיעה השעה ליחדו באחד — בנים עקודים ללא כופר איל — — —

מעתה נפלאים חסדיך אל רחום — הנה הצדקה והיעוד, אותו הראה באצבע שוכן מרומים למחכי לו — — לבאי סודו ומחיצתו.

כשהובלו באלפיהם במצעד האחרון — מוסרים השרידים היחידים — צעקו לעצמם ולאחרים — —

אנו הולכים כבר לקידוש השם — — ואלה, שתורם עוד לא הגיע, ביום זה, ענו לעומתם, — — אותנו, אומרים, יובילו ביום ששי זה — — נבוא אליכם — מעתה נוסף כוח לשרירי היד להרים את המעדר, בור לאשה אהובה, לאב, לבנים ולבת — יחידת נפש — בור הצלמות והוא הר־המוריה עלוט בענני כבוד, אולי באותם הרגעים — תחת שמים אחרים — מכונסים יהודים בבתי־כנסיות, ומברכים את שמם וזכרם של כל אלה — — שקידשו את שמו הגדול של נורא עלילה, ברבים.

י. ל. יונתן

אריה גולן

כשניתנה רשות למשחית

כך התחילו הצרות: הרוסים נסוגו מאזורנו והגרמנים טרם באו. התהווה אז מצב של תהו ובהו. הגויים האוקראינים ידעו שיבואו הגרמנים ומעמד היהודים אצלם הרי היה ידוע. נוסף לכך קיבלו, כאילו, הבטחה שאוקראינה תשתחרר מעול זרים ותהיה למדינה עצמאית. בינתיים אין דין ואין דיין והיהודים הם הפקר. בימים הראשונים ערכו ביקורי לילה בעיירתנו, הלכו מבית לבית ושדדו מה שמצאו; ברם, היהודים ידעו מה שקורה בזמנים של „חלל ריק" והחביאו חפצי ערך במדת האפשר.

הגיעו השודדים לביתו של ר' יצחק קנוניץ (הנפח) ז"ל ובבית לא היה שום גבר. בתם חנה, היתה חשודה כחברה במפלגה הקומוניסטית. נטפלו אליה ואחרי דין ודברים הרגו אותה, את אחותה פסיל ואת אמן זלטה פצעו.

בלילה אחר נכנסו לבית אברהם משה גוז, הכניסו את בעל הבית, יהודי חסון, גבוה, לתוך שידה שעל גלגלים (קופרט) הוציאוהו לרחוב וגילגלוהו הנה ושוב. אחר כך הוציאוהו וציוו עליו לרקוד. ככה השתוללו כל הלילה. אפשר להבין את סבלו אז ואיך היה מראהו בבוקר.

בלילה השלישי הרגו את יהודה מניוק (יודה לייבכעס) על יד ביתו. אחר כך נכנסו לבית הרב, גזזו את זקנו ופקדו עליו לרקוד ולשיר. לבסוף שדדו מה שמצאו בבית.

ככה השתוללו השכנים „הידידים" שידעו כל מקום וכל דבר בבית.

אחרי כשבועיים הצליחו כמה גברים שגויסו לצבא האדום לחזור הביתה, לאחר שהופצצו הרכבות שנסעו בהם. שמעון (שימקע) גיבל הלך ביחד עם כמה שכנים גויים ששידלו אותו לכך והוא נתן בהם אמון. בדרך התנפלו עליו והרגוהו. יתר היהודים חזרו לבדם. הם הלכו בלילות והגיעו בשלום הביתה. ביניהם היו יצחק גלון וצבי קויפמן. בדרך, ליד ז'לוצק קטן פגשו את האחיות קויפמן שהיו מתחבאות בלילות מפני הרוצחים. הנערות התחילו לבכות ואמרו: „למה באתם? הלואי שהייתם הולכים עם הרוסים מאשר ליהרג פה".

אך להגיע אל הרוסים לא היה קל כל עיקר. ההפצצות על משלוחי הצבא היו חזקות מאד והגרמנים הגיעו לכל מקום בטרם הספיקו הרוסים לברוח. מרוב יאוש החליטו הרבה מהמגויסים היהודים לחזור הביתה ולסבול ביחד עם משפחותיהם.

כך הלכו ביחד אל הגיטו ולבסוף אל הקבר המשותף.

ה' ינקום דמם ויהי זכרם ברוך

זיסקינד קרוק

חורבן ז׳לוצק

א. מלבוב עד ז׳לוצק. בצל המות.

בפרוץ מלחמת העולם השניה, כאשר הסובייטים כבשו את חלקה המזרחי של פולניה, נמצאתי אותה שעה בלוצק, במקום שחייתי מאז 1933 יחד עם שני אחי, אריל וסרוליק. בהיותי בעל מקצוע, חיט, שלחו אותי הסובייטים בשנת 1941 ללמברג (לבוב) לשם השתלמות. שם מצאתני אפוא, ראשית המלחמה שבין הגרמנים לסובייטים שפרצה אותה שנה. התחילה הבריחה מזרחה. גם אני הצטרפתי לקבוצה מסוימת שעשתה את דרכה ללוצק.

בינתיים הגרמנים כבשו את אוקראינה והדרכים היו בחזקת סכנה.

אחרי שלושה שבועות של הליכה הגעתי ללוצק, שם מצאתי את אבי אצל אחי אריל. הוא בא לביקור ולא היה יכול לחזור הביתה. סרוליק כבר לא היה בחיים, הנאצים הרגוהו, ואריל שכב פצוע.

ישבנו כולנו וחשבנו מה לעשות. אבא ואני רצינו להגיע הביתה, אך לנסוע אין אפשרות ואילו ללכת ברגל — גדול הפחד מפני הגרמנים ועוד יותר מכן מפני האוקראינים. באין ברירה, יצאנו, אני ואבא, לדרך ברגל.

בקולק סרנו ללון בביתה של בריינדל בתו של הרשל הסופר.

למחרת המשכנו בדרכנו והגענו לצ׳רטוריסק, ומיד עצרה אותנו המיליציה האוקראינית. את אבא שיחררו אחרי שעה קלה ואותי אסרו. הם רצו להכניסני למרתף שם היו כלואים כמה יהודים מתושבי המקום. ומשמר גרמני עמד עליהם. כאשר הובאתי שמה אמרו הגרמנים לתת לי ללכת לדרכי, הם לא צריכים אותי במרתף. אך האוקראינים לא רצו לשחררני. אמרתי להם שיש לי מכר בצ׳רטוריסק, מנדל ברט, אישיות ידועה בעיירה. כמובן, שהם הכירו אותו. „אם כך — אמרו — תהיה כלוא בביתו של ברט, עד שנברר אם אינך קומוניסט". ברור שזו היתה אמתלה. הם רק ביקשו עלילה להרגני.

הכניסוני לבית ברט וישבתי שם שבוע ימים. המפקד האוקראיני הזהיר את מנדל, שאם אברח יוציא את כל משפחתו להורג ויתכן מאד שזה היה רצונו; אך אני לא עשיתי שום נסיון לברוח, כדי שלא לגרום צרות לאנשי הבית. לבסוף, שוחררתי והלכתי הביתה.

כאשר יצאתי מצ׳רטוריסק שמעתי שיורים אחרי, אך הלב היה מאובן כל כך שלא היה איכפת לי: יורים — שיירו, אך כל זמן שהרגלים מסוגלות ללכת צריך להתקדם.

עקפתי את הכפר פוליץ, בידעי שגם שם גזלנים גדולים והלכתי בדרך הרחבה

המוליכה לוולאדימירץ וגובלת עם תחנת ז'לוצק. כשהגעתי למקום שהיינו קוראים לו „האבן", פגשתי את פסיה דימנטין, אשתו של משה, כשהיא הולכת מז'לוצק אל התחנה. בראותה אותי נבהלה, כאילו רוח רפאים הופיעה לפניה. נסתבר, שאבא סיפר לפסיה ולוולפל שהרגו אותי בצ'רטוריסק, ואילו לאמא ולבילה אחותי הוא לא סיפר. ובאמת, אילו הכניסו אותי למרתף היו הורגים אותי כשם שהרגו את האחרים שהיו שם, מהם אני זוכר את שיקיל דיכטר.

ב. פרעות, שוד שיטתי וגטו

בזמן שהאוקראינים ערכו פרעות בעיירה, ישבו אמא ובילה בביתו של וולפל, כי פחדו להיות לבדן בבית. כאשר הגעתי הביתה, נחרד אבא מרוב שמחה. הרי הוא היה בטוח שהרגו אותי, כי גם בימים כתיקנם היו הגויים של צ'רטוריסק מסוגלים לשדוד ולהרוג, מה גם שעתה ניתן השלטון בידם.

באותן הפרעות שהיו לפני שובי לעיירה, נהרגה חנה בת יצחק הנפח, אחותה פסל והאם זלטה נפצעו וכן נהרגה אידה זלטה'ס. הכנופיות הלכו מבית לבית, השתוללו ושדדו הכל. אותם הגויים שלפני המלחמה היו ידידיהם של יהודי ז'לוצק הפכו את עורם והיו למרצחים. הפחד היה רב, לא ישנו בלילות. כל פעם היה נדמה שדופקים בדלת. מצב זה היה קיים עד שהגרמנים התמקמו בתחנה רפלובקה ובאותו זמן אורגנה בתחנה קהילה יהודית ששניים מחבריה היו נציגי ז'לוצק. אלה היו יצחק שרה־רבקה'ס ואידל רזניק, שעליהם היה לסדר כל הענינים הנדרשים, לפי הוראות הקהילה, או יותר נכון לפי הפקודות שהקהילה קיבלה מהגרמנים.

כפי שאני זוכר ההתחילו בדרישה לתת להם חפצים שונים. הם קראו לזה „קונטריבוציה". בעיקר דרשו תמיד זהב וכמה שאפשר היה לאסוף נתנו להם, עד שלבסוף דרשו לתת להם את הבהמות. כמובן שגם לכך לא סירבנו. אך זמן קצר לאחר מכן נתנו צו שכל אנשי העיירה יעברו לגטו בתחנת רפלובקה. אותו צו ניתן גם לעיירות רפבלובקה הישנה ואוליזרקה. לקחנו אפוא את מטלטלינו ועברנו לגטו.

ג. עד יום הטבח. המנוסה ליער.

משפחתנו ישבה בביתו של נפתלי גוז יחד עם משפחתו של יצחק שרה־רבקה'ס עם כל הילדים: רוסיה, חיה־הניה ופינלה. זוכרני, שלקחו יהודים לעבודה בגשר של צ'רטוריסק ושוב לא חזרו הביתה. קימעה קימעה התחילו להרוג ובשורות כאלה שמענו גם מעיירות אחרות. האימה היתה גדולה. ביום אחד יצאה השמועה שבשדות סוכובוליה חופרים בורות... האנשים התרוצצו כמו חיות במלכודת. מה יהיה? מה יהיה? שאלו מתוך יאוש. לא היה שום פתח הצלה. והנה הגיע היום המר והנמהר.

אבי היה אז בז'לוצק גדול, כאשר התחנה כבר היתה מוקפת על ידי המשטרה האוקראינית. והוא החליט ללכת ישר לקראת המות. אילו היה נשאר בכפר, היה ממילא נהרג שם.

ביצוע הטבח נקבע ליום שבת, בחודש ספטמבר 1942.

ביום חמישי שלפני אותה שבת, התחילו להתאסף בני נוער ליד החנויות מול בית הנתיבות, לטכס עצה, כיצד לחפש מפלט מהטבח העומד לבוא. גם אני, אחותי בילה, רוסה שרה־רבקה׳ס וליזר שאול דוד׳ס היינו שם. אמרתי לבילה שתביא לי נעליים טובות מהבית. הלכו בילה ורוסה להביא נעליים ואילו אני וליזר החלטנו לא לחכות להן ומיד פנינו לכיוון בית הנתיבות. נכנסנו למנסרה ומשם התחמקנו וברחנו ליער. ירו אחרינו אך לא פגעו בנו. זה היה בשעה עשר בבוקר. כשהגענו לעומקו של היער ישבנו לפוש ולחשוב מה לעשות עכשו.

לליזר היו הרבה מכרים בין הגויים שבסביבה. אמר, שבערב נלך אל ידיד מסוים ששמו דויד. עם חשכה התחלנו ללכת אל אותו דויד. והנה אנו פוגשים את הגזלן הכי גדול של הסביבה, חוודור סנציאקס, שהרג את אביו מולידו. הוא אמר לנו: „בואו אתי, אני אביאכם למקום לינה". אחרי שהלכנו אתו כמאתיים מטר, אמרתי לליזר: „למה אנו הולכים אתו?" ליזר הבין מיד את כוונתי. אינני זוכר מה שאמרנו לאותו גוי. בכל אופן התחמקנו באמתלה כלשהי ופנינו בכיוון אחר.

ד. במחבואים אצל גויים

הגענו ל„רזיזד" אפוא שהיתה המנסרה ושכבנו לנוח תחת עץ. לא מחכמה עשינו זאת, כי בקירוב מקום היו גרמנים ושמענו את דיבורם.

עם דימדומי בוקר קמנו והלכנו בכיוון ה„זאלאווישצס", שלפי דבריו של ליזר יש לו שם מכר, ידיד פולני בשם מוזיקה. הלכנו וה׳ היה אתנו. כל הדרך הלכנו דרך יערות. פגשנו כמה גויים מז׳לוצק. בירכנו אותם ב„בוקר טוב" והם ענו לנו — והמשכנו הלאה. היה כבר בוקר כאשר הגענו אל ביתו של מוזיקה. ישבנו מאחורי הרפת וחשבנו כיצד להודיעו שאנו כאן. והנה מישהו הולך אל הרפת. אכן זה היה מוזיקה. ליזר זנק ממקומו, ניגש אל מוזיקה והבהיר לו את מצבנו. תשובתו היתה מרגיעה. אמר לנו לחכות עד שהרועה שלו יצא עם הבהמות למרעה. אז נוכל לעלות אל תחת הגג של האסם. וכך היה. בשבתנו שם, הביא לנו אוכל. עם זה אמר, שאין זה מקום בטוח בשבילנו כי הרועה אינו נורמלי ואם הוא ירגיש בנו, הוא עלול לספר למישהו. לפי עצתו יצאנו לחורשה שלו, מקום שאין זרים באים שמה. היתה שם ערמת שחת בגובה רב. בלילה היינו ישנים למעלה ולפני שהאיר היום היינו נכנסים ליער ושוכבים עד הלילה. ככה זה נמשך עד החורף.

בינתיים נודע לנו כי משה קנדל, נח שאול דוד׳ס ושלש בנותיו של מנדל הנפח, רייזל, ינטל ושריל, נמצאים על „הגרבינה" אצל קזימירש. מיד החלטנו ללכת אליהם. בראותם אותנו מופיעים לפניהם פתאום נבהלו מרוב הפתעה. משה ונח הלכו אחרינו ל„זאלאווישצ׳ס" ואילו הבנות נשארו על ה„גרבינה" אצל קזימירש. באותו זמן בא אליהן גם אחיהן גרשון ונשאר אתן.

החורף התקרב. בנינו לנו בונקר בתוך חורשה של הפולני בולסלב. בינתיים נודע לכמה פולנים דבר הימצאנו שם, אבל מכל אלה לא חששנו. הם היו באמת ידידים וסיפקו לנו אוכל.

במרוצת הזמן קזימירש לא היה יכול להחזיק עוד את בני מגדל הנפח, כי גרמנים היו מבקרים אצלו לעתים תכופות. כאשר נודע לו על הבונקר שלנו, ביקש התערבותם של אנשי ה,,זאלאווישצס״, שאנו נקבל לבונקר את בני חסותו. האמת ניתנה להיאמר, כי בתחילה התנגדנו לכך, כי מה שפחות דיירים בבונקר יותר בטוח, אך הרי הם אינם זרים. ובכן באו אלינו והיינו ביחד. בעית האוכל לא היתה קשה ביותר. הפולנים אמרו לנו כי בלילה אנו יכולים לצאת לשדותיהם ולהוציא תפוחי אדמה.

בלילה היינו גם נכנסים למושבה ומבקשים קצת לחם. כמובן, רק מאותם האנשים שידענו שלא יעשו לנו רע. רובם של אלה לא ידע את מקום מסתרנו. רק אחדים ידעו על כך.

פייבל בן יוסל הסנדלר גם הוא היה אתנו. כיצד הגיע הוא אלינו ? — על זה הסיפור שלהלן:

פייבל, משה נחום׳ס ואברה׳מל וולפיל׳ס, נמלטו גם הם מהגטו ליער ז׳לוצק. אך הגויים תפסו אותם וירו בהם. משה ואברהמל נהרגו במקום ואילו פייבל היה פצוע, לא קשה. הוא עשה עצמו כמת, עד שהמרצחים הסתלקו ואז קם והלך אל גוי אחד, וורמיי שמו. וורמיי החזיק אותו עד שנודע עליו. היה נאלץ אפוא ללכת משם והוא הלך בכיוון מקום הימצאנו. מסתבר שהוא שמע כי יהודים נמצאים בסביבתנו. איכשהו נודע לנו כי במושבה השניה מסתובב איזה יהודי. היתה לנו הרגשה כי יתכן שזה פייבל. אמרתי לחברה: ,,אני הולך לחפש את פייבל. פני דומים מעט לפני נוצרי.״ בבקר השכם יצאתי בדרך שכולם נוסעים בה. הגעתי לבית הראשון של אותה מושבה ואני שואל את בעלת הבית אם היא יודעת משהו. לא, היא לא יודעת כלום. יצאתי ופניתי אל האסם ואני מנסה לקרוא ,,פייבל״. והנה מתוך השחת מזדקר לפני בן־אדם מגודל פרע, עם זקן מידות שחור עד לטבורו והוא אומר ,,זה אני!״ כמעט שהתעלפתי למראהו. כמובן, שאתו לא יכולתי ללכת בדרך הגלויה. נכנסנו אפוא ליער והלכנו בדרך עקיפין. כארבעה קל״מ עד שהגענו לבונקר שלנו. למראהו של פייבל שמחו כולם וגם בכו. מאז היינו כולנו יחד.

ה. טבח במטיבינו הנוצ־ים

בשנת 1943, אינני זוכר את החודש, אך זוכר אני שזה היה ביום חורף, הלכנו, אני, משה קנדל ופייבל ל,,פרוסלה״ לפולני אחד, ידידו של משה, אליו היינו באים תכופות להתרחץ וגם לאכול ארוחה טובה. הפעם גם שכבנו שם לישון. למחרת בהשכמה שמענו נביחה חזקה של הכלבים. יצאה בעלת הבית לראות מה פשר הנביחה והנה היא חוזרת נבעתת: ,,המושבה מוקפת על ידי גרמנים או פרטיזנים״. ולנו היא אומרת: ,,איך שלא יהיה, עליכם לרדת למרתף על תפוחי האדמה ואנחנו נראה מה שיהיה כאן״. ירדנו למרתף שהיה תחת הרצפה בחדר וישבנו מבלי להוציא הגה מפינו. בשעה שבע בבוקר שמענו, כמה אנשים נכנסים לבית ומבקשים מבעלת הבית שתכין להם ארוחת בוקר. הם דיברו רוסית. נסתבר לנו כי נפלנו לידי מרצחים, אך לא התיאשנו. למרבה הפחד, פייבל תוך עישון סיגרה התחיל להשתעל. והיה זה נס

גלוי ש,,האורחים" שישבו מעל לראשינו לא שמעו. מה שמתרחש בבית לא ידענו, אך בשעה שלש אחר הצהרים שמענו כי בתו של בעל הבית, נערה יפה מאד, בוכה, והם אומרים לה: ,,אל תבכי, אותך ניקח עמנו". אחרי זה נשתרר שקט. והנה ,,האורחים" מתחילים לדבר אוקראינית: ,,איוואן ווזמי צ׳ובוטי". (איוואך קח את הנעליים) משמע, שהתחילו כבר לשדוד את הבית. ושוב אנו שומעים אחד אומר, שצריך לחפש תפוחי אדמה. קור ורעד עבר בגופנו לשמע הדברים האלה. כנראה שהיו בבית דברים יותר טובים מתפוחי אדמה ולא חיפשו אותם. נסתבר לנו שאלה אוקראינים מכנופיותיו של בנדרה.

בינתיים ירד הלילה. בשעה שש בערב. שמענו חבטה ואיזה נוזל דביק התחיל מטפטף עלינו. דם! נסתבר לנו שאנשי הבית כולם נרצחו. בבית נשתרר שקט מוחלט, ברי שהם הסתלקו. בשעה שתיים אחר חצות אני אומר לחברי: ,,צריך לנסות לצאת מכאן." אני פותח את דלת המרתף ועולה. והנה אני נתקל בגופה. משה ופייבל עלו אחרי. התחמקנו אל מאחורי האסם והקשבנו. שקט מסביב. כאשר התחלנו להתרחק מן המקום ירו אחרינו. מיהרנו לרוץ לתוך היער והמשכנו ללכת עד שעייפנו, ישבנו ונרגענו במקצת ושוב המשכנו ללכת עד שהגענו בשלום אל הבונקר שלנו. האנשים בבונקר היו נפחדים ושאלו ,,מה קרה בלילה". סיפרנו להם מה שקרה אתנו, אך יותר מזה לא ידענו. למחרת בבוקר נודע לנו שכל אנשי המושבה, אנשים, נשים וטף, נרצחו במיתות משונות.

אחרי אותו המעשה, לא היה כאן מקום לא בשבילנו ולא בשביל הפולנים ונאלצנו לעקור מן הסביבה.

ו. עם פרטיזנים. אחרי החורבן.

הגיעה אלינו שמועה כי בסביבת הוטא־סופוצ׳ובה נמצאים פרטיזנים. התלכדנו, אנו היהודים וכמה משפחות של פולנים, ויצאנו לסופוצ׳וב. בהגיענו שמה מצאנו את יענקל בס עם שני ילדים, את פניה רוזנפלד ואת יענקל גרובר עם אחיו דב.

ליזר שאול דוד׳ס החליט להצטרף לפרטיזנים. יום אחד נשלח ליזר לז׳לוצק לפוצץ רכבת ונהרג שם. האבל אצלנו היה גדול.

כך הלכנו אחרי הפרטיזנים עד השחרור.

בהודש מרץ 1944 הגענו לרפלובקה. שם היה כבר צבא רוסי. אז התחילו צרות חדשות. הרוסים התחילו לגייס אנשים, כי המלחמה עוד לא נגמרה. והרבה יהודים אשר ניצלו מידי הנאצים נתגייסו לצבא האדום.

גם גרשון מנדל׳ס גויס ונשלח לחזית. פעם, בלכתי ברחוב פגשתי את יענקל בס והוא שואל אותי: ,,מדוע פניך זועפים כל כך?" אמרתי לו שאת גרשון כבר גייסו ואינני יודע מה יהיה אתי. אומר יענקל: ,,שמעתי שמפקד התחנה משאיר אותך כאן בתור חייט" וכך היה.

כעבור זמן מה הגיע מברק שגרשון נהרג במלחמה. בשורות כאלה הגיעו אחר כך על עוד רבים ממכרינו אשר נדדו וחיו כמונו ביערות. זכר כולם לברכה.

אני ורייזל כבר היינו אז נשואים. חופה וקידושין ערך לנו יצחק פוגלשטיין זכרונו לברכה, וינטל ושריל היו אתנו.

ז. לארץ ישראל

בשנת 1945 יצאנו לפולין במטרה לעלות לארץ ישראל. אך לא בנקל עלה לנו להגיע למטרתנו. עוד קרוב לשלש שנים נדדנו בגולה.

בשנת 1948, בעצם ימי מלחמת הקוממיות הגענו ארצה. אני התגייסתי מיד לצה״ל ואת רייזל השארתי עם ילד בן שלש וחצי שנים. אחרי תשעה חדשים שוחררתי מהצבא. התחלתי לחשוב כיצד להסתדר כאן בחיים. בינתיים נתקבלתי לעבודה בדואר. משפחתנו גדלה לחמש נפשות. ילדינו: מנחם, סימה ושרגא. מצבנו ב״ה טוב ואנו שבעי רצון. משאלתנו שיהיה שלום על כל ישראל ועלינו בתוכם.

שריל קרוק הי״ד

ינטל קויפמן

שלש אחיות ביער

א. עיירתנו לפנים.

הוי ז׳לוצק עיירתי החרבה! תמיד את ניצבת לנגד עיני. הבקתות עם גגות הקש, השדות הירוקים והיערות הנהדרים. בכפר עני זה נולדתי ובו ביליתי את שנות ילדותי היפות ביותר. תמיד מלאת חיים, שמחה, ללא דאגות, אם כי בעניות. בכלל לא היה לי ענין בעושר. רצתי לבית הספר עם כל הילדים ותמיד היינו בריב עם ילדי הגויים, מאחר שקראו: „יהודים לפלשתינה!״, אך אנו היינו מנצחים אותם וזה גרם לנו שמחה רבה.

יפה היה כפרנו בחורף, עת הכל היה לבן. הבתים, השדות והיערות ואנו, הילדים, החלקנו על הקרח ועשינו טיולים במגררות, שמחים ומלאי חיים.

עוד יותר יפה היה אצלנו בחגים. כאשר הורי הלכו לבית הכנסת, לבושים בגדי חג. בית הכנסת היה מלא מטף עד זקן. כולם התפללו לאלקים שיתן שנה טובה ומבורכת. יהודים אלה ברובם הגדול לא היו עשירים. כל השנים עבדו קשה, מי בשדה ומי במלאכה. אבי ז״ל היה נפח, רחוק כמובן מאמידות. אף על פי כן היו תמיד סועדים אצלנו עוברי אורח וכמעט בכל שבת היה אבא מזמין עניים לסעודה.

אחי הבכור, סניה, היה אולף עצמו ובאמת למד הרבה. מי שהיה צריך לכתוב מכתב או לקבל הדרכה כלשהי, היה בא אל סניה. אני הייתי מאוד גאה על כך.

אחרי נישואיהם של האחים והאחיות היינו מזדמנים כולנו יחד בחגים והשמחה שהיתה שוררת אז בבית אין לתאר.

אבל האידיליה הזאת במשפחה, כמו בעיירה בכלל, נעלמה כליל בעת שעננים שחורים כיסו את שמי יהדות פולין בימי מלחמת העולם השניה.

ב. הצרות עד הגיטו

אצלנו זה התחיל בשנת 1941, עם פרוץ המלחמה בין הגרמנים לסובייטים.. שמחת החיים גזה בבת אחת והעיירה נתעטפה במרה שחורה ובפחד.

אותו זמן הייתי בלוצק שם גר אחי סניה. גם אחותי פסיל היתה שם. במקרה היא באה לשם להתענין אודות בעלה אשר בשנת 1940 הוגלה לסיביר באשמת „ספקולציה״. לפני כן היתה עם ילדה אצלנו, ואילו אני למדתי בלוצק כאשר התחילה המלחמה.

בפגשנו עוד כמה אנשים מז׳לוצק נלווינו אליהם, כדי ללכת הביתה. ללכת עם תינוק בדרך היה קשה מאוד, כי הגרמנים הציפו את הדרכים והפחד היה רב. עברנו בעיירה צ׳רטוריסק. שם נעצרנו, אך בזכות התינוק שוחררנו.

בבואנו דביתה מצאנו תוהו ובוהו. הכל שודד ונהרס על ידי האוקראינים. בטרם הספקנו להתראות עם כל בני הבית, אמרה לנו אמא שאסור לנו ללון בבית, מאחר שמחפשים בנות. האחיות שושנה וליובה כבר היו מוסתרות אצל אוקראינים ממכרינו. אני הלכתי אפוא מן הבית, אך אחותי פסיל והתינוק נשארו עם ההורים. את אחי הרשל לקחו לעבודה לויניצה ושוב לא חזר משם. גרשון המשיך לעבוד בטחנה ואילו אנו, הבנות, נדדנו מגוי אל גוי. בינתיים היו פרעות. הגויים לא יכלו להשביע את תאבונם לרכוש יהודי. התנפלו על ביתו של יצחק קנוניץ והרגו את חנה. פסיל נפצעה ברגלה ועד מותה היתה צולעת. העיירה היתה שרויה באימה. הגרמנים לא היו באים תכופות, אך כאשר באו, היו כולם מתפזרים ומסתתרים. הרבה סבל אבי המסכן. זה היה כאשר תקפו צירי לידה את אחותי רבקה בורקא ואבא הלך בטרם בוקר לראות את שלומה. באותה שעה עברה עגלה עם שוטרים אוקראינים שנסעו מהכנסיה. בראותם את אבי, קשרוהו אל הסוס ונאלץ לרוץ כך כברת דרך הגונה. כאשר נודע לנו על כך, מיהרנו אל מנהיגם, ה„פאניטש" (אדון צעיר) של הכפר והוא ציווה לשחררו. הוא היה לבלתי הכיר. את בכיותינו ויללותינו בראותנו אותו, אין לתאר במילים.

המקרה השני היה, כאשר גרמנים באו לבקש עצים ומצאו בחצרנו עצים שהכינונו לחורף. אז הרביצו מכות לאבא ובחרב גזרו את זקנו כי איך זה מעיז יהודי להחזיק בחצרו עצים להסקה ?

ג. מהגיטו ליער

בקיץ 1942 הועברנו, כל יהודי ז׳לוצק לגיטו רפלובקה, שכעבור כמה חדשים הובלו כולם לבורות אשר היהודים נאלצו להכין לעצמם.

אנו, שלוש האחיות, אני, שושנה ושרה הצלחנו לברוח, וזאת הודות להורינו אשר גרשו אותנו בכח מהבית והביטו אחרינו איך שאנחנו רצות. הרוצחים ירו אחרינו ובוודאי חשבו שהרגו אותנו, אך אנו הצלחנו להגיע בשלום ליער. תוך מרוצתנו נפרדנו, אך כעבור זמן מה היינו שוב שלשתנו ביחד. כאן פגשנו את יעקב וויסמן ז״ל, משה דימנטין ז״ל, פייבל קרוק ואברהם צוקרמן ויחד אתם המשכנו ללכת לתוך עמקי היער באזור רפלובקה הישנה. הנחה אותנו יעקב וויסמן שהיה מכיר את הסביבה. מזון, כמובן, לא היה לנו ולא יכולנו לשבת ביער. ועוד יותר מעציב היה מצבנו כאשר נאלצנו להתפרד. אנו הבנות נשארנו רצוצות ומדוכאות, באשר לא ידענו את הדרכים ולא היה לנו מושג לאן ללכת. אך היות והגברים לא רצו שנהיה עליהם לטורח בדרך, היינו נאלצות להישאר לבדנו ואז התחילו נדודינו.

הלכנו כל הלילה ופחדנו לבקש קצת מים. כאשר ניגשנו לאכר אחד לבקש פרוסת לחם, אמר לנו לברוח מהר, כי אנו נמצאות במושבה סוכיבוליה, ימים אחדים אחרי השחיטה הגדולה.

ד. אצל גויים טובים.

מדוכאות, תוך אפיסת כחות, גררנו את רגלינו בחשכה. מבלי לדעת את דרכנו הגענו לז׳לוצק ואיני מבינה כיצד נקלענו אל גוי שאותו חיפשנו.

חיכינו בחצר עד עלות השחר. כאשר הוא יצא לתת אוכל לסוסיו יצאנו מאחורי האסם. בתחילה נבהל, אבל מיד הכיר אותנו. הוא פחד מפני בני משפחתו. לכן אמר לנו להיכנס לאסם ולהסתתר בתוך החציר. כך היינו תקועים שלושה ימים בתוך החציר ואף אחד מבני הבית, זולת האכר, לא ידעו על כך, וכל ערב היה מביא לנו קצת אוכל קר. אחרי שלושה ימים הודיע לנו, כי המשטרה מחפשת יהודים והוא מתיירא להחזיק אותנו.

למחרת, בטרם בוקר, לקח אותנו והראה לנו את הדרך לחורשה. ושוב התחילו נדודינו, מבלי שידענו אף פעם את הדרך, אך הלכנו בעזרת השם, אינני יודעת מנין היה לנו הכח, ובלי פחד עברנו את פסי הרכבת שנשמרו על ידי גרמנים, והמשכנו ללכת. לא ידענו אפילו אל מי, והיכן גר הפולני קזימירזש זורצינסקי, שאבא אמר לנו ללכת אליו. רק סימן היה בידינו, שיש לו ריחיים. והיות והוא עובד בהם כל הלילה, שומעים בלילה את רעש הריחיים. ואמנם שמענו את הרעש ופנינו באותו כיוון עד שהגענו אל הבית. אני ושרה הסתתרנו בגן ואילו שושנה יצאה וחיכתה. לפתע ראתה את קזימירזש וניגשה אליו. הוא שמח לקראתנו וקרא „ילדותי!..״ לעולם לא נשכח דבריו של נוצרי זה. הוא הכניסנו לביתו. התחממנו, נתנו לנו לאכול ונחנו קצת. לפנות בוקר נתן לנו שמיכה והובילנו לחורשה שלו, שם אמר לנו להישאר. כל ערב היה מביא לנו מזון בדלי שהיה מכוסה למעלה בקליפות של תפוחי אדמה, כאילו הוא נושא אוכל בשביל הסוסים הרועים בקרבת מקום. כך כילכל אותנו האיש חדשים אחדים וכל יום בשעת האוכל היה יושב ומעודד אותנו בדברים. אצלו בבית נמצאו אותה שעה גרמנים ושוטרים אוקראיניים אשר שמרו על מסילת הרכבת.

לאחר זמן נודע לנו שהוא החביא גם את קנדל, את נח קנטור ואת האחים אליעזר וזיסקינד קרוק ולכולם סיפק מזון.

אחרי חודש או ששה שבועות, נודע לאחינו גרשון על אודותינו והוא בא לחפש אותנו. ראינו מישהו מסתובב בקרבתנו, אך לא הכרנוהו, ומכיוון שהיינו פוחדים מפני איש זר, היינו מסתתרים מפניו. אך פעם אמר משה קנדל, שהוא חייב לראות מיהו האלמוני. הוא התחבא תחת שיח ואז ראה בברור שזה גרשון. כך נפגשנו שוב. גרשון, מרוב נדודים ורעב היה נפוח ופניו משונות לגמרי.

כך ישבנו חדשים אחדים בחורשה עד שבאו הקור והשלג. לישון בחוץ אי אפשר היה בשום אופן. היה אפוא הכרח למצוא מוצא כלשהו.

הקבוצה השניה: משה קנדל, נח, אליעזר וזיסקינד, עברו למקום אחר ובנו לעצמם דות מכוסה. בלילות היו מבעירים אש וחם להם. אותנו לא רצו לקבל, באמרם, כי ככל שהקבוצה יותר גדולה רבה הסכנה לתפסה. הרצון לחיות היה כל כך חזק, שכל אחד דאג רק לקיומו הוא ולא חמל על הזולת. רק הודות לפולנים של

המושבה שהתערבו לטובתנו, קיבלו אותנו לתוך הדות. הפולנים האלה פשוט איימו עליהם שאם לא יקבלונו הם לא יקבלו מזון.

עוד לפני כן היו אנשים אלה מכניסים אותנו, הבנות, לבתיהם, נותנים קצת אוכל ולבוש ומחביאים אותנו במשך היום, שיחם לנו.

עכשו שהיינו כולנו יחד בתוך הדות היה די חם וגם מצב הרוח היה יותר טוב.

גרשון ז״ל ותבדל לחיים שושנה, היו יוצאים בלילה אל אנשי המושבה ומביאים מזון לכמה ימים.

כך ישבנו שם עד שהבנדרובצים התחילו להתנפל על מושבות הפולנים.

פחד נפל על הפולנים והם עזבו את המושבות והתחבאו ביערות. אז אמרו לנו להתפלל לאלקים שיעזור...

ה. פגישה של אימת מות

פעם, ישבתי בביתו של אחד הפולנים וסרגתי ולא הרגשתי כי שני גרמנים נכנסים לבית. לא הספקתי לברוח, על כן נשארתי יושבת וסורגת. אך הם הבחינו בפני ובחטמי היהודיים. על שאלתם אם אני יהודיה, עניתי כמובן בשלילה וסיפרתי להם שאני ממושבה אחרת, שהבנדרובצים התנפלו עליה הלילה ואני ברחתי ובאתי הנה אל דודתי. „אם אינכם מאמינים לי — הוספתי — הנה אקרא לדודתי ותשאלו אותה״. תוך כדי דיבור יצאתי אל בעלת הבית שהיתה בחצר והגרמנים אחרי כשהם מכוונים אלי את נשקם. בחפזון ספרתי לאשה מה שאמרתי להם, היא אחזה בידי ואמרה: „בואי והאל יעזור...״ ניגשנו אל הגרמנים שעמדו לפני הפתח. הם חשבו שאברח והיו מוכנים לירות אחרי; אך בראותם שחזרתי האמינו לדברי האשה שאני בת דודה, שברחתי בלילה מפני הבנדרובצים וכי בעלה הלך לשם להיוודע מה קרה.

הגרמנים הלכו, אך אני לא יכולתי כבר להישאר שם. חזרתי אפוא לדות שבחורשה, איפה שישבו כל היהודים שלנו. שמע המאורע הלך בכל המושבה ורבים באו להסתכל עלי, כיצד אני נראית אחרי מקרה כזה. ובאמת, זמן מסוים הייתי די מבולבלת.

לימים, נראו לא רחוק מאתנו, פרטיזנים. אותו זמן נאלצו רוב תושבי המושבה לעזוב את המקום ויצאו לגרמניה. הפולנים המעטים שנשארו היה להם קשר עם הפרטיזנים. חלק מקבוצתנו, ואנו הבנות בכלל, הלך אחרי פולני אחד שהוליך אותנו ליערות פינסק, למחנות הפרטיזנים.

החלק השני של הקבוצה, ביניהם גרשון אחי, נשאר עם הפולנים.

ו. עם פרטיזנים שונאים.

גם בדרך עם „גואלינו״ הפרטיזנים לא היה קל. היו אוקראינים שאמרו, כי אנו לטורח עליהם ויש לחסל אותנו. אך הפולני שהביא אותנו על אחריותו אמר, שהוא יביא אותנו אל המטה והם שם יחליטו על גורלנו.

הלכנו כל הלילה. הרגלים בצקו, אך באין ברירה המשכנו ללכת. זה היה בחורף שנת 1943. הגענו עד 25 ק״מ לפני פינסק. שם נגלה לפנינו עולם חדש: צבא, מפקדים ומטה. כולם מדברים רוסית. הכניסו אותנו למטה, אך המפקד אמר שלא מקבלים אותנו מפני שאין לנו נשק. אם נלך להרוג גרמנים ולהביא את נשקם, יקבלו אותנו. כמובן, שעם רגלים נפוחות כאלה, לא יכולנו כבר לזוז לשום מקום. יצאנו מהמחנה ופגשנו כמה פולנים. יכולנו אפוא להינפש קצת על ידם.

בהשאירנו את אחינו וחבריו ביערות של אנטונובקה וזלוושצה, הבטחנו להם שנבוא לקחת אותם, אך עתה לא יכולנו לעשות שום דבר למענם.

בינתיים התחילו הגרמנים להפגיז את המקומות איפה שנמצאו הפרטיזנים. אז קיבלו פקודה לעבור למקומות אחרים. לפני כן הספקנו לפנות כה וכה ומצאנו עוד יהודים. הם יעצו לנו לא להצטרף אל הפרטיזנים כי אינם טובים מהגרמנים, גם הם הורגים יהודים. אכן, כאשר הם התחילו לסגת מהמקום ואנו רצינו ללכת אחריהם, הם ירו עלינו. הלכנו אפוא בעקבותיהם מרחוק, עד שהגענו לניגוויצה. שם פגשנו הרבה יהודים, אחדים מרפלובקה: באס, ראבין ועוד ונשארנו אתם.

זיסקינד היה הולך אל הגויים לתפור להם ומביא מזון. צעירים אחדים הצטרפו לפרטיזנים של קונצ׳ה. אליעזר קנטור היה נאלץ לעשות זאת, מפני שהוא הביא את שאר החברה שהיו בסביבתנו. הוא היה פרטיזן טוב, גבור. אתו היו: איזיק פירסט מצ׳רטוריסק, שמואל אפלבוים ואחרים. הוא נפל בשעה שמיקש רכבת. על איזיק אינני יודעת אם הוא נמצא ברוסיה או נפל במלחמה.

האחרים נמצאים כאן בארץ.

האחיות פסיל וליבה קויפמן הי״ד

ז. בחזרה לבית החרב

שוב נפגשנו השרידים וחיינו ביערות עד שהרוסים שיחררו את אזורנו בשנת 1944. מהיערות חזרנו אז לרפלובקה ומצאנו הכל שונה ממה שהיה.

קרועים ובלויים, רצוצים, בלבבות שבורים התחלנו שוב לעבוד. רוב היהודים השרידים גויסו ונשלחו לחזית. ביניהם — אחי גרשון. כעבור שלושה חדשים הוא נפל בחזית הפינית.

אחרי כל כך הרבה סבל ביערות, רעב, קור ואימת מות, נאלצו הוא ואחרים משארית הפליטה, לשפוך דמם למען שונאים.

נשארנו לעבוד ברפלובקה, שם התאספו קצת יהודים מכל הסביבה. אז התחילו לעבור לפולין. שושנה כבר היתה נשואה לזיסקינד. יצאנו יחד לפולין ומשם לאוסטריה.

בשנת 1948 עם קום המדינה עלינו לישראל.

ונשאר בו עוללות כנקף זית, שנים שלשה גרגרים
בראש אמיר.

(ישעיהו י״ז)

יענטל קויפמאן

דריי שוועסטער אין וואלד

1. אונדזער שטעטעלע — אמאל.

אוי זשאלוצק, מיין חרוב שטעטעלע! שטענדיק שטייסטו מיר פאר די אויגן. די הייזקעס מיט די שטרויענע דעכער, די גרינע פעלדער און שיינע וועלדער. אָט אין דעם ארימען דאָרף בין איך געבוירן געוואָרן און פארברענגט מיינע שענסטע קינדעריאָרן, תמיד פול מיט לעבן און פריילעך אָן זאָרגן. כאָטש אָרעם. עס האָט מיך קיין רייכטום בכלל נישט אינטערעסירט. געלאָפן לערנען אין שול מיט אלע קינדער און זיך ארומגעקריגט כסדר מיט די גוישע קינדער, ווייל זיי האָבן געשריגן: „זשידי דאָ פאלעסטיני!”. אבער כסדר האָבן מיר זיי באזיגט, און דאס אין געווען ביי אונדז די גרעסטע פרייד.

שיין האָט אויסגעזען אונדזער דאָרף ווינטער, ווען אלץ איז געווען ווייס, די הייזער, די פעלדער און די וועלדער. און מיר קינדער זענען געלאָפן זיך גליטשן אויפן אייז אדער מאַכן „קאטאשקעס” מיט שליטנס, תמיד פריילעך פול מיט לעבן. נאך שענער און פרייליכער איז געווען ביי אונדז אין די ימים טובים, ווען מיינע עלטערן זענען געגאנגען אין שול אין די יומטובדיקע בגדים, צו דאווענען בהתלהבות און די שול איז געווען פול פון יונג און אלט. יעדער האָט געבעטן אז דער רבונו של עולם זאל יעדן העלפן צום נייעם יאר, ווייל מערסטנטייל זענען די יידן געווען נישט קיין נגידים. שווער געארבעט אלע יאָרן ווער אין פעלד און ווער ביי זיין מלאכה. און כאָטש ארים, פלעגן תמיד עסן ביי אונדז פארשיידענע דורכגייער און ארעמעלייט, און כמעט יעדן שבת פלעגט דער טאַטע ברענגען צו דער סעודה ארעמע מענטשן.

מיין עלטערער ברודער, סאַניע איז געווען אַזעלבסט־לערנער און האָט טאַקע אסאך געלערנט. ווען מ׳האָט געדארפט שרייבן בריף אָדער פרעגן עפיס אַן עצה, איז מען געקומען צו סאניען. און ווען די שוועסטער און ברידער האָבן חתונה געהאט פלעגט מען זיך טרעפן יום טוב צוזאמען און די פרייד וואָס איז געווען אין דער משפחה איז נישט צו באשרייבן.

אבער די שמחה אין דער משפחה, ווי אין שטעטל בכלל, איז פארשוואונדן ווען די שווארצע וואָלקנס האָבן באדעקט די הימלען פון יודנטום אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

2. די צרות ביז צום געטא.

ביי אונדז האָט זיך עס אנגעהויבן אין יאר 1941 מיטן אויסברוך פון סאוויעטיש־דייטשישן קריג.

די לעבנספרייד איז מיט אמאל פארשוואונדן און דאס גאנצע שטעטל איז איינגעהילט געוואָרן אין מרה שחורה און פחד. מ׳האָט זיך איינער מיטן צווייטן שוין נישט מער געזען און געטראָפן ווי אמאל.

איך בין צו יענער צייט געווען אין לוצק וואו עס האָט געוואוינט מיין ברודער סאַניע און אויך איז דארט געווען מיין שוועסטער פעסל. צופעליק איז מיין שוועסטער געקומען זיך אינטערעסירן וועגן איר מאַן וועלכן מ׳האָט אין יאָר 1940 פאַרשיקט אויף סיביר פאר „ספעקולאציע״. זי איז געווען מיטן קינד ביי אונדז, אינדערהיים, נאָר שפעטער האָט זי געוואָלט וויסן וואו ער געפונט זיך, איז זי געקומען קיין לוצק. איך — ווידער האָב דאַן געלערנט אין לוצק. אזוי האָט אונדז דאָרט געטראָפן די קריג, צוזאמען.

געפונענדיק נאָך אפאָר ז׳שאלוצקער מענשען, האָבן מיר זיך געלאָזט גיין אהיים. דער וועג מיט אקליין קינד איז געווען זער שווער, די וועגן פול מיט דייטשן און דער פחד זער גרויס. מיר זענען אדורך דאָס שטעטל טשארטאריסק. דאָרט האַט מען אונדז פארנומען צו די דייטשן, נאָר אדאנק דעם קינד האָט מען אונדז באפרייט.

אנקומענדיק אהיים האָבן מיר געטראָפן א תוהו ובוהו. אלץ צוראבירט פון אוקראינער און רואינירט. נישט באווייזנדיק זיך צו זען מיט אלע פון שטוב, האָט אונדז די מוטער געזאָגט, אז מיר טאָרן נישט נעכטיקן אין דער היים, ווייל מ׳זוכט מיידלעך. די שוועסטען רייזל (שושנה) און ליובא זענען שוין געווען באהאלטן ביי באקאנטע אוקראינער. דאַן בין איך אויך אוועק פון שטוב. געבליבן איז די שוועסטער פעסל מיטן קינד און די עלטערן. דעם ברודער הערשל האָט מען פאר־נומען קיין וויניצע אויף ארבעט און מער פון דאָרט נישט געקומען. גרשון האָט ווייטער געאַרבעט אין מיל און מיר מיידלעך האָבן געוואנדערט פון גוי צו גוי. אינצווישן זענען געווען פאַגראָמען. די גויים האָבן זיך נישט געקענט אנזעטיקן מיטן יידישן גוטס. מ׳איז אַנגעפפאלן אויף איצעק קאנאניטשעס הויז און דאַן געהרגעט חנה׳ן. פעסל איז פארוואונדעט געווארן אין אפוס און געבליבן אהינקע־דיקע ביז צום גרוב.

דאס שטעטל איז געווען פארזונקען אין פחד. די דייטשן זענען נישט אָפט געקומען, אָבער ווען זיי זענען אריין, זענען זיך אלע געלאָפן באהאלטן. אסאך האָט געליטן נעביך מיין פאָטער. געווען איז עס ווען מיין שוועסטער רבקה בורקא איז געגאנגען צוקינד און דער טאַטע איז פארטאָג געגאנגען זען וואס זי מאַכט. איז גראָד אנגעקומען אוואָגן מיט אוקראינער פאָליציי וועלכע זענען געפאָרן פונם קלויסטער. דערזעענדיק דעם טאַטן, האָבן זיי אים צוגעבונדן צום פערד און ער איז נעביך געלאָפן אשפאָר שטיקל וועג. דערוויסנדיק זיך וועגן דעם זענען מיר געלאָפן צו זייער אנפירער דעם „פאַניטש״ פון דאָרף און דאַן האָט מען אים באפרייט.

געווען איז ער נישט צו דערקענען. דאס וויינען און קלאָגען פון אונדז דערזעענדיק אונדזער פאָטער איז נישט צו באשרייבן.

דער צווייטער פאַל איז געווען, ווען דייטשן זענען אמאָל געגאנגען זוכן האָלץ און האָבן ביי אונדז אויפן הויף געפונען האָלץ. האָבן זיי געכאפט דעם טאַטן, געשלאָגן און אפגעשניטן אים מיט אשווערד די באָרד, ווייל ווי וואגט עס א ייד צו האַלטן האָלץ צום הייצן?

3. פון געטא צום וואלד

אין זומער 1942 האָט מען אונדז, אלע יידן פון ז׳שאלוצק, איבערגעפירט אין געטא ראפאלוווקע פון וואנען מ׳האט עטליכע חדשים שפעטער אלע געפירט אין די גריבער וועלכע די יידן זענען געצוווּנגען געווארן פאר זיך אליין צוצוגרייטן.

אונדז דריי שוועסטער, איך, רייזל און שרה, איז געלונגען אנטלויפן און דאָס אדאנק די עלטערן וועלכע האָבן אונדז בכח ארויסגעיאָגט פון שטוב און זיי האָבן נאכגעקוקט ווי מיר אנטלויפן. גלייך האָט מען אונדז נאָכגעשאָסן און געמיינט האָבן זיי אודאי אז מיר זענען שוין געהרגעט. אונדז אָבער איז געלונגען צו אנטלויפן אין וואַלד. לויפנדיק אזוי האָבן מיר זיך צעשיידט, אָבער נאָך אקורצער צייט זענען מיר אלע דריי שוועסטער געווען צוזאמען. דאָ האָבן מיר געטראָפן יעקב ווייסמאן ז״ל, משה דימענטין ז״ל, פייוול קרוק און אברהם צוקערמאן און צוזאמען ווייטער אריין אין די טיפענישן פון וואַלד, אין געגנט פון אַלטראפאלוווקע. געפירט האָט אונדז יענקל ויסמן. ער איז געווען באקאנט אין יענע געגענטן, פארשטייט זיך, אז קיין עסן האָבן מיר נישט געהאט און זיצן אין וואלד האָבן מיר נישט געקענט און נאָך טרויעריקער איז געווען אונדזער לאָגע אז מ׳האָט געמוזט זיך צושיידן. מיר 3 מיידלעך, זענען געבליבן צובראָכן און דערשלאָגן, ווייל מיר האָבן נישט געוואוסט דעם וועג און בכלל נישט געהאָט קיין אנונג ווי צו גיין. נאָר אזוי ווי די יידן האָבן זיך נישט געוואָלט שלעפן מיט אונדז, האָבן מיר געמוזט בלייבן אליין און דאָן האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער וואנדערן.

מיר זענען געגאנגען אגאנצע נאכט און מורא געהאט בעטן אביסל וואסער. ווען מיר זענען צוגעגאנגען צו אגוי בעטן אשטיקל ברויט, האָט ער אונדז געזאָגט מיר זאָלן גלייך אנטלויפן, ווייל מיר זענען געווען אין דער קאָלאָניע סוכאָוואָליע, אָפאָר טעג נאָך דער גרויסער שחיטה.

4. ביי ׳גוטע גויים׳

דערשלאָגענע און אויסגעשעפט פון די כוחות, זענען מיר געגאנגען ווייטער אין דער פינסטערניש. בלאָנדזשנדיק זענען מיר צוגעקומען ביז זשאלוצק, און איך פארשטיי נישט ווי אזוי מיר האָבן געטראָפן צו אגוי וועלכן מיר האָבן געזוכט. מיר האָבן געוואַרט אויפן הויף ביז פארטאָג. ווען ער איז געגאנגען גיבן די פערד עסן,

זענען מיר ארויס פון אונטער דער סטאַדאָלע. ער האָט זיך דערשראָקן, אָבער גלייך האָט ער אונדז דערקענט. אזוי ווי סהאָט שוין געטאָגט, האָט ער מורא געהאַט פאר זיין פאמיליע און אונדז געהייסן גלייך אריין אין סטאַדאָלע און באהאלטן זיך אין היי. אזוי זענען מיר געווען דריי טעג פארשטעקט אין היי. יעדן אָוונד האט אונדז דער גוי געברענגט אביסל טרוקן עסן, ווייל אין שטוב האָט קיינער וועגן אונדז נישט געוואוסט. נאָך דריי טעג האָט ער אונדז געמאָלדן אז די פּאָליציי גייט ארום זוכן יידן און ער האָט מורא אונדז ווייטער צו האַלטן.

צומאָרגנס פארטאָג האָט ער אונדז גענומען און געוויזן דעם וועג אויף דער גראבינע. און ווידער האָבן מיר אַלע דריי פונדאסניי אָנגעהויבן אונדזער וואנדער־ניש, נישט וויסנדיק קיינמאל קיין וועג. נאר מיט גאָטס הילף זענען מיר געגאנגען, איך ווייס נישט ווי עס האָט זיך גענומען דער כח, און אָן פּחד זענען מיר אריבער די באַן־ליניע ווו עס האָבן געהיטן דייטשן, און געגאנגען, מיר האָבן אפילו נישט געוווסט צו וועמען און ווו עס וווינט דער פּאָליאַק זורטשינסקי וווּ דער פּאָטער האָט אונדז געהייסן גיין. אסימן האָבן מיר געהאט, אז ער האָט א זשאָרנע. ער מאכט מעל, און דאָס ארבעט אגאנצע נאכט, הערט מען ביינאכט דעם רעש. גייענדיק האָבן מיר טאקע דערהערט דעם רעש פון דער זשאָרנע. איך און שרה האָבן זיך באהאלטן אין גאָרטן און רייזל איז ארויס און געוואַרט. פלוצים האָט זי באמערקט קאזימיעזשן און צו אים צוגעלאָפן. ער האָט זיך דערפרייט און געזאגט „קינדער מיינע". — די ווערטער פון דעם קריסט וועלן מיר קיינמאָל נישט פארגעסן — און האָט אונדז אריינגענומען אין שטוב. מיר האָבן זיך דערוואַרעמט; זיי האָבן אונדז געגיבן עסן און טרינקען און זיך אביסל אפגערועט. פארטאָג האָט ער אונדז געגיבן אדעק און אריינגעפירט צו איט אים אין וועלדל, ווו ער האָט אונדז געהייסן זיצן עסן פלעגט ער אונדז ברענגען יעדן אויפדערנאכט אין א עמער צוגעדעקט מיט שאָלעכץ פון קאר־טאפל, עס זאָל הייסן אז ער ברענגט די פערד עסן. דער מענטש האָט אונדז אויס־געהאלטן אפּאָר מאָנאטען. יעדן טאג ביים עסן ברענגען, פלעגט ער זיצן און טרייסטן אונדז. ביי אים אין שטוב האָבן זיך געפונען דייטשן און אוקראינער פאליציי וועלכע האָבן געהיטן די באַן־ליניע.

שפעטער האָבן מיר זיך דערוואוסט אז ער האלט אויך אוסבאהאלטן קאנדלען, נח קאנטאר און די ברידען אליעזר און זיסקינד קרוק, מיין שוואָגר, און אלעמען האָט ער געברענגט עסן. נאָך אמאנאט אדער זעקס וואָכן האָט זיך פון אונדז דערוווסט אונדזער ברודער גרשון און געקומען אונדז זוכן. מורא־האָבנדיק איינער פארן צווייטן, פלעגן מיר אים זען און זיך באהאלטן„ נישט דערקענט אונדזער ברודער. נאר איינמאל האָט משה קאנדל געזאָגט, אז ער מוז זען ווער דאָס איז. ער האָט אפגעהיט אונטער אקוסטע און דאָן געזען אויף זיכער אז דאָס איז גרשון. אזוי ארום האָבן מיר זיך צוזאמענגעטראָפן. גרשון איז פון וואנדערן און הונגער געווען געשוואָלן און אינגאנצן פארענדערט.

אזוי זענען מיר געזעסן אין וועלדל אפּאָר מאנאטן, ביז עס האָבן זיך אנגעהויבן

די קעלטן און שנייען. שלאָפן אינדרויסן איז שוין געווען אוממעגליך און מ׳האָט געמוזט זוכן אן אויסוועג.

די אנדערע גרופע, משה קאנדל, נח און אליעזר מיט זיסקינד, זענען אריבער אויף אצטווייטן פלאַץ און האָבן זיך אויסגעבויעט אזיעמליאנקע. ביינאכט האָבן זיי געהייצט, איז זיי געווען וואַרעם. מיר זענען געבליבן אליין, ווייל זיי האָבן געזאָגט אז זיי קענען אונדז נישט אריינעמען, ווייל וואָס מער סוועלן זיין צוזאַמען, איז גרעסער די סכנה מ׳זאָל זיי כאַפּן. דער ווילן צום לעבן איז אזוי גרויס, אז מ׳האָט איינער אויפן צווייטן נישט רחמנות געהאַט און יעדער האָט גזאָרגט בלויז פאר זיין קיום. נאָר אדאנק די פּאַליאקן פון דער קאָלאָניע וואס האָבן זיך אריינגעמישט און געזאָגט, אז אויב זיי נעמעןָ אונדז נישט אריין קריגן זיי נישט קיין עסן, האָט מען אונדז אריינגענומען אין דער זיעמליאנקע. נאָך פאר דעם פלעגן די פּאַליאקן אונדז מיידלעך אריינגעמען אין די שטובן, אויס רחמנות, און גיבן אביסל עסן און אָנטון און אָפּט אויס־באהאלטן אין שטוב אגאנצן טאָג בכדי ס׳זאל אונדז זיין וואַרעם.

יעצט אין זיעמליאנקע זייענדיק אלע צוזאמען איז געווען גענוג וואַרעם און די שטימונג אבעסערע.

גרשון ז״ל און רייזל פלעגן ביינאכט גיין צו די קריסטן און ברענגען שפּייז אויף אפאר טעג.

אזוי זענען מיר דארט געזעסן ביז די באַנדעראָווצעס האָבן אנגעהויבן אָנצופאַלן אויף די פּוילישע קאָלאָניעס. אפּחד איז דאן אָנגעפאַלן אויף די פּאַליאקן און זיי זענען געלאָפן אין די וועלדער זיך באהאלטן. דאַן האָבן זיי געזאָגט מיר זאָלן בעטן אונדזער גאָט ער זאָל העלפן.

5. אַטויטשרעקנדיקע באַגעגעניש.

איינמאָל, זיצנדיק ביי אפּאַליאק אין שטוב און שטריקנדיק, האב איך נישט באמערקט ווי צווי דייטשן גייען אריין. איך האָב שוין נישט באוויזן צו אנטלויפן און געבליבן זיצן און שטריקן. זיי האָבן אבער גלייך באמערקט מיין יידיש פּנים מיט דער לאנגער נאָז. גלייך האָבן זיי מיך געפרעגט צי איך בין א יידישע. איך האָב, פאַרשטייט זיך געזאָגט אז נישט, און זיי דערציילט, אז דאס איז מיין מומע; איך בין פון אצווייטער קאָלאָניע פון וועלכע איך בין אנטלאָפן די נאכט ווייל די באַנדעראָווצעס זענען דאָרט אַגעפאַלן. „אויב איר גלויבט נישט — האָב איך געזאָגט — אָט רוף איך די מומע און איר וועט זי פרעגן״. איך בין ארויס צו דער קריסטין וועלכע איז געווען אויפן הויף און די דייטשן נאָך מיר אנשטעלענדיק דאָס געווער. כ׳האָב איר שנעל דערציילט וואָס איך האָב זיי געזאגט. זי האָט מיך גענומען ביי דער האַנד און געזאָגט: „קום און גאָט וועט העלפן. מיר זענען צוריקגעגאנגען צו די דייטשן וועלכע זענען געשטאנען פאר דער טיר. זיי האָבן געמיינט, אז איך וועל אנטלויפן אבער זעענדיק, אז איך קום צוריק האָבן זיי געגלויבט וואס די קריסטין האָט געזאָגט, אז איך בין איר קוזינע, אנטלאָפן ביינאכט פונם אנפאל פון

די באַנדעראאווצעס און איר מאַן איז אהין געגאנגען זען וואָס עס איז געשען.

די דייטשן זענען אוועק. אָבער איך האָב שוין מער דאָרט נישט געקענט בלייבן. בין איך אנטלאָפן אין דער בודקע ווי אלע יידן זענען געזעסן. דער קלאנג פון דעם געשעעניש איז זיך צעגאנגען אויף דער גאנצער קאָלאָניע און אסאך פאַליאקן זענען געקומען מיך אנקוקען ווי אזוי איך זע אויס נאָך אזא פאַל. אינדעראמתן בין איך טאַקע אגעוויסע צייט געווען ווי צעמישט.

6. מיט פארטיזאנער שונאים

נאָך אקורצער צייט האָבן זיך, נישט וויית פון אונדז, באוויזן פארטיזאנער. צו יענער צייט האָבן די פאליאקן געמוזט פארלאָזן די קאָלאָניע און זענען אוועקגעפאָרן קיין דויטשלאנד. די איבערגעבליבענע וויטיקע פאַליאקן האָבן געהאַלט אפארבינ־דונג מיט די פארטיזאנער. זענען מיר, אטייל פון אונדזער גרופע, געפירט פון אפאַליאק, אוועק אין די פינסקער וועלדער ווו עס זענען געווען די פארטיזאנער. די צווייטע טייל פון דער גרופע, צווישן זיי מיין ברודער גרשון, איז געבליבן מיט די פאַליאקן.

אויפן וועג מיט אונדזערע „אויסלייזער״ די פארטיזאַנער איז אויך נישט געווען אזוי לייכט. עס זענען געווען אוקראינער וואָס האָבן געזאָגט, אז זיי דארפן זיך מיט אונדז נישט שלעפן און מ׳דאַרף אונדז הרגענען. נאָר דער פאַליאק וואָס האָט אונדז געבערענגט אויף זיין אחריות האָט געזאגט, אז ער וועט אונדז ברענגען אין שטאַב און זאָלן זיי דאָרט באשליסן וואָס צו מאַכן. מיר האָבן זיך געשלעפט אגאנצע נאַכט, די פיס זענען געווען געשוואָלן, אבער באין ברירה זענען מיר ווייטער געגאנגען. עס איז געווען ווינטער 1943 יאר. מיר זענען אָנגעקומען 25 קל״מ אונטער פינסק. דאָרט האָבן מיר דערזען אנייע וועלט. מיליטער, קאמאנדירן און אשטאב. אלע רעדן רוסיש. מ׳האָט אונדז אריינגעפירט אין שטאָב און דער קאָמאנדיר האָט געזאָגט אז מ׳נעמט אונדז נישט אן, ווייל מיר האָבן נישט קיין געווער. אויב מיר וועלען גיין הרגענען דייטשן און ברענגען זייער געווער, וועט מען אונדז אָננעמען. פארשטייט זיך, אז מיט אזעלכע געשוואָלענע פיס האָבן מיר זיך שוין נישט געקענט מער רירן. מיר זענען ארויס און געטראָפן ווידער אפאָר פאליאַקן ווו מיר האָבן געקענט אביסל זיך אפרוען.

איבערלאָזנדיק אונדזער ברודער אין די וועלדער אונטער אנטאָנאָוווקע, זאלא־ווישטשע, האָבן מיר זיי צוגעזאָגט, אז מ׳וועט קומען זיי נעמען און יעצט האָבן מיר פאר זיי גאָרנישט געקענט טוען.

דערווייל האָבן די דייטשן אָנגעהויבן צו באָמבארדירן די פלעצער ווו די פארטיזאנער האָבן זיך געפונען. דאַן האָבן זיי באקומען א באפעל צו פארלאָזן די וועלדער און איבערגיין אויף אנדערע פלעצער. אין צווישנצייט האָבן מיר זיך אביסל ארומגעקוקט און געטראָפן נאָך יידן. זיי האָבן אונדז געעצה׳ט זיך אפהאלטן און נישט אריין צו די פארטיזאנער ווייל זיי זענען נישט בעסער פון די דייטשן.

זיי הרגענען אויך יידן. דעם ערשטן פֿאַל האָבן מיר שוין געהאַט ווען זיי האָבן אנגעהויבן אָפּטרעטן און מיר האָבן געוואָלט נאכגיין האָבן זיי געשאָסן. האָבן מיר זיך געשלעפּט נאך זיי פונדערווייטנס, ביז מיר זענען געקומען קיין ניגאוויטשע. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אסאַך יידן אייניקע פון ראפאלוווקע, ווי באס, ראבין און מיר זענען געבליבן מיט זיי — זיסקינד פלעגט גיין צו די גויים נייען און ברענגען צום עסן. אטייל יונגע חברה זענען געוואָרן פארטיזאנער אין קאָנטשעס אפטיילונג. לייזער קאַנטאָר האָט דאָס געמוזט טון, ווייל ער האָט געברענגט די איבעריקע חברה וועלכע זענען געבליבן אין אונדזער געגנט. געוועזן איז ער אגוטער פארטיזאנער העלד. מיט אים צוזאמען זענען געווען: אייזיק פירסט פון טשארטאריסק, שמואל אפלבוים און אנדערע. ער איז געפאלן ביי אונטערלעגן א מינע ביי א באן ליניע. די אנדערע זענען דאָ אין לאַנד. פון אייזיקן וויים איך נישט, צו ער איז אין רוסלאנד, אָדער געפאלן אין קריג.

7. צוריק צו דער חרובער היים.

האָבן מיר זיך ווידער צוזאמען געטראָפן און געווען אין די וועלדער, ביז די רוסן האָבן באפרייט אונדזער געגנט אין יאר 1944. דאַן זענען מיר פון די וועלדער געקומען צוריק קיין ראפאלווקע און געטראָפן אַלץ געענדערט.

אפגעריסענע, פארמאטערטע, מיט פארביטערטע און צובראכענע הערצער, האָבן מיר ווידער אנגעהויבן ארבעטן. די מערסטע טייל יידן האָט מען מאביליזירט און געשיקט אויפן פראָנט. צווישן זיי אונדזער ברודער גרשון. נאך דריי חדשים איז ער געפאַלן ביים פינלענדישן פראָנט.

נאך אזויפיל מאטערניש אין די וועלדער, הונגער, קעלט און טויט־שרעק, האָבן ערשט, ער און אנדערע פונם ביסל געראטעוועטע יידן, פֿאַרגאָסן זייער בלוט פאַר פרעמדע, פאַר שונאים.

מיר זענען געבליבן ארבעטן אין ראפאלווקע ווו עס זענען געווען אביסל יידן פון דער גאנצער געגענט. דאן האָט מען אנגהויבן פאָרן קיין פוילן. רייזל איז שוין געווען פארהייראט מיט קרוקן. זענען מיר צוזאמען ארויסגעפאָרן קיין פוילן און פון דאָרט קיין עסטרייך. אין יאָר 1948 מיטן אויפשטיין פון דער מדינה זענען מיר אנגעקומען קיין ישראל.

יעקב באם

מות הגבורים של אליעזר קנטור ז"ל

בשנות 2—1941, כאשר המפלצת הנאצית השמידה בשיטתיות את העיירות, את יהודי חבל סרנה כולם, בלי יוצא מן הכלל, הצליחו בכל זאת, יחידים, למצוא להם מפלט, בנוסם לתוך היערות הגדולים והעבותים של ביצות וואהלין ופולסיה. אך מיד בשבועות הראשונים של נדודינו על פני הערבות נתקלנו בפרטיזנים חמושים שנשארו מיחידות הצבא הרוסי המובסות. אליהם הצטרפו הרבה אכרים וגם יהודים מאזורנו אשר מטרה אחת היתה להם, להילחם נגד האויב הכללי; שאיפה אחת, לנקום את נקמת הדם השפוך.

באותו זמן הייתי מסופח ליחידת פרטיזנים ליד המושבה הפולנית סופוצובה הוטה. היינו קבוצה של ששה עשר יהודים בין רבים אחרים. תפקידם של הפרטיזנים היה לגרום נזקים ואבידות לצבא הגרמני. למטרה זו נוצרו כמה קבוצות של חבלנים.

אליעזר קנטור הי"ד

ביחוד גילו הפרטיזנים היהודים שלנו מעשי גבורה. אנו, היהודים, הבינונו כי מצבנו גרוע בהרבה משל האחרים וביקשנו הזדמנויות לנקמה.

משׂשה עשר היהודים נוצרו שתי חוליות. בחוליה אחת היה החבלן איזיק פיכט, נער בן 16 מצ׳רטוריסק, אשר הראה נפלאות בהביאו נזק רב לתנועת הגרמנים. לחוליה השניה הגיע אז אליעזר קנטור ז״ל אשר נתקבל בתור חבלן. אני לא ידעתי, כמעט מתי ומהיכן הגיע אליעזר ליחידתנו.

בוקר אחד, נקראו היהודים שלנו אל המפקד, קפיטן קונדה ושתי החוליות קיבלו שתי משימות מיוחדות: איזיק בראש חוליה אחת הולך לאזור מניביץ׳ ואילו אליעזר עם קבוצה יותר גדולה הולכים לאזור אנטונובקה. לא בא בחשבון להתנגד או להעיר הערה כלשהי. שתי הקבוצות יצאו מהמפקדה כשהחבלנים נושאים ארגזים של חומר נפץ עם מנגנונים השמליים. לאיזיק כבר היה בעת ההיא די נסיון בכך ואילו לאליעזר עדיין לא היה שום נסיון. הוא עצרני ושאל אולי אני יודע בדיוק כיצד מכוונים את המנגנון שיפעל בשעה הנכונה. לצערי לא היה בידי לספק לו את המידע הדרוש. בתנועות של מבוכה בפניו סיפר לי על אזהרתו של המפקד כי „חומר הנפץ יקר מחיי אדם, ואם לא תצליח, אל תשאיר את החומר; בלעדיו אל תחזור״...

נפרדתי ממנו באחלי לו הצלחה והקבוצה יצאה לדרכה.

הקבוצה הגיעה לפסי רכבת במקום שעמד לעבור משלוח של צבא גרמני. אליעזר ועוזרו התקרבו אל הפסים ואליעזר שׂם את הארגז תחת הפסים. אך הוא לא הספיק לכוון את המנגנון עד שחיילים גרמנים שומרי המסילה הבחינו בהם מרחוק והתחילו לירות עליהם. אליעזר בזכרו את אזהרת המפקד, רצה להציל את הארגז. בינתיים התפוצץ המוקש ואליעזר נהרג בו במקום. ואילו עוזרו נפצע, לא קשה, והצליח לחזור עם החברה.

בשעה שחבשתי אותו הוא סיפר לי את פרטי המעשה. אליעזר ז״ל שיתף כל הזמן את עוזרו, פרטיזן מרוסיה, בתכניתו כיצד לנהוג במוקש, אך עם זה לא שכח את דברי המפקד כי המוקש יקר ממנו, האדם...

ודאי, כל פרטיזן אחר במקומו, יהיה מי שיהיה, היה נוהג כמותו, בפרט אנו היהודים שלא היתה לנו ברירה. היהודים, בהיותם מיעוט קטן בין כל הפרטיזנים, רצו לבצע את המירב האפשרי, לנקום בנאצים בעד דמם השפוך של יקירינו ושל כל היהודים הנספים. כח מיוחד דחף את צעירינו ללכת למקומות המסוכנים ביותר. גם לאליעזר שלנו היה אותו הרגש כמו לכל הפרטיזנים היהודים, להילחם לא רק למען המטרה הכללית, אלא להביא במיוחד כבוד ללוחמים היהודים.

אנו, כל אלה שהיו אתו, לא נשכחנו לעולם.

כבוד לזכרו.

מלכה מניוק־פיין

איך נפלו יקירינו

ב־1946 ציפינו לבואו של סניה פינקלשטיין ארצה. הכאב הצורב על אבדן יקירינו, ביקש לו פורקן על ידי שמיעת פרטים מפי עדי ראיה, כיצד נפלו היקירים לפני בני עולה. חכינו בקוצר רוח לבוא השרידים של עיירתנו ז׳לוצק.

והנה בא היום הגדול וסניה הגיע ארצה. התכנסנו יחד בני העיר הנמצאים בישראל, לבית מיכאל פרימק בפתח תקוה.

בקול חלש סיפר סניה:

„משהרגישו שכנינו הגויים שהחיה הנאצית נכנסה לפולין, הם התחילו לשדוד ולגזול. הם נכנסו לבתיהם ולקחו מהרכוש כאוות נפשם. בימים הראשונים נתקלו בהתנגדות, הבחורים גרשו אותם; אך לא לזמן רב, כי הגויים באו עם תגבורת חזקה ונשק חם, ואנו לא יכולנו לעמוד נגם במקלות ובאבנים בלבד. ביום הראשון כבר נהרגו כמה מאתנו. הגויים אספו את כל בני העיר לבית הכנסת והעמידו שומרים עם נשק חם ויתרם התפזרו לשדוד את הבתים. ימים מספר היו היהודים סגורים בבית הכנסת ללא מזון ומים. אם מישהו ניסה לצאת כדי להביא מעט מזון לתינוקות היו יורים בו.

אחרי זמן מה הביאו את כל בני העיר לתחנת רפלובקה. שם ריכזו את כל היהודים מהסביבה, בני רפלובקה, זלוצק ואוליזרקה. חלקו להם מספר בתי מגורים. עשר נפשות התגוררו בחדר 3×3 מ׳. הם היו בלי מזון רק עם הצרור הדל שהספיקו להציל מביתם, לפני השוד. כמה חדשים הם היו בגטו רפלובקה, רעבים ותשושים. החזקים שבהם נלקחו לעבודת פרך ביער, לחטיבת עצים ולבנית גשרים, ופעם ביום קיבלו פת לחם יבשה; אך גם פרוסה זו לא אכלו, בתקוה שיחזרו אל משפחותיהם ויתנו את הלחם לילדים הרכים; אך למרבה הצער לא ניתן להם החופש. יום יום, משחר עד צאת הכוכבים, עבדו ללא מנוחה בתוספת של צליפות ממקלות גומי על גבם. כל גופם זב דם, אך הנאצים והגויים הארורים עמדו וצחקו בסיפוק רב למראה הדם. היהודים הנענים גם היו יחפים, כי הגויים גזלו מהם את נעליהם. וכך התהלכו ברגלים פצועות.

סניה ממשיך ומספר, כי הוא ראה ביערות את חיים גרשון חזקלס מניוק, את שלמה גלון, את איציק גלון, את הרשל גרשונס מניוק, את חיים וכמן, את שעיה בורקה ואת גרשון קופמן. הם היו גומרים את עבודתם עם צאת הכוכבים ואז ישבו וחיכו שיביאו את פת הלחם הדלה. בידיים רועדות החזיקו את הלחם והשאירו מפיהם מעט פרורים, אולי ירשו להם להעבירם לבני משפחתם לגטו... ככה הם ישבו והגו בבני משפחותיהם הרעבים, שאינם זכאים לקבל מזון, מפני שהם אינם עובדים. תוך ישיבה היו נרדמים, אך גם שעות המנוחה ניטלו מהם כי הכינים נטפלו אל

גופם. הם ישבו והתגרדו והירהרו מאין תבוא תשועתם. אך צפייתם להגיע אל בני משפחתם היתה לשוא.

היה זה יום קיץ בהיר, ט"ו באלול, כאשר הנאצים, בסיועם של האוקראינים, הוציאו את היהודים מהגטו, מזקן ועד טף, התינוקות בזרועות האמהות ופעוטים אחוז בשולי שמלות ובכיים קרע את השחקים. כך הם הגיעו לבורות המוות אשר הגברים הכינו לעצמם ולבני משפחתם. עד אותו היום לא ידעו את פשר עבודתם שזו למטרת ההשמדה. ביסורים רבים הוציאו את נשמותיהם על קידוש השם.

משה דימנטין הצליח להימלט מבורות המוות וסיפר על כך לשרידים שהסתתרו ביערות, אולם גם הוא לא נשאר בחיים. הגויים קבלו פרס מהנאצים בעד כל יהודי שהביאו אליהם — 1 ק"ג מלח! ולכן הגויים התפזרו ביערות כמו חיות טורפות וגילו את השרידים. הם קשרו אותם אל העצים ועינום עד צאת נשמתם. ככה מת גם משה דימנטין.

סניה סיפר כיצד הוא נשאר בחיים. הוא ברח מהגטו והיה מתהלך בכתונת דקה וקרועה לבשרו ויחף. זמן רב עבר עד שמצא פרוסת לחם להשקיט את רעבונו. לא פעם ביקש את נפשו למות, אבל התאושש ואמר: אולי אשאר בחיים ואהיה עד לספר על העינויים אשר סבלו יקירינו עד צאת נשמתם.

אכן, ישבנו כל אותו הלילה, עד אור הבוקר, ושמענו מפיו של סניה על כל הסבל אשר עברו בני העיירה ז'לוצק. בכאב צורב לבבות שמענו את העדות החיה מפיו של סניה. נזכור ונמסור לדורות הבאים. אל נשכח את שעוללו לנו הנאצים הארורים!

סניה היה אדם בריא בגופו וברוחו. כשהגיע ארצה היה מאושר. הוא היה אצל אחותו בתיה פינקלשטיין אשר טיפלה בו. במהרה חזר לאיתנו ונשא אשה בשניה; אבל הסבל שעבר עליו גרם לו מחלות רבות והוא נפטר בדמי ימיו.

פייבל קרוק נשאר בחיים בנס. הוא שכב על ערמה של קרבנות, אבל פיעפעה בו עוד רוח חיים. ברם הנאצים לא הבחינו בכך והסתלקו מן המקום בלעג ובצחוק אחרי פעולתם הברברית. אז התאושש וזחל לעבר היער כשמצחו שותת דם. הוא ראה את אחי גוסס ביסורים קשים עד שמסר את נשמתו לשמים.

ביער ניזון פייבל מגרגרים ומעשבים. משהגיע החורף הציקו לו הקור והשלג. יחף וכמעט ערום, התהלך בלילות לחפש מעט מזון. היה מתקרב לביקתות, לחפש בפחי אשפה שאריות מזון, כי ביום פחד מפני הגויים. לא פעם גילו אותו הרועים בסבך העצים, אולם משראו אותו חצי ערום ומגודל שערות, חשבו אותו לרוח רפאים ונסו מהמקום.

בשנת 1950 עלה פייבל ארצה. בדרכו על אדמת המולדת נפל על פניו ונשק בלהט את האדמה. על מצחו היה סימן מבעיטה, אשר הגויים בעטו בו, כדי לראות אם הוא כבר מת. אך הוא עצר את נשימתו עד שהסתלקו.

בארץ הקים פייבל משפחה, נולדו לו שני ילדים בן ובת והוא היה מאושר. אולם הסבל הרב אשר עבר עליו ביערות ווהלין נתן בו אותותיו והוא נתקף במחלות. רק חמש שנים של אושר היו לו ואז הלך מאתנו לעולמים.

עוד בגיל צעיר היה חלומו הנכסף לעלות לארץ אבות והיה בתנועת החלוץ. היות ולא ניתן לו בתקופת המנדט האנגלי סרטיפיקט לעלות ארצה, הוא נשאר בין אלפי הנוער עם חלומו. לאחר יסורים וסבל הגשים את חלומו אבל הגורל המר ניתק את פתיל חייו בלא עת.

יהי זכרם שמור אתנו לברכה ונשמותיהם תהיינה צרורות בצרור החיים.

הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ,
כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם
וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו
וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ

(דברים ל״ב)

כִּי יוֹם נָקָם בְּלִבִּי
וּשְׁנַת גְּאוּלַי בָּאָה!

(ישעיהו ס״ג)

זאב דימנטין

„במסתרים תבכה נפשי"

הוי משה יקירי! מה נעמת לי ומה אהבתיך. כמה חביבה היתה פסיה רעיתך הנאמנה וכמה חביבות ויקרות היו בנותיך. ואחרון אחרון — בנך היחיד, בן־יקיר, פייוויש אשר בו תלית כל כך הרבה תקוות. מה צר שכל זה היה להבל ולריק.

איטה אחותי היקרה עם זאב בעלך ווילדיכם היקרים!

כמה דואב לבי עליכם ושאינכם אתנו פה. לא עובר יום שלא אזכור אתכם. הוי כמה מאושרים היינו, לו הייתם יחד אתנו והייתם רואים את הנחת בנו, בי ובמשפחתי, ובמשה יעקב בנכם ובמשפחתו. אך הגורל רצה אחרת וידי פושעים קיפחו את חייכם. ינקום ה' את נקמתכם וישלם למרצחים כפעלם.

אומרים, כי המתים נשכחים מן הלב. וכך גם אמרו קדמונינו. לדוגמא: בראשית ל"ז. — אחי יוסף הביאו את כתונת הפסים של יוסף ליעקב אביהם. „ויכירה ויאמר, כתונת בני היא, חיה רעה אכלתהו, טרף טרף יוסף. ויתאבל על בנו ימים רבים... וימאן להתנחם". על זה אומר רש"י: „אין אדם מקבל תנחומים על החי וסבור שמת, שעל המת נגזרה גזרה שישתכח מן הלב ולא על החי" ברם, אין הנחה זו תופסת אצלנו. אני מתאבל ואתי יחד מתאבל משה יעקב. על הורינו היקרים, על אחינו ואחיותינו, כי אהובים ומסורים היו הם לנו בנפשם ובמאודם ואין להם תמורה.

בחדשים הראשונים לעלותנו ארצה, התכתבנו תכופות. פעם אחת קבלתי מכתב ממשה והוא כותב כך: „כמה אני מצטער שלא נתתי לך עוד קצת כסף, הרי אתם נמצאים בארץ בחוסר כל ובלי מכרים, ואולי עוד קצת כסף היה משנה את מצבכם".

ואני, במכתב ששלחתי לפני כן באותו יום כותב: „למה לקחתי כסף מכם? אין לי צורך בכסף. אני עובד ומרויח די צרכי ואנו שמחים על היותנו בארץ ישראל"...

שולחן, כסא לא היו לנו. ארגז גדול הפוך שימש לנו לשולחן וכמה ארגזים קטנים — לכסאות. אבל שמחים היינו בכך. כמובן, שעל זה לא כתבתי. ובכל זאת במכתבו הבא הוא כותב: „הוי אחי יקירי זאב! במסתרים תבכה נפשי"...

לא, אין אני יכול לקבל תנחומים. לבי מתמוגג בקרבי מרוב כאב ודאבון נפש. צר לי מאד עליך משה אחי יקירי, וצר לי מאד על אחותי היקרה האהובה איטה, ושבעתיים צר לי על התינוקות של בית רבן, שלא טעמו טעם חטא, מדוע הגיע להם כך? משה אחי, חטאו היחיד כחטאם של רבבות אלפי ישראל שנספו הרי היה — עצם היותם יהודים, ועל כך אנו נהרגים ונשחטים מדורי דורות.

אפשר להעיד בבטחון גמור על משה, שלא החסיר יום אחד שלא הניח תפלין ותפילה בציבור שלש פעמים ביום. לא פעם אפשר היה למצוא אותו כשהוא יושב ולומד פרק משניות. כי הוא היה אדם — יהודי באהלו ובצאתו. הרי מאור עינים

היה לכלל ולפרט, אם בעצה טובה ואם באיזה סידור טוב, אפילו בבית „הגמינה" אצל המזכירים או אצל מפקד המשטרה, או תעודת לידה אצל הרב שלמה'קה בוולדימירץ. רבים בקהילתנו אשר עזבו את פולין — משה הוא אשר סידר להם את הדרכון, בעד או בלי תשלום. הכל עבר על ידו והכל הוא ידע. אך עם כל כשרונותיו ועם כל הידע שלו הוא היה ענו. טוב, מסור וענו. כזה הוא היה וכזה יזכרו אותו רבים לטובה.

משה דימנטין, אשתו פסיה וילדיהם הי"ד

אריה גלון

משפחות גלון ובליזניוק

לאבי איזיק גלון ז״ל היו שלושה אחים בז׳לוצק: יחזקאל, פנחס וצבי (הרשל).

הדוד יחזקאל היה איש צנוע וירא שמים, חבר בחברת תהלים. אני זוכר שבחג השבועות, שהוא יום הזכרון של דוד המלך, היו הולכים אליו לקידוש וכן אני זוכר, שלפנים היה מעיר לתהלים במקום יצחק קנוניץ. הוא ואשתו נפטרו לפני המלחמה. הבנים כולם התחתנו. ניספו ביחד עם נשיהם וילדיהם.

הדוד פנחס היה חולני. את אשתו איני זוכר. הם עברו לת׳ רפלובקה. נפטר זמן רב לפני המלחמה. הילדים ניספו כל אחד בעיירה אחרת, כמו כל יהודי וואהלין.

הדוד צבי הרשל והדודה גולדה היו גרים בזמן האחרון בת׳ רפלובקה בבית דו־משפחתי גדול, בכניסה מז׳לוצק. ליד הבית היה מתקיים יריד שבועי שהיו באים אליו מכל העיירות והכפרים הקרובים. אנשי ז׳לוצק, לא יהודים בלבד אלא גם פולנים ואוקראינים, היו נכנסים לבית זה לנוח ולהטיב לבם. הדלת היתה פתוחה לכולם. הדודה כשמה, גולדה (זהבה) — כן היתה. מעולם לא הרימה קולה. כל מי שפתח את הדלת קיבלה בסבר פנים יפות. בתנור היה תמיד מוכן אוכל בשביל אורחים. ביום ובלילה. מי שהיה צריך לנסוע לקובל או לסרנה בלילה או שבא משם בלילה היה נכנס לכאן לישון ואף מצא ארוחת ערב.

הדוד ובנו אברהם שגרו ביחד, עסקו במסחר כמו כן ביחד, אך עניניהם לא הפריעו להכנסת האורחים.

הם לא היו עשירים, אבל בשבת ובחג היה בבית מכל טוב לאכול וגם משקה חריף לשתות.

למרות שהיו להם הרבה ידידים פולנים לא עלה בידם להציל את נפשם. שמעתי כי מישהו הלשין עליהם ובאו הגרמנים והרגום. ה׳ ינקום דמם ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

בארץ נשארו דינה בתם וכן נכדם בן של אברהם אריה, פליט.

מצד אמא היה לנו דוד, לייבל בליזניק שגר בז׳לוצק על יד טחנת הקמח. פעם בשבת יצא גץ מהטחנה ונשרף הבית. אז יצאו לת׳ רפלובקה. גרו בבית קטן וחיו חיים צנועים. הדוד והדודה היו אנשים חלושים, אך בבית שררו שמחה ונקיון למופת הודות לבנות.

אי אפשר לשכוח את הזמירות בשבתות ובחגים. הדוד היה איש תם וירא ה׳.

הדודה חנה־ינטל, אחות אמא, גם היא היתה גרה קודם בז׳לוצק ועברה לת׳ רפלובקה. הדוד יענקל מת ביחד עם אבי בשנת תרצ״א באנטונובקה והיא נשארה אלמנה לכל ימי חייה. היו לה שתי בנות ובן. כולם ניספו.

מהדוד לייבל נשארו שתי בנות ובן אחד שניצלו ע״י כך שברחו לרוסיה. היתר ניספו בדרך לבוסקוולה.

על אלה אני בוכיה, עיני עיני יורדה מים.

איזיק גיבל

אחד ממשפחה

נולדתי וחונכתי בז׳לוצק. נשאתי אשה מסטיפן ושם הקימותי את משפחתי, אשה וילדים. הם ניספו בשואה יחד עם בני קהילת סטיפן. לאחר חתונתי היו קשרי עם עיירת מולדתי רופפים, בכל זאת לא אוכל לשכוח את העיירה הקטנה ואת אנשיה הפשוטים, הטובים והישרים. על כל זה כבר כתבו אחרים. אני רק רוצה לרשום כמה מלים לזכרון משפחתי. מכל משפחות גיבל נשארתי אני יחידי.

לאבא שלי, שמעון גיבל, היו שני אחים, יצחק וברוך. ביתו של יצחק היה ליד בית אבי. בנו של יצחק היה ר׳ אברהם המלמד. הלאה קצת היה ביתו של ברוך גיבל, החייט. עליהם כבר כתבו בספר זה. לי היו ארבעה אחים ואחות אחת, שלשה מהאחים היו אתי רק מאב אחד ואילו אח ואחות גם מאמא אחת. האחים מאבא בלבד היו: אפרים — בוורשה, הירש דוד בז׳לוצק ויוסף, שנפטר לא מזמן, בארצות הברית. הוא ביקר כאן פעמיים ותרם ספר תורה וכן תרומה כספית לבניית בית כנסת. לאחי מאבא ואמא קראו זליג ולאחותי — פרומה, שהיתה אשתו של מטות גייער שהיה ידוע בסביבה כאחד מל״ו הצדיקים. כל אלה שהזכרתי עם משפחותיהם, שהיו בפולין, לא נשאר מהם אף נפש אחת. רק מאחי יוסף נשארו באמריקה שלשה ילדים, שיהיו בריאים. אני עצמי רק במקרה נשארתי בחיים:

ב־1941 גויסתי לצבא האדום ושרתתי עד סוף המלחמה עם הגרמנים. אחר כך העבירו אותי לחזית יפן, למנדז׳וריה. המלחמה שם לא ארכה זמן רב וכל אלה שהיו אזרחי פולין הורשו לחזור לארצם. הגעתי לרובנה ורציתי להמשיך לסטיפן ולז׳לוצק, אך אמרו לי שלא כדאי לי לנסוע, כי איש לא נשאר במקומות אלו וחוץ מזה סכנה לנסוע מחמת הבנדרובצים הפועלים בדרכים ובערים. לכן נסעתי מרובנה, כמו יתר שארית הפליטה, לגרמניה, בחלק שהיה בכיבוש האמרי־קאים. התחלתי שם לעבוד, התחתנתי ובשנת 1947 הגענו באניה הידועה „אכסודוס" יחד עם 4000 איש לחיפה. ששה שבועות הסתובבנו בים וכאשר הגענו לחיפה החזירו אותנו האנגלים לגרמניה.

מיד אחרי הקמת המדינה ב־1948 הגענו שוב לחיפה והפעם לתמיד. כיום אני גר עם אשתי רבקה בפתח תקוה ויש לנו בן, שמעון, המשרת עתה בצה"ל, וכן בת, ברכה, שעדיין לומדת.

הרבה שנים עברו כבר, אך אין אני יכול לשכוח את עיירת מולדתי ואת משפחתי הענפה שלא נותר ממנה איש. הילדים, שמעון וברכה, כשהיו קטנים, לא פעם שאלו: „אבא, אמא, איפה הדודים שלנו? מדוע אין לנו דודים, דודות,

סבאים וסבתות כמו לאחרים?... מה דאב הלב לשמע שאלה תמימה כזאת של ילדים! לך תסביר לילדים שהיו לנו משפחות גדולות ובא אשמדאי אכזרי והשמיד הכל!

תמיד הם לנגד עיני ולא אוכל לשכחם. יהי זכרם ברוך.

פסיל גיבל הי״ד

אלישבע רוזנברג (קרוק)

ביתנו שנחרב

א.

קשה, מאוד קשה לכתוב על העבר, על הבית והעיירה שהיו ואינם.

שבע בנות ובן אחד היו להורי ברוך וחנה ינטל קרוק ז״ל, אך הבן, אהרון, נפטר בהיותו בן חמש שנים. מותו של „הקדיש" היחידי השרה אבל כבד על כל המשפחה, אך בשביל אמא זו היתה מכה קטלנית: מרוב צער היא חלתה והלכה לעולמה בטרם עת.

לפני כן נישאה אחותי שינדל. לאחר שילדה שני ילדים חלה הבעל ונפטר בדמי ימיו.

אחותי האלמנה שנשארה מחוסרת כל מקור מחיה, היגרה עם ילדיה לארצות הברית, בעזרת קרובינו שם. איתה נסעה גם אחותי אידל, אך המזל הרע שהתחיל לפקוד את ביתנו רדף אחריה לאמריקה והיא חלתה ומתה.

ב.

מצבנו הכלכלי לא היה רע. אבא עסק בחקלאות ועשה כדי פרנסתו. לילדים לא היה חסר דבר. גם חינוך ניתן לנו, לפי האפשרויות בעיירה קטנה כשלנו. עברית ולימודי היהדות למדנו אצל מורים פרטיים ואילו השכלה יסודית כללית קיבלנו בבית הספר הפולני הממלכתי, שעמד במרחק ניכר מביתנו, בכפר של גויים. ההליכה לבית הספר היתה כרוכה בקשיים ובסבל. במות הגשמים ובחורף היינו בוססים בבוץ או בשלג עמוק וגם בבית הספר עצמו לא היינו מאושרים, בהיותנו מיעוט קטן בין גויים והיה עלינו לבקר גם בשבתות ובחגים.

בכיתה שלי היינו שתי בנות יהודיות בין עשרות גויים. גמרנו אומר לא לבוא בימים אלה לבית הספר ולמרות הלחץ והאיומים עמדנו על דעתנו ולא הלכנו לבית הספר בשבת ובחג.

ג.

אבי ז״ל היה איש טוב ודאג הרבה לאחרים. היה אצלנו רב ישיש, אלמן, ולו בת יחידה. פרנסתו של הרב, כפי שהיה נהוג אז בעיירות הקטנות, היתה על מכירת נפט, מלח, נרות ושמרים; אך כל זה לא הספיק למחיתו ואבא היה דואג לכך שהרב לא ידע מחסור.

לפני מותו ביקש הרב מאבי ומכמה אנשים אחרים, שידאגו לבתו. להשיאה לבן ישיבה, אשר יוכל למלא את מקומו כרב בעיירה. וכן היה.

זכורתני, שאחרי מות הרב, היה אבי שולח את אחותי ואותי ללון אצל בת

הרב, כי נשארה יחידה בבית. הדבר היה קשה עלי, אך לא יכולתי לסרב לאבי. לכן שמחתי מאד כאשר בת הרב התחתנה ושוחררתי מהתפקיד שהטיל עלי אבי.

ד.

הגיעו ימי העליה הקיבוצית לארץ. בעיירה נוסדו כמה אירגוני נוער והרבה יצאו להכשרה חלוצית על מנת לעלות ארצה. יצאו גם שתי אחיותי בילה ורחל.

משפחת קרוק: ברוך, בתו חיה רבקה, בעלה אהרן וילדיהם הי"ד

אחרי זמן מסויים קיבלה בילה סרטיפיקט ועלתה ארצה ואילו רחל חלתה בקיבוץ, חזרה הביתה וכעבור זמן מה נפטרה. גם אחותי רייזל נפטרה בבית.

צרה נוספת נתרגשה ובאה עלינו, כאשר בדליקה שפרצה בעיירה בה עלו באש כמה בתים, נשרף גם ביתנו.

אבא לא רצה לבנות מחדש את הבית, כי עינינו היו עתה נשואות לארץ, שם היתה אחותי בילה נשואה לחבר של קיבוץ יגור ועשתה מאמצים לשלוח לנו סרטי־פיקט. לפי שעה גרנו אצל אחותי חיה רבקה שכבר היתה אז נשואה לבן דוד, אהרן קרוק, והדוחק בבית היה רב.

הודות להשתדלות בעלה של בילה וקרוביו, קבלנו סוף סוף סרטיפיקט לעליה; אך אבי דחה את עלייתו, עד שאני אסתדר בארץ.

בשנת 1937 עליתי ארצה וציפיתי לאבא שיצטרף אלי; אך בינתיים פרצה המלחמה ובאה השואה הגדולה, בה ניספתה גם שארית משפחתנו שבז׳לוצק: אבא, אחותי חיה רבקה, בעלה אהרן וילדיהם: חנה, חיים, הרצל ורחל. ה׳ ינקום דמם ויהי זכרם שמור לעד.

דב גלון

ממות לחיים

בשנת 1941, כאשר פרצה המלחמה בין רוסיה הסוביטית לגרמניה הנאצית, גוייסתי לצבא האדום ומיד נשלחתי לחזית. הייתי במחנה והובלתי צרכי מזון מהערים לחזית. כך עברה עלי כשנה. לפתע הורידו אותי יחד עם כל „המערביים", כלומר — האוקראינים, מהחזית —בגלל מקרים רבים של עריקות. נשלחנו לקרסניקומסט באורל, איפה שעבדנו בבית חרושת.

תנאי החיים שם היו גרועים ביותר. קיבלנו 200 גרם לחם ליום וכוס קפה. לעומת זה חייבים היינו להשכים קום בשעה 5 בבוקר ולעבוד עד צאת הכוכבים. היינו ישנים על מדפים חשופים בני ארבע קומות ולא נתנו להבעיר אש בתנור. מזלי שהייתי יחד עם בן דודי, חיים לייב, שהתיידד עם השומר ואחרי ששיחדנו אותו בטבק שהיה שם יקר המציאות, הרשה לנו כל ערב לצאת אל האזרחים שבסביבה, שנדבו לנו קצת מזון וטבק. את הטבק היינו ממירים אצל „חברינו" בלחם, שחסכו מפיהם. היינו שם בתחילה 4000 נפש. בחודש מרס התחילו מתים 200—250 מדי יום ביום. גם בן־דודי חלה ונשלח לבית החולים. כאשר החלים במקצת, קיבל חופשה לשם הבראה. גם אני הייתי כבר מזה רעב וקור. לפי בקשתי הורשיתי ללכת לבדיקה רפואית. במקרה זה היה רופא יהודי שהבהיר לי בפשטות, כי כל אלה הנמצאים כאן אין להם סיכויים להישאר בחיים. הבינותי את הרמז ואכן נדברתי עם חבר יהודי לערוק. לבסוף גילינו את סודנו לגוי אחד מאזורנו שרחשנו לו אימון והצענו לו ללכת אתנו. עשינו זאת מתוך ההנחה שבחברתו יש לנו סיכויים להגיע למקום ישוב כלשהו שנוכל להישאר שם ולמצוא את מחיתנו.

הגוי הסכים מיד. בערב כאשר הוליכו אותנו לחדר־האוכל, לשתיית הקפה, עברנו כרגיל דרך חורשה. אז בחסות החשכה הפלגנו לתוך היער. השומר שלנו, כאשר הרגיש בהעדרנו, חשב בודאי שיצאנו אל האזרחים. בין כה וכה התרחקנו חיש מהמקום.

במשך ארבעה ימים עקפנו כל ישוב וחיינו ממנות מצומצמות מן הלחם שצברנו בשביל הדרך. והנה נגמר ה„כזית" האחרון של הלחם. חשנו שהנה נופלים אנו מחולשה ואי אפשר להמשיך בדרך. החלטנו אפוא לנסות את מזלנו ולהיכנס לישוב כדי לבקש לחם.

היתה שעת בין ערביים כאשר הלכנו לאורכו של יער, לפתע ראינו נער כבן 10—11 נושא שקית, קמח כנראה, מיד חברנו הגוי התחיל לקרוא לו ולהתקרב אליו. הנער נבהל, זרק את השקית וברח. ובכן, שמחה גדולה באה עלינו. שוב יש לנו מזון לזמן מסוים. ביער נתמשך אגם מים. החליטו חברי להבעיר אש במקום

ולבשל נזיד של קמח, הזהרתי אותם מפני הסכנה לשהות במקום, אך הם דחו את דברי בטענה, כי בכיוון שהנער רץ לשם אין רואים ישוב קרוב ובין כה וכה נספיק לאכול ולהסתלק מכאן.

לא הספקנו להרתיח את הנזיד, כאשר לפתע הופיעו לפנינו שני גויים שפניהם פני רוצחים וגרזינים בידיהם. אחד מהם זינק מיד על חברנו הגוי שישב ליד המדורה והלם בגרזן בראשו. השני עשה דבר זה עצמו לחברי היהודי. בינתיים התחלתי להימלט על נפשי, אך אחד המרצחים רדף אחרי והלם בערפי. חשתי כאב עז וחשבתי שהנה בא קצי. בכל זאת לחש לי יצר החיים לנסות להתחמק מן המות ומיד קפצתי לתוך האגם, הייתי במצב של עלפון, אך פתאום הרגשתי שאני עומד על דבר מה מוצק, ומעל ראשי ראיתי סבך של ענפים. עמדתי על שרשים של עץ שגדל על שפת האגם. אז שמעתי שאחד המרצחים שואל את רעהו: „ולאן נעלם השלישי?״ והלה עונה:

„האם לא ראית שהוא קפץ לתוך המים? ודאי טבע!״

למזלי הפצע לא היה עמוק. הגרזן חתך רק בקצהו.

לאחר שהתרחקו הרוצחים מן המקום, יצאתי ממחבואי, רחצתי את הדם וחבשתי את ראשי בממחטה רטובה. את גופות הנרצחים לא ראיתי. הרוצחים, כנראה, השליכו אותם לתוך המים כדי לטשטש את עקבות הרצח. מיד שמתי את פעמי לדרך.

חודש ימים נדדתי. הייתי ישן בשדה. כאשר הרעב הציק לי ביותר ארבתי ליד בקתה כפרית מבודדת וכאשר בני הבית יצאו כולם לעבודה, פרצתי פנימה ותפסתי מכל הבא ליד לאכילה.

פעם בערב, נכנסתי לבקתה ומצאתי שם שתי נשים, זקנה וצעירה. בקשתי מהן אוכל ורשות לינה. הצעירה דרשה מיד שאראה לה את תעודותי. לא היו לי כאלה, אז אמרה לי להסתלק מיד; אך הזקנה אמרה: „אני כאן בעלת הבית, הוא ילון כאן ויקבל אוכל; אולי בזכות זו יינצל בני, בעלך, מכדורי האויב״... הצעירה לא הוסיפה לדבר ואני אכלתי ועליתי לישון על התנור.

למחרת בבוקר השכם מישהו מעיר אותי. אני פוקח את עיני ורואה לפני אכר עם רובה. את הגויה הצעירה אינני רואה. כנראה שהיא שהודיעה עלי לאדם זה, שכפי הנראה הוא ראש הכפר.

„מי אתה ומאין אתה בא?״ — הוא שואלני.

סיפרתי לו את הסיפור הבא:

„אני בא מקרסני־קומסט. שכבתי חולה בבית החולים. יחד אתי היו עוד שניים מאזורנו. שלשתנו יחד קיבלנו אישור שאנו חופשים ללכת הביתה. בדרך ישבנו לפוש ואני נרדמתי. כאשר הקיצותי לא מצאתי את חברי במקום ואינני יודע מה קרה אתם. על כל פנים התעודה המשותפת נעלמה יחד אתם״.

„אינני מאמין לך! — אמר האיש — אני אביאך למשטרה ותספר להם את הבדיות שלך״.

וכן עשה. הוא הוביל אותי למשטרה, מרחק כמה קל״מ, בפני מפקד המשטרה

חזרתי על סיפורי. למזלי הטוב היה זה אדם עדין מאד. הוא האמין לי, ואולי רק העמיד פנים כמאמין, מתוך רחמים למראי העלוב.

„ובכן — אמר — אני משחרר אותך ותחזור מיד למקום ממנו באת". „חבר קומנדנט — אמרתי — אם שחררו אותי משם, הרי זה משום שאינני יכול לחיות שם, כיצד אפוא אני יכול לחזור לשם?" „אם כן — הוא אומר — הנך יכול ללכת הביתה". „אבל איך אני יכול ללכת הביתה בלי שום תעודה? אדרבא, תן לי תעודה כלשהי, שאם לא כן יעצרוני שוב" — אני טוען. „זה אינני יכול לעשות — הוא אומר — לך התייצב בוועדת הגיוס; שם יבדקו אותך ושם — אני בטוח כמעט — תקבל את התעודה המבוקשת".

וכך עשיתי. אחרי הבדיקה הרפואית קיבלתי אישור, „שהאזרח ברקה גלון רשאי לחיות מתוך חופש גמור בכל מקום בטריטוריה הסובייטית, בתנאי שבכל מקום בואו יתייצב מיד במשטרה".

עוד באותו יום הגעתי לאחד הקולכוזים וביקשתי לקבל אותי לעבודה.

המנהל, בראותו את מצבי הגופני האיום, לא רצה בתחילה לשמוע על כך.

„התדע מה — אמרתי — קבל אותי לנסיון לשלושה ימים, והיה אם עבודתי לא תשביע את רצונך, אני הולך מכאן ללא כל טענה. לאחר הרהור אמר המנהל: „טוב, אני מקבל אותך לניסיון, אבל רק אחרי שלושה ימים. בשלושת ימים אלה תנוח ותאכל כראוי ואחר כך נראה".

אחרי שלושת הימים הוא מינה אותי כעוזר לטרקטוריסטית. עבודתי לא היתה קשה: היה עלי להגיש לה בנזין ומים ולעשות עבודות קטנות אחדות של עוזר. הבחורה דיברה טובות בפני המנהל על שקידותי ועל זריזותי. וכך נשארתי באותו קולכוז כ־10 חדשים עד אפריל 1943. אז נודע לי שכל יוצאי פולין נשלחים לארצם. מיד עזבתי את המקום ונסעתי לפולין. זמן מסוים שהיתי בוורוצלב. משם עברתי לאוסטריה ואח"כ לבלגיה.

בשנת 1946 עליתי ארצה בעליה ב'. סמוך לתל אביב לכדו האנגלים את אנייתנו והעבירו אותנו לקפריסין.

ביולי 1948 הגעתי סוף סוף לארצנו החופשית ישראל.

בן־ציון קנטור

במאבק לחיים

(זכרונות ונסיונות)

א. קן ילדות

נולדתי בשנת 1917 להורי שאול דוד וחיה סוסל. ביתנו עמד בין העיירה ז׳לוצק לכפר — ז׳לוצק קטן, במרחק מאה מטר בערך מכל אחד מהישובים האלה. זה היה מקום יפה, על גבעה. מסביב לבית — גן־ירק גדול, עצי דובדבנים ופרחים שנשתלו בידי אחותי הקטנה דבורה.

אבי היה יהודי חרדי מאד, חסיד האדמו״ר מברזנה, והיה עוסק הרבה בצרכי ציבור.

כל יום ששי היה יוצא בעיירה לאסוף נדבות בשביל עניים. למשפחתו הוא היה דואג פחות מאשר לאחרים.

אחרי פטירתו של הרב הזקן ז״ל, היה אבא מגיד שיעור בבית הכנסת, במשנה וב„עין יעקב״.

הוא גם היה בעל תפילה ובעל קריאה וגם בעל תוקע. בשבת לפנות ערב היו עורכים סעודה שלישית בביתו של יצחק ההייט ואבא היה ראש המזמרים של זמירות השבת.

וכאשר אבא היה מזמר בסעודות השבת בבית, היה אצלנו „ששון ושמחה״.

עונג רב היה לשמוע את ניגוניו של אבא בשעת מלווה מלכה במוצאי שבת, כאשר היה מזמר „אליהו הנביא״ ו„אל תירא עבדי יעקב״. בימים הנוראים היה משמש כחזן בעיירות שבסביבה ואני הייתי מלווה אותו.

אבא היה מתפלל לפני התיבה בכל כחו ומעומק לבו. זוכר אני כשהיה אומר „ונתנה תוקף״, כאשר הגיע לפסוקים „אדם יסודו מעפר״ וכו׳, היה כל הקהל בוכה יחד אתו.

לעומת זאת היה שמח ומשמח בשמחת תורה באופן יוצא מגדר הרגיל, כפי שמסופר במקום אחר בספרנו זה.

ב. חינוכי

ראשית לימודי קבלתי אצל יהושע המלמד, שהיה גם זגג וגם שמש בית הכנסת ומכל העיסוקים האלה היה חי בדחקות.

לא ראינו ברכה רבה בלימודנו אצל יהושע. הוא היה נרדם באמצע הלימוד, או ש„הרבנית״ גולדה רייזל היתה שולחת אותו להביא מים מבארו של הכומר, שהיתה די רחוקה, ובינתיים היינו מתפזרים...

סוף סוף עברתי לחדרו של ר' אברהם המלמד, שהיה נערץ על הכל. הוא, באמת, היה מלמד טוב. היו לו הרבה תלמידים, אך בכל זאת היה חי בדוחק רב. ארוחת הצהרים שלו היתה קערה מלאה תפוחי אדמה עם ציר של מלפפונים כבושים אחרי סעודה זו היתה „הרבנית" זלטה מגישה לו כוס טה עם קוביית סוכר, אך הוא היה מפצפץ את הקוביה לשמונה פרורים, שותה את הטה בפרור אחד ומצניע את היתר. אחר כך היה מוציא בדלי סיגריות שהיה אוסף אי־שם, מפוררם וכורך לו סיגריה בנייר כלשהו, בוקע גפרור לארבעה ומצית באחד הבקעים את הסיגריה ומעשן בהנאה רבה...

אחרי זמן מסוים שלמדתי אצל ר' אברהם, יצאתי לוולדימירץ, במרחק 15 קל"מ מעיירתנו, ולמדתי שם בתלמוד תורה. ישנתי אצל מכרנו ואכלתי „ימים", כל יום אצל בעל בית אחר.

לאחר זמן עברתי לרובנה, 120 קל"מ מאתנו, ושם למדתי בישיבה. גם שם אכלתי „ימים". באותה ישיבה היו שש כיתות. מי שסיים את כולן קיבל סמיכה בתור שוחט. אני למדתי בחמישית. כאשר באתי הביתה לחגים, למדתי להכיר את חיי השוהטים והרב, את המחלוקות ואת הפרנסות הדלות. החלטתי לוותר על פרנסה שכזו. נשארתי בבית והתחלתי לעסוק קצת במסחר. במשך הזמן התחלתי לראות ברכה בעסקי. המצב בבית נשתפר ודומה היה כי אנו מתקדמים לקראת עתיד יותר טוב.

אך אז פרצה המלחמה בין גרמניה לפולין. אנו הצעירים נקראנו לצבא הפולני, אך שוחררנו מיד, כי הגיעו הרוסים.

ברם, רק זמן מועט היינו בני חורין. גוייסנו ע"י הרוסים. התאספנו בביתו של יצחק החייט ואני העמדתי ליטר יי"ש לפני היו"ר והמזכיר שישימו עין על הורי. לפתע אני רואה את אמי עומדת בפתח, רעולה במטפחת צמר גדולה — היה אז קר מאד — „מה מעשיך כאן, אמא?" — „בני, היא אומרת, באתי להסתכל עליך עוד פעם, כי מי יודע אם נזכה עוד להתראות"...

ג. שמי — איבן

מהרוסים נפלתי לידיהם של הגרמנים. ברחתי מהם והגעתי לעיר גרודנה, משם חשבתי להגיע איך שהוא הביתה. בערב תפסתני גויה (אוקראינית) בידי וגררה אותי אל הגסטפו. בהיותי חלוש מרעב ומקור, לא הצלחתי להשתחרר מידיה הבריאות.

בגסטפו „נתכבדתי" בסטירות ונשאלתי לזהותי ומה מעשי בלילה בעיר זו. אמרתי שאני אוקראיני מלבוב והֶראיתי להם תעודה שהוצאתי מבגדו של גוי מת.

מיד הכניסוני לרכבת שהובִּלה גויים לעבודה בגרמניה. בקרון לא דיברתי עם שום איש.

בבוקר, כשהרכבת עמדה באחת התחנות, ניגש נער יהודי עם שני טלאים צהובים על בגדו וביקש לחם; אך אני לא שוחחתי אתו, צימצמתי את עצמי בפינה ובכיתי בקרבי פנימה, ככל האפשר לעורר פחות תשומת לב...

הגענו לעיר הגרמנית ברסלאו. הכניסו אותנו למרחץ ואחר כך עברנו בדיקה רפואית. הם לא הכירו אותי...

עמדתי ליד קבוצה של גויים. שאלו אותי באוקראינית: „מי אתה ומאין?" — אמרתי: „אוקראיני מלבוב". „לא, אמרו, אתה יהודי!" שתקתי והסתלקתי מהם ועברתי לקבוצה אחרת. אחר כך חילקו אותנו בין כמה מהנות ואני צורפתי למחנה של אוקראינים מהמזרח.

הרבה לילות לא ישנתי מתוך חשש שבשנתי אפליט מלים ביידיש. נעמדנו בעיר לובין. אותי לימדו לחתוך ברזל ועבדתי לבדי בחוץ. פעם אחת יצא אלי מנהל המפעל, גרמני, ופנה אלי: „הגידה, איבן, האם אתה יהודי?" „לא" — אמרתי והוא הלך. שעה קלה לאחר מכן נקראתי אל ה„האופטמן" והוא מציג לי אותה השאלה: „הגד נא, האם אתה יהודי?" כמובן שאני מכחיש זאת שוב. „ומדוע אומרים חבריך שאתה יהודי?" —

אחרי ימים אחדים באו לבית המרחץ בשעה שהתרחצתי שם והתבוננו בי מרחוק. למחרת בבוקר הובילוני שני שוטרים העירה, לגסטפו. שם היה אוקראיני, מתורגמן. הוא שאלני באוקראינית מי אני. חזרתי על פזמוני: „אני אוקראיני מלבוב". „לא, הוא אומר, אילו זה היה אמת, היית מדבר אוקראינית נכונה, כי אוקראיני מלבוב לעולם אינו שוכח את שפת האם שלו".

מיד ניגש אלי איש הגסטפו והנחית לי מהלומה בפני וכמה שיניים נשרו מפי. התעלפתי. שפכו עלי מים והתעוררתי. שוב המשיכו בחקירה ואני לא הודיתי. אז סטרו לי שוב — — — —

כאשר חזרה אלי הכרתי, מצאתי את עצמי במרתף. בערב הובאתי לפני רופא ישיש. הוא אמר לי להתפשט ערום לגמרי ובדק אותי. הוא אמר לשוטרים, כי לעת עתה אינו יכול להשיב להם תשובה מוחלטת, שיביאו אותי בבוקר.

במחנה היו חמישה רוסים, אשר זה מזמן שדלוני לברוח יחד אתם. עכשו, כשחזרתי למחנה הסכמתי להצעתם.

היה להם מלאי של פרוסות לחם שקנו מהעובדים. תחת גדר התיל של המחנה, במקום שעמד בית כסא, עשו בלילה פירצה שאיפשרה לעבור אל מחוץ למחנה. כאשר השוטר שבכניסה נרדם על מושבו, הוציאו החברים את בגדי אל בית הכסא ואחד מהם שכב על מטתי. אני עצמי התעטפתי בשמיכה ויצאתי לבית הכסא. לבשתי את בגדי, עברתי מתחת לגדר והתרחקתי בכיוון לגשר, שם היה עלי לחכות לחברי.

מתוך זהירות שמא ייתפסו ויהיו נאלצים לגלות אותי, התרחקתי כמאתיים מטר מהגשר וחכיתי. היה אחרי חצות לילה אפל, כאשר שמעתי שעטת רגליים ושלשה צפצופים. זה היה סימן מוסכם. התקרבתי בלאט אל הגשר עד שהכרתי אותם. אז עניתי להם בצפצוף והתכנסנו יחד.

יצאנו בחשכת הלילה „אחרי שבעת הכוכבים". כאשר האיר היום עצרנו ביער וחכינו עד הערב. כך היינו הולכים בלילה ונחים ביום.

פעם, בשעות היום, ישנו ארבעה מאתנו בחורשה ויתר השנים שמרו. לפנות ערב התעוררנו והנה שומרינו אינם. שיערנו שבהיותם רעבים יצאו לשדה לבקש

מהאכרים מזון והללו מסרו אותם לשלטונות. הסתלקנו מיד מן המקום ועברנו לחורשה אחרת שם חצינו נחל בסירה והמשכנו בדרכנו תוך חציית כפר. אותו לילה היינו באפיסת כוחות כל כך, שכמעט לא היה לנו ענין בחיים ולכן לא היינו די זהירים. נתפסנו אפוא והובלנו למשטרה. אמרנו כי נסענו בשיירת עובדים; באחת התחנות ירדנו לשתות מים ובינתיים הרכבת הפליגה לדרכה.

הביאו אותנו ללשכת עבודה. משם הובאתי למשק חקלאי שם עבדו משפחה אוקראינית ושניים מפולין. הייתי שם חודש ימים. אוכל היה מספיק: לחם וחלב טרי. מהאוקראיני קיבלתי שפנים וטיגנתי אותם.

ביום בהיר אחד שואל אותי האוקראיני: „הגד נא לי ונושקה, אל תפחד מפני, נכון שאתה יהודי?" — עיני חשכו...

באחד הימים רותם בעל המשק הגרמני את כרכרתו ומצווה עלי לשבת על ידו. הוא אינו אומר לאן. היום בעיצומו ואין אפשרות לברוח...

הביא אותי ללשכת עבודה בעיר לוונברג. מיד באה אשה ולקחה אותי לבית מלאכה שלה, להלחים צנורות, כי אני הצגתי את עצמי כרתך. לאמתו של דבר לא ידעתי את המקצוע אבל האשה לימדה אותי.

אחרי כמה ימים בא בעלה, על שרוולו היה סרט של ס. ס. הם רצו לשלוח אותי לישון במחנה של אוקראינים וניסיתי להתנגד. אז שכרו לי איזה „חור" בקומה רביעית. למזלי מת דוד שלהם שהיה מתגורר בבית המלאכה ומסרו לי את מקומו. התחלתי להרגיש את עצמי די חפשי.

מאכלי בכל יום היה לחם מרוח בעסיס של סלק סוכר. זה צרב את מעי. נוסף לכך ידעתי על גורל בית הורי. התמרמרותי פרצה לפתע פתאום: פעם הביאה לי המשרתת, כדרכה, שתי פרוסות לחם מרוחות באותו עסיס וכוס טה. תפסתי את הכוס ושפכתי עליה את הטה החם. היא נמלטה תוך יבבה לתוך הבית. מיד הגיע בעל הבית והתחיל להסתובב סביבי.

החזקתי בידי את מכשיר הריתוך כשהוא דלוק והייתי מוכן לכל: אם הוא ישים עלי יד אצרוב את עיניו. אך הוא לא נגע בי ורק שאל: „איבן, מה אתך?" לא עניתי והוא שאל: „מדוע אינך עונה?". אז פרצתי בקללה גרמנית „אומלנד סקרמנט! תמיד לעבוד קשה ולאכול — חולי? תמיד עסיס! היכן החמאה והבשר שאני צריך לקבל?"

הוא נתרכך מיד ומסר לי את כרטיס המזון שקבל בשבילי. לאחר מכן הייתי כבר בדומה לעובדים אחרים, מוציא בעצמי את כרטיסי המזון שלי ועוד הפרשתי לאחרים.

שם עברתי את הגבול והתגייסתי לצבא האדום. השתתפתי בקרבות הנצחון על הגרמנים וקבלתי אותות הצטיינות בעד אומץ לב שגיליתי בשחרור ברלין וצ'כו־סלוקיה.

ד. אחי אליעזר ז״ל

על מות הגבורים של אחי אליעזר, בן הזקונים, של הורי ז״ל, כבר כתב מר יעקב בס בספרנו זה. ברצוני להוסיף עוד את הפרטים הבאים:

אליעזר היה בן עשרים כאשר הגרמנים פלשו לאזורנו. אנשי עיירתנו גורשו אז לגטו רפלובקה. אחי הבכור נח והצעיר אליעזר נלקחו לעבודה במנסרת העצים (טארטאק). נח ברח למושבות הפולניות שבסביבה. גם אליעזר ברח, אך נתפס על ידי אוקראיני שהיה אז שוטר, ונכלא בתא שומרים בעיבורה של רפלובקה.

בלילה פרץ אליעזר את הדלת, ברח לחורשה של הפולני הטוב קזימיעיז׳ ובעזרתו של הלה עבר אל אחי נח, שיחד אתו היו עוד שבעה עשר יהודים מז׳לוצק והסביבה. אך אליעזר סירב להישאר שם. הוא חתר בכל עוז להצטרף לפרטיזנים ונח לא היה יכול להניאהו מכך. לבסוף השיג נח בשבילו רובה וכדורים והוא הלך. בזכות הרובה הוא נתקבל אצל הפרטיזנים ומיד הטילו עליו משימות של חבלה בקו הרכבת בין אנטונובקה לרפלובקה. פעם נפצע אליעזר בידו והיה זקוק להחלמה. אז הוא בא אל אחי נח והפולנים הסתירו אותו. כשהחלים, השיג רימוני יד ואמר לנח שהוא מוכרח ללכת לז׳לוצק, לשרוף את ביתה של אחותנו דבורה, אחרי שכל משפחתנו הושמדה על ידי הנאצים והאוקראינים, ואת הרכוש יירשו הגויים. וכך עשה: באמצע היום הוא הגיע בדרכים מפותלות לעיירה, הצית את הבית וברח כשהוא רכוב על סוס.

כך סיפר לי אחי נח הנמצא עתה ברוסיה. ואמנם, אחרי המלחמה ביקרתי בעיירה וראיתי קיר אחד של הבית שרוף כולו.

אליעזר חזר אל הפרטיזנים. שוב נשלח עם קבוצת פרטיזנים למקש את קו הרכבת והפעם מצא שם את מותו.

אי שם בסביבת „אנטונובקה טמונים שרידי גופתו של אחי הצעיר אליעזר הי״ד.

יזכור

מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה
יומם ולילה את חללי בת עמי.
(ירמיהו ח׳ כ״ג)

על אלה אני בוכיה, עיני עיני יורדה מים...
(איכה א׳ ט״ז)

לוח הזכרון שבמרתף השואה

יזכור אלהים

את נשמות אלפי רבבות בית ישראל, אנשים, נשים וטף, קדושים וטהורים, אשר נהרגו בכל מיני מיתות משונות על ידי הנאצים הטמאים ועוזריהם מבין עמי אירופה המנואצת —

את פליטי החרב הנאצית, אשר לחמו בצבאות זרים כדי לנקום את נקמת הדם השפוך ונפלו בשדה הקרב ולא זכו לראות במפלתו של הצר הצורר —

את הפליטים-המעפילים, אשר בספינות רעועות תוך מצוקת רעב וצמא, חתרו להגיע לחוף מבטחים ונספו בלב ים או בשערי המולדת המסוגרת —

את כלואי המחנות אשר מתו מרעב ומכל מיני עינויי גוף ונפש, בטרם באה שעת הפדות —

את שרידי השואה, אשר סיוטי העבר והמחלות אשר קיננו בהם שמו קץ לחייהם בטרם עת.

בין כל אלה יעלה נא זכרם של קדושי ז׳לוצק התמימים והישרים, אנשי תורה ואנשי עמל, זקנים וצעירים, חולמים ולוחמים, אשר כל ימי חייהם כמהו לציון ולא זכו לראות בתקומתה; תינוקות של בית רבן ויונקי שדיים, אשר הומתו בידיים אכזריות של טמאים ורשעי ארץ.

יזכרם אלקים לטובה, יצרור בצרור החיים את נשמותיהם וינקום את נקמת דמם הטהור.

ונזכרם אנו כל ימי חיינו ונספר את מעשיהם הטובים וארחות חייהם הישרים לדורות יבואו. אמן.

ואלה שמות קדושי ז׳לוצק
כפי שנמסרו על ידי קרוביהם

א

הרב איזבוצקי יצחק, אשתו הניה וילדיהם
אורנבינדר יוסף („הפולני") ואשתו יוכבד

ב

בורקה מנדל ואשתו טויבה (נפטרה);
בתם חיה רחל, בעלה משה וילדיהם;
בנם יצחק, אשתו אסתר וילדיהם;
בנם יוסף ומשפחתו;
בתם ציפה ומשפחתה;
בנם ישעיהו, אשתו רבקה (לבית קויפמן) וילדיהם.
בליזניוק יעקב־ליב ואשתו בילה איטה;
בתם חיה, בעלה נפתלי וילדיהם: חנה, אשר ואידה;
בתם רחל ובעלה;
בתם רבקה;
בתם גיטל, בעלה משה ובתם דרוז׳נה;
בתם חנה ובעלה.
בריל אריה (אביה של רייזל מעניוק) מז׳ולקין;
בנו וועלפיל, אשתו גיטל וילדיהם: פייוויש ופריידל;
בנו שמואל, אשתו חיה וילדיהם: פרידה, יעקב, יוסי ואלי;
בתו שרה רבקה, בעלה נתנאל ובתם פריידל;
בתו פעסל ובעלה בנימין.
בריל שלמה (אשתו חנה פיגה נפטרה);
בתם מלכה, בעלה חיים (זילברמן) ובנותיהם: פייגה וסימה;
בנם חיים, אשתו פריידל (לבית מעניוק) ובנם גרשון;
בתם רייזל, בעלה יצחק (גייער) וילדיהם: פייגל זלטקה וחיים;
בתם הניה (גלון) ובתה פייגל.
בריל יוסף בן טוביה — נפטר בודד בארה"ב.

ג

גאניק בן־ציון, אשתו שפרינצה וילדיהם.
גאניק מאטל ומשפחתו.
גאניק הרשל ומשפחתו.

גוז מינקה;
בנה אלימלך (מלך), אשתו חיה וילדיהם: ציפה, אייזיק, אהרן ויהודה;
בתה פייגל (בעלה נתנאל פינקלשטיין נפטר בישראל), וילדיהם: זלדה, אסתר ולייבל;
בתה הינדה, בעלה יצחק ובנותיהם צירל ושרה'ל;
בנה משה ,אשתו איטקה וילדיהם.
גוז מתתיה (מאטיס), אשתו ליבה והילדים.
גוז אברהם משה;
בנו מרדכי, אשתו סטיסל וילדיהם;
בתו חנה שרה, בעלה ישראל וילדיהם;
בתו דבושיל, בעלה מנדל וילדיהם;
בתו צ'רנה, בעלה וילדיהם;
בתו דבורה.
גיבל אליהו ואשתו חיה ברכה — נפטרו;
בנם זליג, אשתו פריידל וילדיהם;
כלתם שיפקה (אשתו הראשונה של איזיק ,יבדל לחיים) והילדים: אליהו ובנימין.
גיבל צבי־דוד ואשתו גיטל;
בנם איזיק ומשפחתו;
בנם שמעון ומשפחתו; בנם קלמן ומשפחתו
בתם פייגל ומשפחתה.
גיבל יצחק (החייט) ואשתו שריל — נפטרו;
בנם שמעון — נפטר;
בנם משה — נפטר, אשתו זלטקה; בנם מרדכי, אשתו חייקה וילדיהם;
בנם אליהו ובתם פייגל ובעלה חנא (חנן).
גיבל ר' אברהם (המלמד), אשתו מירל — נפטרה;
בתם חיה, בעלה וילדיהם;
בנם שמואל, אשתו פעניה וילדיהם;
בניהם: יהודה, שמעון (שימקה), אפרים וישראל;
בנותיהם: פעסל, שריל וזלטקה.
גיבל ברוך ואשתו בריינדל;
בתם מלכה ובעלה;
בתם פעסל ומשפחתה;

בתם אסתר רחל (קאראסיקוב) וילדיהם;
בנם שמעון, אשתו לאה והילדים: ישראל־מאיר, טייבל והניה.
גייער מתתיה (מאטים), אשתו פרומה וילדיהם.
גייער נח, אשתו עטיל וילדיהם.
גלון יחזקאל ואשתו דוברושקה — נפטרו;
בנם צבי, אשתו רייזל וילדיהם;
בנם חיים לייב, אשתו שיינדל וילדיהם;
בתם צ'רנה (גוז) וילדיה.
גלון צבי ואשתו גולדה;
בנם אברהם, אשתו יהודית — נפטרה — והילדים: שרה, שלמה וחיניה.
גלון פנחס ואשתו חיה — נפטרו.
בתם יהודית ומשפחתה;
בנם איזיק ומשפחתו;
בתם טייכל ומשפחתה.
גלון איזיק ואשתו שרה־רבקה — נפטרו;
בנם שלמה, אשתו רחל וילדיהם: איזיק, אליהו, הניה ועוד ילדה ששמה לא ידוע;
בנם יצחק ,אשתו דבורה וילדיהם: איזיק ואליהו ועוד ילדה ששמה לא ידוע;
בנם אהרן — נהרג במלחמה;
בנותיהם רויזה והניה והילד פנחס.

ד

דרז'נר חיים (החייט), אשתו ביילה וילדיהם.
דימנטין נחום ואשתו פייגה — נפטרו;
בנם משה, אשתו פסיה וילדיהם: חיה־שרה, איטה, ברכה, פייביש וינטל.
דרייזין משה־מרדכי, אשתו שריל לבית פרימק וילדיהם.
דרייזין זכריה, אשתו אלטע ומשפחתם.
דרייזין נחמיה ומשפחתו.

ה

הינק מילכה;
בתה חנה ומשפחתה;
בנה דוד ומשפחתו.

ו

וכמן יוסף ואשתו חיה;
בנותיהם בריינדל, סימה והנציה;
בניהם: מרדכי, יחזקאל־ליב ופנחס;
בתם רבקה (ספיבק) וילדיה;
בנם חיים, אשתו הינדל (לבית זלצמן) ומשפחתם.

ז

זלצמן דוד — נפטר, אשתו צביה־לאה.
זלישניק איזיק, אשתו עטל;
בנותיהם אסתר, מלכה ומשפחותיהן.
זסק יוסף (הנגר) ומשפחתו.
זסק אברהם — נפטר, אשתו פריל;
בנם מנדל;
בתם חיה, בעלה שמעון (גיבל) וילדיהם: משה ומילכה.

י

יורברג מאיר, אשתו בתיה וילדיהם;
בנם יצחק ואשתו רייזל (לבית פרימק).

ל

ליסאק יעקב — נפטר, אשתו חנה־ינטל וילדיהם: רוסיה, אליהו ויאחצע.
לופו שמואל ואשתו דבורה (קנדל);
ילדיו של שמואל: רחל, קלמן ומשפחותיהם; הרשל ואשתו דרוזנה לבית גוז) וכנם;
ילדיה של דבורה: לייזר, לאה, חיה ומשפחותיהם.
לייפר מרדכי ורבקה — נפטרו;
בתם פייגל, בעלה חיים ומשפחתם;
בתם לאה וילדיה;
בתם רייזל, בעלה בן־ציון וילדיהם;
בתם חנה ובעלה שמעון;
בנם יצחק־חיים, אשתו נעמי והילדים;
בנם לייבל, אשתו רחל וילדיהם.

מ

מעניוק גרשון — נפטר, אשתו רייזל;

בתם צביה־לאה ובתה סוסיל;
בנם חיים ואשתו פעסל (לבית גיבל);
בנם צבי, אשתו פייגל (לבית זסק) וילדיהם.
מעניוק איטקה (אשתו של זליג) וילדיה — מרפלוכקה.
מעניוק נתנאל — נפטר; אשתו זלטה;
בתם רייזל — נפטרה;
בנם חנוך, אשתו פייגל וילדיהם צילה ונתנאל;
בנם משה ומשפחתו.
מעניוק זליג, אשתו רחל וילדיהם: פייגל, לייבל, אברהם ועוד שני ילדים ששמותיהם לא ידועים.
מעניוק יהודה — נהרג ע"י הגויים מכפר סמוך.
מחרוק מאיר, אשתו בת־שבע — נפטרה; ילדיהם: חיה, מוטל ועוד.

ס

ספיבק צבי (הסופר) ואשתו דוברושקה — נפטרו;
בנם יוסף (השוחט), אשתו לאה — נפטרה;
ילדיהם: חוה, אריה, יצחק ודוברושקה;
כלתם חיה (אשת בנימין יבדל לחיים);
בנם זייוול, אשתו אסתר וילדיהם;
בנם ברוך ומשפחתו;
בתם אסתר ומשפחתה;
בתם בריינדל ומשפחתה.

פ

פינקלשטיין יעקב־דוד, אשתו מלכה וילדיהם: גרשון, פנחס, צירל ועוד ילד;
בנם בנימין — נהרג במלחמה בצרפת.
פינקלשטיין משה דוד ואשתו פייגה — נפטרו;
בנם מאיר, אשתו פסיה וילדיהם;
בתם הניה וילדיה.
פינקלשטיין בנימין;
בתו פייגל וילדיה;
בנם זליג ומשפחתו.
פינקלשטיין חיה רוסיה ובעלה לייב — נפטרו;
בנם משה ומשפחתו;
בנם יוסף, אשתו ליפשע וילדיהם.

פריליוך מעניע וילדיה.
פריליוך דאבע וילדיהם.
פרימק בנימין, אשתו חיה — נפטרה;
בתם פייגל, בעלה יהושע ומשפחתם;
בתם חנה ומשפחתה;
בנם איזיק, אשתו אסתר וילדיהם.
פורטנוי יאשע ומשפחתו.

צ

צוקרמן שרה;
בנם זאב, אשתו איטה ובניהם: ישראל — נהרג בצבא, אברהם ויצחק;
בנה יעקב, אשתו רוניע וילדיהם: הניה, פניה, נתנאל (סאנע) ולאה.

ק

קרוק אליהו ואשתו ינטל;
בנם פייבל — נפטר אחרי השואה באוסטריה, אשתו מרים (לבית זפרן) וילדיהם: שמרל, חנה, פייגל וחיה;
בנם אהרן, אשתו בילה וילדיהם;
בתם שרה, בעלה יעקב וילדיהם;
בתם בילה;
בנם ישראל.
קרוק ברוך, אשתו חנה־ינטל — נפטרה;
בתם חיה־רבקה, בעלה אהרן וילדיהם: חנה, חיים, הרצל ורחל.
קרוק לייבל ואשתו חנה.
קרוק מאיר — נהרג בתאונת דרכים, אשתו פעסל;
בתם בילה ובנם צבי.
קרוק יוסף (נפטר), אשתו מלכה;
בנם משה ומשפחתו;
בנם מאיר ומשפחתו;
בנם איסר ומשפחתו;
בנם לייבע (אריה) ומשפחתו; בתם פריידה ומשפחתה
דודתם חיה פיש ומשפחתה מרובנה.
קנדל פראדל;
בתה פייגל ובעלה;
בתה אסתר.

קנדל בנימין, אשתו בלומה וילדיהם.
קנדל יעקב ומשפחתו;
אחותו חיה, בעלה יצחק והאחים אברהם ויצחק.
קנדל אברהם־לייב, אשתו חנה וילדיהם.
קנדל זלטקה, בעלה יענקל וילדיהם.
קנדל יעקב ואשתו הינדה — נפטרו;
בתם אסתר־לאה, בעלה משה וילדיהם.
קנטור שאול דוד ואשתו חיה סוסיל;
כלתם מלכה (אשת נח יבדל לחיים) וילדיהם.
קנטור יהושע, אשתו ציפה וילדם.
קנוניץ יצחק ואשתו זלטקה (יצחק נפטר);
בנותיהם חנה ופסיל;
בנם שמואל — נפל בקרב;
בנם צבי, אשתו בת־שבע לבית גלון וילדיהם.
קולודני ברל, אשתו קוקה וילדיהם.
קלייט יהושע (המלמד) ומשפחתו.
קריצ׳מר אביגדור, אשתו חסיה;
בנם טודיה — נפטר;
בנם דוד נפל בצבא האדום.
קויפמן מנדל ואשתו סימה;
בנם נתנאל, אשתו בתיה ובנם;
בנם צבי;
בנם גרשון — נפל בצבא האדום;
בתם פסיל ומשפחתה;
בתם ליבה.
קוג׳יט שמואל, אשתו ציפה וילדיהם.

ר

רבינוביץ פסיה, בעלה לייבל — נפטר;
ילדיהם: פרל וצירל.
רזניק יהודה, אשתו רייזל וילדיהם.

נפלו בחזיתות שונות במלחמת העולם השניה

קנוניץ שמואל —
בשנת 1939 נפל בצבא הפולני.

קריצמן דוד —
נפל בצבא האדום.

גלון אהרן —
נפל בצבא האדום.

צוקרמן ישראל —
נפל בצבא האדום בחזית הצ'כית.

קויפמן גרשון —
הסתתר ביערות ועבר את כל התלאות. בשנת 1944 גויים לצבא האדום. ביוני אותה שנה נפל בחזית הפינית.

פינקלשטיין בנימין —
היה גר בצרפת. גויים לצבא צרפת ונפל בקרב.

בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמותיהם, ה' הוא נחלתם וינוחו בשלום על משכבם.

נעדרים במולדת

שרגא (פייבל) קרוק ז״ל

נולד בז׳לוצק בשנת 1909 להוריו יוסף ומלכה ז״ל. בזמן השואה הצליח להימלט מהגיטו וביחד עם משפחת משה דימנטין הי״ד התחבאו אצל גוי טוב באסם.

אך הרוצחים האוקראינים גילו את מקומם, כנראה ע״י הלשנה, באו בלילה והרגו את כולם, אחר שדדו כל מה שמצאו והלכו להם. אחרי זמן מה התעורר פייבל, הסתכל סביבו ולא האמין שהוא בחיים, עד שקם וראה את מחזה האימים מסביבו...

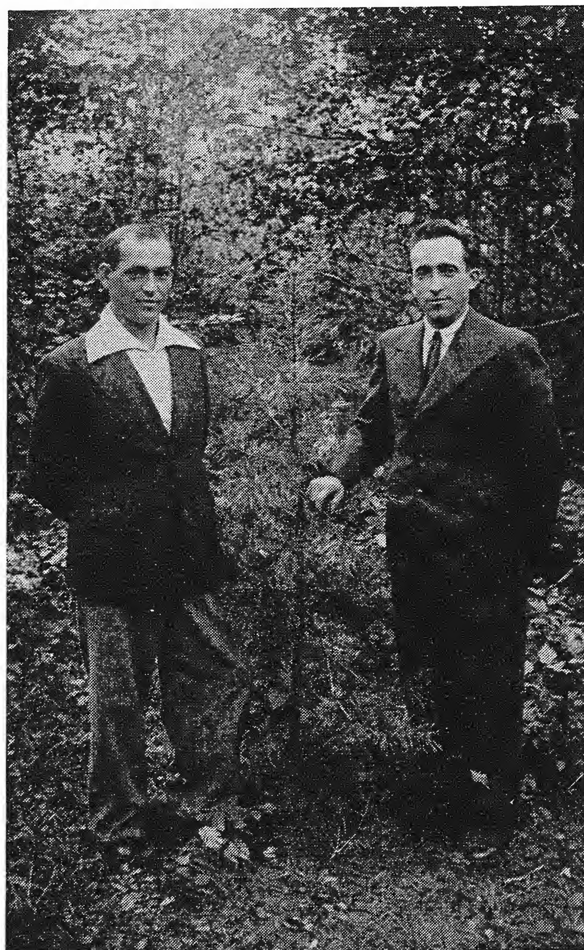
הוא התחיל לנדוד עד שהגיע למקום בו פגש בני עירו ביערות. הצטרף יחד עם אחרים לפרטיזנים עד סוף המלחמה. אז היתה דרכו כמו של כל יתר הפליטה, לישראל. הגיע לקפריסין והיה שם למעלה משנה. ב־1948 בתקופת ההפוגה הראשונה הגיע ארצה והתגייס לצה״ל. אחרי המלחמה התחיל לעבוד בכל מה שנמצא לו. בשנת 1950 התחתן, הקים משפחה ודאג לה עד יומו האחרון. זוכר אני כשביקרתי אצלו בבי״ח בילינסון עם הח׳ מיכאל פרימק והוא כבר ידע אז שמצבו לאחר יאוש, נטל את ידו של מיכאל וביקש ממנו להשגיח על האשה והילדים. זאת — אמר — בקשתו האחרונה. כמובן, שאנחנו נסינו לעודדו ואמרנו שהוא עצמו ידאג להם. אך הוא אמר: „אני יודע מה מחלתי... ואני מבקש מכם „להשגיח על משפחתי ובעיקר על הילדים״.

ב״ג סיון תשי״ז נפח את נשמתו אחרי יסורים נוראים.

כל יוצאי ז׳לוצק ליווהו למנוחת עולמים.

יהי זכרו ברוך.

אריה גלון

האחים לייבע ופייבל קרוק הי"ד

נתנאל (סאנע) פינקלשטיין ז״ל

בשנות השואה התחבא ביערות ז׳לוצק והסביבה יחד עם בנו פנחס ועם חיים וכמן. הם חיו כמו חיות היער בקיץ ובחורף, מגודלי שערות פרע בבגדים קרועים ובלואים. אכלו מה שמצאו ביערות ובשדות שבקרבת היער. זמן קצר לפני השיחרור יצא חיים וכמן לכפר סמוך ושם מצא את מותו.

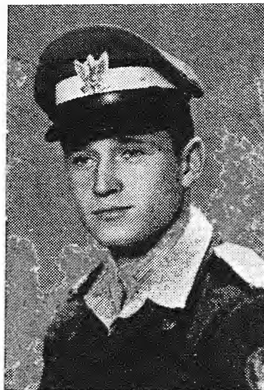
סוף סוף הגיעה בשורת השיחרור גם ליער. אז יצאו האב והבן והצטרפו לשרידים שמצאו פה ושם. אחרי גלגולים ונדודים רבים הגיעו ארצה בשנת 1946. נתנאל היה העד הראשון שסיפר ליוצאי ז׳לוצק בישראל הותיקים מה שעבר על העיירה ותושביה.

הוא עבר את חבלי הקליטה בארץ נשא אשה בשניה ואמר לשקם את החיים, אך הסבל והפחדים שעברו עליו בימי השואה השאירו בו אותותיהם והכריעוהו.

בערב כ״ח כסלו תשי״ז (1957) הלך לעולמו בטרם עת. יהי זכרו ברוך.

א. ג.

יקיר מרדכי לייפר (נוה) ז״ל

בן מיכאל לייפר מהחלוצים הראשונים של ז׳לוצק. נולד ברמת גן ב־1939. התחנך בכפר הנוער „הדסים" היה מדריך נוער. אח״כ למד בבי״ס טכני של חיל האויר. עם תום לימודיו עבד בצוות קרקע של חיל האויר ונכנס לקורס טיס. גמר את הקורס והתחיל לעבוד בתור מדריך טיס בצבא הקבע. בשעת מילוי תפקידו נפל עם מטוסו לים הכנרת וטבע יחד עם חניכו.

כל יודעיו ומכריו ובפרט יוצאי ז׳לוצק, בכו יחד עם ההורים השכולים על חיים צעירים אלה שנגדעו באסון הנורא.

יהי זכרם שמור בנצח האומה.

א. ג.

ביקור פרידה של שארית הפליטה מקבר האחים
בדרך לסוכובוליה בשנת 1949, לפני עלייתם ארצה

ביקור הנ"ל בבית הקברות של רפלובקה באותו זמן

אריה גלון בן אברהם נפרד מקבר אמו יהודית לפני עלייתו ארצה

שְׁפֹךְ חֲמָתְךָ

שְׁפֹךְ חֲמָתְךָ אֶל הַגּוֹיִם
אֲשֶׁר לֹא יְדָעוּךָ
וְעַל מַמְלָכוֹת אֲשֶׁר
בְּשִׁמְךָ לֹא קָרָאוּ,
כִּי אָכַל אֶת יַעֲקֹב
וְאֶת נָוֵהוּ הֵשַׁמּוּ
שְׁפָךְ עֲלֵיהֶם זַעְמֶךָ
וַחֲרוֹן אַפְּךָ יַשִּׂיגֵם,
תִּרְדֹּף בְּאַף וְתַשְׁמִידֵם
מִתַּחַת שְׁמֵי אֲדֹנָי!

שארית הפליטה

„ובהר ציון תהיה פליטה והיה קודש״.
(עובדיה)

„יענך ה׳ ביום צרה״ —
משל לאב ובן שהיו מהלכין בדרך, ונתיגע הבן ואמר לאב:
אבא, היכן היא המדינה?
אמר לו: בני, סימן זה יהיה בידך: אם ראית בית קברות לפניך, הרי המדינה קרובה לך.
כך אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אם ראיתם את הצרות שתכפו אתכם, באותה שעה אתם נגאלין, שנאמר: „יענך ה׳ ביום צרה״.

(מדרש שוחר טוב כ׳,
ילקוט שמעוני תהלים)

בנימין זלצמן

מז׳לוצק עד הבריגדה ו„הבריחה״

א. במלחמת העולם הראשונה ולאחריה.

בשנת 1914 ביום ששי ערב תשעה באב שנדחה ליום ראשון, נלקחו מהעיירה הרבה אנשים צעירים לתחנת אנטונובקה, להכין חפירות לצרכי מלחמה. בין אנשים אלה היה אבי ז״ל, דוד.

בזמן הורדת עצים מהקרונות שהובאו לשם חיזוק החפירות, נפל עץ על רגלו הימנית של אבי ובשבת בצהרים הביאו אותו על עגלה כשרגלו שבורה. היות והיתה שעת מלחמה, ובכלל הרפואה במקומות הקטנים היתה על רמה נמוכה, נשאר אבא נכה לכל ימי חייו והלך עם שתי משענות כשרגלו הימנית כפופה. ביום שני של פסח שנת 1938 הלך אבא לעולמו, ואני אז כבר בארץ.

בבית היינו שלשה בנים ושתי בנות. יוסף היה הבכור ובמלחמת העולם הראשונה שירת בצבא רוסיה. עם פרוץ המהפכה, חזרו יוסף וצעירים אחרים הביתה לאחר שהיו בשבי בהונגריה.

עקב המלחמה והמהפכה, פסקו העיסוקים הרגילים של אנשי העיירה ונשבר מטה לחמם. התחילו לייצר יי״ש „סאמוגון״ ומזה התפרנסו. לכל יהודי היה אכר גוי, שאצלו היה עושה את המשקה ומוכר לאכרים בסביבה.

לילה אחד היה חסר נפט בעיירה. הלך אחי יוסף לכפר ז׳לוצק-גדול לקנות נפט לעששית. יצא גוי אחד והרג אותו בגרזן. שלשה ימים חיפשו אותו עד שמצאו את גופתו בתעלה תחת מדרכה של עץ.

ב. ניצני התחיה בעיירה

בשנת 1925, אחרי שהפולנים כבר ביססו את שלטונם באזורנו והחיים החברתיים חזרו לתיקנם, הופיעו אצלנו כמה בחורים מת׳ רפלובקה והחלו לארגן את הנוער כארגון ציוני שנקרא אז „השומר״. הפעולה הראשונה היתה לאמן אותנו בתרגילי סדר שהיינו מבצעים על יד האבן המפורסמת בין זלוצק לס״ט רפלובקה. היינו אז צעירים מאד ועדיין למדנו אצל „הרביים״ והמורים. כעבור זמן מה קמה אצלנו תנועת החלוץ. הסניף הראשון היה בבית ישראל מחרוק המלמד והמזכירה הראשונה היתה חיה רחל ברט. לאחר מכן קמה תנועת בית״ר.

ביום בהיר אחד הוכרז על הקמת ספריה בז׳לוצק. אך כסף מנין ? ובכן הוחלט לעשות נשף. זליג זסק ניגן בכנור ואני בתוף. לפי הזמנתנו באו אורחים מהעירות הסמוכות: ולדימירץ, אוליזרקה ועוד. דמי הכניסה היה חצי זלוטה. הכנסות הנשף

נטו היו 25 זלוטי. נוסף לכך התחילו לגבות דמי חבר, 15 גרושים לחודש. הוזמנו ספרים מקובל ע״י משה קנדל, לפי בחירה של ועדת הספריה שחבריה היו: שמעון גיבל, נתנאל קויפמן וישראל ולפר, נכדו של בנימין פרימק. הספריה היתה אצל שמעון גיבל ועד היום נשאר חוב בסך 5 זלוטי למשה קנדל בעד ספרים.

ג. הכשרה חלוצית ועליה ארצה

ב־1929 אני, נתן פרימק, פיבל קרוק ומיכאל ליפר, היינו ראשוני החלוצים שיצאו לקיבוצי ההכשרה בקלוסוב ובגרוכוב. בעקבות המשבר שהיה אז בארץ ובעליה, עזבנו אני ופיבל את הקיבוץ, אך כעבור זמן מה חזרתי לקיבוץ בבנדין ואז יצאו עוד חברים וחברות לקיבוצי הכשרה שונים; ביניהם: יהודה פרימק, מלכה מניוק, ליפשה בריל, הניה ומרים גוז, פסיל בורקה, בילה ואלישבע קרוק, רחל וכמן, יעקב ושריל זסק, בילה גוז, משה צוקרמן ועוד.

גם בז׳לוצק היה זמן מה קיבוץ הכשרה בבית יהושע ברט ואחר כך עבר לסט׳ רפלובקה ועבדו במנסרה. (טארטאק).

כל אלה שהיו קיבוצי ההכשרה עלו ארצה וחיים פה, בעיר, במושב או בקיבוץ.

ד. עם שארית הפליטה

ב־1935 עליתי ארצה. הייתי בקיבוץ „השדה״ בראשון לציון. כעבור חצי שנה התגייסתי למשטרה, שרתתי בבנימינה ובשדה התעופה לוד.

ב־1942 קיבלתי הוראה מה„הגנה״ להתגייס ליחידות היהודיות שבצבא הבריטי, שאחר כך היו לגדודים שיצרו את הבריגדה היהודית.

ב־4—1943 יצאנו לכיבוש איטליה עד שפגשנו את שארית הפליטה ובתוכה את הראשונים מיוצאי ז׳לוצק: נתנאל פינקלשטיין ובנו פנחס. זה היה ב־1945 לפני כניעתו של היטלר. הגענו לעיר טרויזה שבאיטליה בגבול אוסטריה— יוגוסלביה. שם נבחר מטעם הבריגדה מרכז לגולה ואני עבדתי אתם בתור נהג.

באחד הלילות בחצות, בא אלי המפקד, ברוך יצהר, ואמר להכין את הרכב לנסיעה ארוכה להעיירה קיבלק שבאוסטריה. במכונה הצבאית הגדולה יצאו אתי רב־סרן קלמן קיט ועוד כמה קצינים. בדרך עברתי שיירה גדולה. הקצין אמר לי שזו שיירה הנוסעת להעביר פליטים וניצולים שעברו את הגבול מגרמניה לאוסטריה והיעד פונטבה שבאיטליה, מקום איסוף של פליטי המלחמה מכל העמים והדתות וזה בסיס של הבריגדה. בהגיענו לעיירה קיבלק, הוברר לנו שהפליטים נמצאים בתוך יער במחנה צבאי אוסטרי, שהוא ריק מצבא, אך מסביב ישנה שמירה אנגלית והבעיה היא כיצד להוציאם משם.

השיירה חנתה ביער ואילו הקצינים והנהגים נכנסו למחנה. מה שראו עינינו קשה לבטא במלים.

אחד המפקדים, רב־סרן מגבעת השלשה שאל מי מאתנו יודע לתרגם מעברית

לידיש. אני הצבעתי. הרס״ר עלה על שלחן ואני אחריו. כאשר הקצין פנה אל אנשי המחנה במלה הראשונה ,,אחים״! ואני תירגמתי ליידיש ,,ברידער״, שמעתי צעקה מרחוק ,,בעניע צביה־לאה׳ס!״ ו... קמה מהומה. היהודי שצעק התעלף... אחרי שהוגשה לו עזרה ראשונה והתאושש, הכרתי אותו. כן, זה היה נתנאל פינקלשטיין ועל ידו הבן פנחס שלא הכרתיו, כי בעזבי את ז׳לוצק הוא עדיין היה תינוק.

הסברנו לאנשים כיצד לצאת את המחנה מבלי לעורר חשדם של האנגלים והדבר בוצע בהצלחה מלאה:

כל נהג מהשיירה לקח שניים מאנשי המחנה ויצא אתם שלובי זרוע. לשומרים הוסבר שאלה קרובי משפחה שיוצאים לטייל. במשך הלילה עשו כמה הקפות והיות והיו כמה שערים, יצאו כל פעם דרך שער אחר. כשהאיר הבוקר מצאו השומרים את המחנה ריק מתושביו, אך אנו היינו כבר אז מעבר לגבול, באיטליה.

אני, כמובן דאגתי להעביר את נתנאל פינקלשטיין ובנו בין הראשונים ארצה ואכן הם הגיעו עם הראשונים בשנת 1946.

אותה שיירה גם המשיכה להוביל את שארית הפליטה למקום מבטחים.

מנתנאל פינקלשטיין נודע לי על החורבן הגדול של יהודי אירופה בכלל ושל יהודי ז׳לוצק בפרט. יחד עם כל בני העיירה נספו אמי צבי־לאה, אחותי הינדה עם בעלה וילדם ויתר קרובי המשפחה, הי״ד.

אריה גלון

מחורבן לגאולה — בדרך ארוכה

א. עם פרוץ המלחמה

בימי הספירה של קיץ תרצ״ט (1939) הבאנו את אמנו החולה לקובל, לרופא ושם היא נפטרה ונקברה בבית הקברות ליד אבי שנפטר שמונה שנים לפני כן. אבי ז״ל ודודי, בעלה של הדודה חנה — ינטיל, עבדו באנטונובקה ונפגעו מעשן של פחם־אבן שהציתו בתנור כדי לייבש חדרים אחרי טיח. הובילו אותם לקובל ושם נפטרו בדמי ימיהם. מקרה זה היה בזמנו נדיר ביותר. בעירנו אמרו שאמא ז״ל רצתה להיות ליד אבא, וסייעו לה מן השמים, שהובלנו אותה לקובל ושם נפטרה ונקברה.

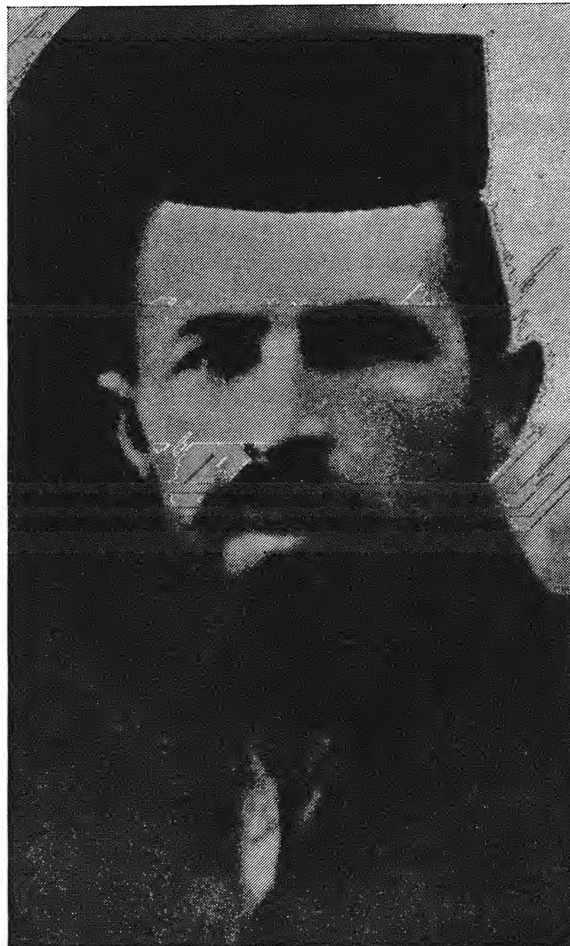
באותו זמן כבר עמד ריח המלחמה באויר וההרדה לקראת הבאות היתה גדולה. היו אנשים שקינאו באלה הנפטרים, הבאים לקבר ישראל כדת וכדין, כדברי קהלת: „ושבח אני את המתים שכבר מתו...״ בפולין שררה אנטישמיות חריפה. כל פעם גזרה חדשה: איסור שחיטה, הגבלת לימוד תורה בבת״ס, ובעיקר — חיי הכלכלה. הפולנים טענו שכל המסחר הוא בידי היהודים. לכן יסדו קואופרטיבים פולניים וניהלו תעמולה נגד קניה בחנויות יהודיות. ה„אנדקים״ („הדמוקרטיה הלאומית״) הציבו משמרות של צעירים ליד בתי עסק יהודיים ולא נתנו לנוצרים להיכנס לתוכם. בהרבה ערים ועיירות היו התנגשויות בין יהודים לפולנים והיו קרבנות. באותו זמן גבר כוחו של היטלר ימ״ש והוא כבש את צ׳כוסלובקיה. הוא דרש גם את עיר הנמל של הפולנים, דנציג, אך הם אמרו שלא יתנו אפילו כפתור...

המצב נעשה רציני. הממשלה הפולנית נוכחה לדעת, כי מחכה לה גורלה של צ׳כוסלובקיה והכריזה על מגבית להגנת הארץ. הטילו מס חרום על כל אזרח. היהודים ידעו שהם עלולים לסבול מהמלחמה יותר מהפולנים, מאחר ששמעו וידעו על מעשי הגרמנים, לכן היו הם הראשונים שנענו לקריאה ושלחו בהתנדבות מיליוני זהובים למען בטחון המדינה. שמות התורמים פורסמו בכל העתונים, לרבות הפולניים. האחרונים אף הדגישו כי עתה באו לידי הכרה שהז׳ידים אזרחים טובים. גילויי אנטישמיות פסקו. אפילו שונאי ישראל מושבעים לא העיזו פניהם נגד יהודי, כולם העריכו ושיבחו אותנו. היהודים בינם לבין עצמם ניהלו תעמולה רחבה, שכל אחד יתן לפי כחו ואפילו יותר מזה, משום שבשבילנו זוהי שאלה של קיום או, חס ושלום, כליון.

הכל נעשה, אבל מאוחר מדי. לפי השמועה היו בממשלה הפולנית בוגדים שמכרו את ארצם לגרמנים. בזה הסבירו את העובדה כי בפרוץ המלחמה היו שר החוץ בק והמרשל רידז־שמיגלי הראשונים שברחו לרומניה.

באוגוסט 1939, תקפו הגרמנים בגבולות פולין ומטוסיהם הפציצו את ורשה

הבירה. מיד הודבקו בעיירתנו כרוזים שקראו כעשרה שנתונים להתייצב מחר בבקר במועצה האזורית בתחנת רפלובקה. אחדים קבלו הודעה שעליהם להתיצב בגדוד שלהם. כמו כן היו מודעות שהאכרים יביאו דגן, תפוחי אדמה ועוד. ענן כבד ירד על העיירה. לא היה בית אשר לא יקראו מתוכו כמה לצבא. לדוגמא: מביתינו נקראו ארבעה אחים: שלמה, יצחק, בריל ואני. וכך, בערך, היה בכל בית. אותו לילה היה ליל שמורים. ציוו והכינו מה שאפשר היה, לנשים ולילדים. טעם מלחמה ידעו אצלנו עוד מימי המלחמה הקודמת.

איזיק גלון ז״ל, נפ׳ ל׳ תשרי תרצ״ב

בשעה 4 לפנות בוקר יצאנו לדרכנו. הורים, נשים וילדים ליוו אותנו עד ההר שדרכו עוברים ברגל אל התחנה. הבכיות והיללות היו עד להחריד וכאן נפרדו מאתנו וחזרו הביתה.

הגענו לתחנה וחכינו ליד בית המועצה. אז יצא אלינו ראש המועצה (וואיט) ואמר בקול עצוב: „קבלתי הוראה לשלוח אתכם לפי שעה הביתה". לא שאלנו אותו לסיבת השינוי. משהו כבר שמענו ברפלובקה ועתה היינו בבחינת „ויחד יתרו" — תרתי משמע...

לאחר שחזרנו הביתה נודע לנו כי פולין תחולק בין הרוסים לגרמנים: מנהר הבוג מזרחה לרוסים ומערבה לגרמנים. חבל שכמה אנשים כבר נסעו לצבא ומי יודע מה יהיה גורלם.

בינתיים „אין מלך... איש כל הישר בעיניו יעשה". האוקראינים־החוחולים התחילו קצת להתפרע. אבל החברה שלנו התארגנו והחזיקו שמירה יומם ולילה. ואכן, כלום לא קרה באותו זמן.

היה, כנראה, הסכם כלשהו, כי הצבא הפולני שאינו רוצה להישאר בתחומי הכיבוש, רשאי להתרכז במקום מסויים ומשם לעבור לרומניה. דרך עיירתנו עמד לעבור גדוד צבא מסרנה מערבה. קיבלנו ידיעה שהם נמצאים ברומייקה והם רוצים להיות בטוחים שאצלנו לא יאונה להם כל רע. היינו במצב של „אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי"...

שלטון רשמי אין ולפולנים יש נשק. אם לא נקבל אותם הם יכולים להרגנו, ואם כן נקבל אותם, עלולים שכנינו הגויים להלשין עלינו בפני הרוסים שיבואו, שאין אנו נאמנים לשלטון החדש. כי לאמתו של דבר היו הרוסים מעונינים שכל זה ישאר בידיהם. באין ברירה יצאו בצנעה שני אנשים מהעיירה אל הצבא ואמרו להם שאנו לא נפריע להם וגם ניתן להם מזון. וכך היה. הגדוד עבר דרך העיירה. כמה קצינים נשארו לשעה קלה וקיבלו מזון. בין כה וכה עלה בידינו לשוחח עם כמה מאחינו בני ישראל והסברנו להם את המצב לאשורו. כי הם לא ידעו משום דבר. בלילה הם חמקו מתוך השורות ונשארו. הגדוד המשיך בדרכו ועבר ליד העיירה רפלובקה. שם יצאו הגויים והתגרו בהם. באותה שעה הגיעו שני מטוסים, הפציצו את הגדוד וחיסלוהו כליל.

ב. תחת הדגל האדום

שמועות מתהלכות כי הצבא האדום כבר נמצא ברובנה ובסרנה. גם לתחנת רפלובקה הגיעו מהם. אצל הנוער שלנו היו דעות שונות ביחס למצב החדש. הפועלים והעניים חשבו שהנה הגיעה שעתם. אמרו אז: „מי שהיה אפס, יהיה עתה למישהו". לא אחת אמרו בקול רם: „אין דבר, האם תמיד צריך להיות טוב לאנשים האלה? לא, מעתה יהיה טוב לאנשים ממעמד אחר". מכל מקום אנשים דתיים, ובעיקר „כלי קודש" חרדו מאוד מפני הבאות.

הכל דיברו והתווכחו. אך למעשה איש לא ידע „מה טיבו של עובר זה"...

עד שנוצר „סדר חדש" כלשהו, הספיקו החנוונים למכור כמעט הכל דרך הפתח האחורי, כמובן במחירים גבוהים ולא בשביל כולם. את היתר החביאו. האנשים שמעו כבר, כי „שם" זה לא כמו שהיה כאן. שעון, למשל, יקר המציאות הוא. כאשר השלטון התיצב, הורה קודם כל לפתוח את החנויות. בעיירתנו היו בס"ה שלוש חנויות. אחר כך נתכנסה אספה והוחלט לפתוח חנות קואופרטיבית. החנות נפתחה בחנותו של קנדל ואותי בחרו לזבן. כמו כן נבחר ועד שהיה קובע את אופן חלוקת המיצרכים וועדת ביקורת. היינו מביאים את הסחורה מהמרכז שבתחנה בשביל מושבתנו ובשביל ז'לוצק גדול וז'לוצק קטן. כאשר היינו שואלים את אנשי המרכז, הרוסים, אם יש אצלם הסחורות הדרושות לנו, אמרו: „אצלנו הכל יש, אפילו גפרורים וגם הרבה בתי חרושת של לימונים"...

אז הבינונו מה שיש אצלם...

כרגיל, „עמך ישראל צריכין פרנסה", התחיל שוק שחור. לרפלובקה, למשל, הביאו מטען מלח, אך נפט לא היה, ואילו לסרנה הביאו נפט ומלח לא וכד', ובכן התחיל מסחר אסור של חליפין. לפני החנויות היו תמיד תורים. הגויים אצלנו, מעולם לא קנו סוכר, אבל עכשו כשזה היה בחלוקה, הם קיבלו את מנתם שוה בשוה עם היהודים. מאידך, היהודים היו שותים אך מעט יי"ש, אבל עכשו קיבלו את מנת היי"ש כמו הגויים. כל מי שעומד בתור — מקבל. כך בילו האנשים את זמנם בעמידה בתור, קנו מכרו והחליפו.

בינתיים מישהו הלשין עלי, שאני מעלה את המחירים יותר מהראוי והוזמנתי למשפט. הייתי צפוי לעונש מאסר של שלוש שנים. לא ידעתי לדבר רוסית כהלכה והם שלחו עורך־דין מקיוב שאני אשלם לו. אחרי שגמר העו"ד לדבר, וכאשר קיבלתי את רשות הדיבור, קמתי ואמרתי: „אחי השופטים! אנו אצלכם אזרחים חדשים ואיננו יודעים את החוקים שלכם וכיצד לנהוג. לדוגמא: אני מקבל משחת נעליים בקופסה גדולה במשקל, אצלנו היה כל אחד רגיל לקנות קופסה קטנה. עכשו אני חייב לחלק את המשחה במשקל וזה לא יוצא בדיוק בהתאם למחיר שנקבע. טענה אחרת שלי: אני נתתי לאנשים בהקפה ואצלכם זה אסור. ועוד טענות כהנה וכהנה ערכתי לפניהם וביקשתי לזכות אותי. השופט ושניים מהתחנה שישבו אתו בדין, החליטו לפטרני ממשרתי ושאעבוד משך חצי שנה תחת פיקוחה של הנ.ק.וו.ד.

זה היה עונש קל. זמן מה התהלכתי בטל. בינתיים נתפנה מקום עבודה בראזיעזד: למכור מזונות לפועלי היערות. זאת אמר לי אחי יצחק ז"ל בשמו של ליפא בולבס, שהיה מנהל הבסיס בתחנה. הלכתי אצל ליפא והוא יעצני לנסוע מיד לסרנה ולהגיש בקשה בצרוף תולדות חיים, בלי להזכיר את ענין המשפט. אז הוא ישתדל שיקבלוני. וכך היה. עבדתי שם כששה חדשים. ופתאום, באחת השבתות מחפשים אותי: עלי להתייצב בנ.ק.וו.ד. לעבודה. ניגשתי מיד אל ליפא ויחד אתו הלכנו „לרייקום". שם היה אחד מהמפלגה בשם מילר והוא אמר לי: „לך ופתח את העסק ומכור סחורה ומחר תבוא אל הנ.ק.וו.ד.

לא היה אז מה לקנא בי... למחרת היום באתי אל מפקד הנ.ק.וו.ד. הוא התחיל לצעוק עלי: „עסקת במסחר! היה לך משפט, הייתי צריך לעזוב את זה ולהתחיל

לעבוד, אך אתה חוזרת לעניני מסחר. לך הביתה והבא את חפציך ואני שולח אותך לחצי שנה לקלוסוב לחצוב אבנים".

כשרציתי לומר משהו, צעק עוד יותר. אמרתי „שלום!" ופניתי לצאת. אז הוא קרא לי בחזרה ואמר: „הבט, אם יתפסו אותך עוד פעם, נשלח אותך מכאן, ועתה חזור לעסקך ואנחנו כבר נשים עין עליך".

אכן, אחרי „מריחה" כיאות התגלגלו הגלגלים... בפרוטוקול של המשפט הוחלף פסק הדין: במקום לעבוד בשביל הנ.ק.וו.ד. — להישאר בעסקי ולשלם 25% בשביל הנ.ק.וו.ד. והם יפקחו עלי. אכן, „פיקוח" זה עלה בכסף רב, אבל אפשר היה לסבול את זה. דברים כאלה אירעו עם רבים מאתנו.

ג. כולנו סוציאליסטים

החגים הראשונים היו קשים. בשמחת־תורה לא היתה שמחה. אין עוד ציונים. כולנו מסורים ונאמנים לממשלה הסוציאליסטית וכל אחד מחפש הוכחות „מתחת לאדמה" שהוא סוציאליסט מלידה.

המצב הכלכלי נעשה יציב במקצת. מי שכוחו אתו לעבוד השתכר למחיתו. התחילו לעקור את היערות. הרבה יהודים קנו סוסים ומגררות והובילו עצים. כמה אנשים נסעו ל„גן עדן" דונבס, לעבוד במכרות. יותר גרוע היה לרב ולשוחט. הם סבלו יותר מכולם, הן בחומר והן ברוח.

חלפה שנה ויותר ושום דבר מיוהד לא קרה. שמענו שפה ושם נלקח רב ונשלח לאי־שם. כן שלחו אותם האנשים שבימי פולין הלשינו על הקומוניסטים. מאידך, נעשו הרבה „כלי קודש" לעובדי הממשלה.

עם חלוקת פולין הגיעו אלינו הרבה פליטים שברחו מפני הגרמנים. כמעט בכל בית בעיירתנו היו פליטים. הם היו יוצאים בחלקם לעבודה וחלקם היה עוסק במסחר. היו מקרים שבשעת הבריחה נתפרדו משפחות: הגברים ברחו אל הרוסים ואילו הנשים והילדים נשארו בידי הגרמנים. בתקופה הראשונה לא היו הגרמנים בפולין הכבושה הורגים עדיין יהודים והיו אפילו חפשים לעבוד ולסחור. גם היו חילופי מכתבים בין שני חלקי הכיבוש. היו מקרים שנשים מפולין הנאצית כתבו לבעלהם בכיבוש הסובייטי וביקשום שיחזרו הביתה. והנה הודיעו הרוסים כי מי שרוצה יכול להירשם לחזור לכיבוש הנאצי. היו יהודים זהירים שוויתרו על „ההזדמנות" הזאת והיו אחרים שסיכנו ונרשמו. ואכן, הם נשלחו, אך לא לביתם אלא לסיביר. היתר ישבו במקומם בשלוה וחיכו למה שיביא העתיד. מי שרצה לנוע בשטח הכיבוש, היה זקוק לרשיון נכיעה ואילו לרוסיה היו יכולים לנסוע. רק יחידי סגולה.

לאט, לאט, התרגלו האנשים לסדר החדש, להגבלות, לתורים וכו'. היו „עולים ויורדים", אבל חיו איכשהו. היו גם חיים חברתיים: אספות, פעילות תרבותית, קולנוע וכו'.

בעיירתנו היתה טחנת קמח של קיטור שייכת לשלושה שותפים והם: משה

קנדל, יוסף חיה רוסיעס ואברהם ליב. גרשון קויפמן היה בה הפקיד מטעם קנדל, הרוסים הלאימו את הטחנה ובעליה עבדו בה כפקידים.

האמת ניתנה להיאמר, כי מי שיכול היה להתאים את עצמו למצב היה יכול לחיות, אמנם חיי צנע או דוחק. חיי דת לא היו אסורים באופן רשמי. אפשר להתפלל וללמוד אך לא ללמד.

חג שמחת תורה של השנה השניה נחרת היטב בזכרוני. חידשנו אז את המסורת של הנוער בצורה מקורית: אחרי התפילה הלכנו, אנו המועמדים, כביכול, לקומסומול או למפלגה, לעשות „קידוש" עם ניקנור מז'לוצק קטן... הוא היה היו"ר של ה„סל־סאוויעט" (המועצה הכפרית) שתינו יחד, וכאשר הוא היה מבוסם כדבעי שרנו כל שירי ציון ובילינו כל היום לפי מסרתנו. אולם אחר כך קבלנו נזיפה מהמפלגה, כי היה מי שהודיע על כך...

אחרי החגים של אותה שנה, התחילו לגייס לצבא האדום את השנתונים — 1917 1918 — 1919. הראשונים הלכו בנימין ספיבק ודוד קריצמן, שני חברי הטובים. קבענו אתם סימנים שעל פיהם יכתבו ויודיעו לנו איך זה בצבא האדום.

לפני פורים נקראתי גם אני לצבא. את העסק שניהלתי ב„ראזיעזד", מסרתי לאליעזר קנטור. אחרי הלך גם אחי הצעיר ממני, אהרן. בביתנו נשארו לגור ברל עם בילה, אשתו. ורוסיע, חיה הניה ופנחס'ל, כמו כן שני פליטים מפולין. כשנפרדתי מהם, בכו עלי, כיצד אוכל לחיות בצבא. הרי לא הייתי רגיל עם הגויים, כי תמיד הייתי בנכר: קודם בישיבה ואחר כך כמורה בכפר או בעיירה.

מתחנת רפלובקה נסעתי עם הרבה בחורים יהודים מהסביבה לקורסק.

ד. בצבא האדום

נכון כולם שווים. אין כתפיות (פאגאנעס) לקצינים, רק סימנים על הדש לפי גדלו של המפקד ולכולם קוראים „חבר". נגמרו 3 חדשי הטירונות, השביעו אותנו וכבר הייתי שווה לכל החיילים ולאזרחי רוסיה. מה שמתרחש בעולם שמענו מפי „הפוליטרוקים" שהיו בכל פלוגה והיו גם עתונים.

ב־21 ליוני 1941 בשעה 11 לפני הצהרים, היינו ליד הנהר. התרחצנו וכיבסנו גרביים וחיתולי הרגליים וכו' ולפתע — אזעקה! עד שעה 12 על כולנו להיות בקסרקטין. בשעה הקבועה עמדה דיביזיה שלמה מסודרת בשורות וגנרל יצא ובישר, כשדמעות עמדו בעיניו, כי הגרמנים תקפו פתאום את ברית המועצות.

„כולנו — המשיך הגנרל — הולכים להגן על מולדתנו. כולנו, כלומר כל הגברים. בעורף תשארנה הנשים והן תנהלנה את המשק לכל ענפיו. סיסמתו של סטאלין היא: „כל הארץ חזית, כל העם צבא!" גם ארצות הדימוקרטיה, ארצות הברית ובריטניה ילכו אתנו להשמיד את הפשיסטים"...

כולנו נדהמנו והיינו המומים. לפנות ערב התחילו להגיע מגויסי מילואים וכל פלוגה גדלה פי שלוש.

אנחנו, החיילים הצעירים, לא ידענו משמעותו של דבר. היו אצלנו הרבה

צעירים אוקראיניים ששמחו על זה. אבל, אנשי המילואים, שכבר עברה עליהם מלחמה אחת, או שהשאירו בבית אשה וילדים, התהלכו זועפים. סביב המחנה היו יומם ולילה נשים וילדים, אחרי שנפרדו מבעליהם, מאבותיהם או מבניהם.

תוך ימים אחדים צוידנו בבגדים חדשים, במזון יבש ומשומר לעשרה ימים ובנשק, ויצאנו לדרך. 21 יום הלכנו ברגל. כאשר שאלנו מה היעד? ענו לנו: „עוד מעט ונגיע לחזית". לא פעם הבחנו כי אנו סובבים במעגל ועוברים כמה פעמים דרך אותו הכפר... אבל אין לשאול „מדוע"?

לגרמנים היו תחבולות שונות. קודם, היו זורקים שעונים ממולאים בחמרי נפץ ועוד דברים שונים.

שם, ביערות הגדולים היו מורידים שני צנחנים עם מכונת יריה ורמקול. כשהיו יורים, חשבו הרוסים כי ביער ישנה לפחות דיביזיה של גרמנים וזו היתה סיבת „ההקפות".

כך הלכנו ברגל עד שקיבלנו פצעים גדולים ברגליים ורבים נפלו בדרך, מעייפות ומרעב, אחרי שאכלו בימים הראשונים את כל האוכל היבש שבידם. אחרים זרקו את האוכל כדי להקל על עצמם את המשא.

אנחנו הלכנו לסמולנסק וצבא הרבה, בקבוצות קטנות או בודדים, חזרו מן החזית, אחרי שגדודיהם הושמדו ביד האויב. עכשו חזרו לעורף, כדי להתארגן מחדש.

לפנות ערב הגענו לחורשה, שם צירפו אלינו בטליון של חבלנים. נשק היה למכביר. היו גם קצינים צעירים, שזה עתה סיימו קורסים. הם אמרו, כי מחר בבוקר השכם עליהם לחסל בטליון של צנחנים גרמניים הנמצאים בקולכוז הקרוב. „אנחנו מקיפים אותם מכל הצדדים ונגמור אתם, אח"כ נלך לסמולנסק".

בינתיים ראינו להבות עולות מסמולנסק..

כיבדו אותנו באוכל טוב ובמשקה ושכבנו לנוח עם הנשק ביד.

עוד לפני עלות השחר העירו אותנו בלאט והוליכו אותנו לחזית. יצאנו מהיער לשדה זרוע אבנים. אז אמרו לנו לחפור גומות רק כדי להסתיר את הראש. היום האיר ואנו עוד חופרים. והנה הופיע מעל ראשינו מטוס. „זה שלנו" — אומרים המפקדים. היינו על גבעה ולמטה היה הכפר בו נמצאו הגרמנים. לא עברה חצי שעה והגרמנים התחילו להפגיז אותנו. אלה היו פגזי תבערה שהרגו וגם הציתו. שכבנו ולא זזנו ממקומנו. לא ראינו כל מפקד ולא שמענו שום פקודה. לפתע מופיע רב־סרן פוליטרוק והוא צועק: „מדוע אתם שוכבים? לכו קדימה! בעד המולדת בעד סטאַלין קדימה!"

„היכן המפקדים שלנו? — אנו שואלים — בלעדיהם אין אנו יודעים מה לעשות".

„אם אין מפקד — הוא עונה — פקדו בעצמכם ולכו קדימה".

הלכנו וקראנו „הורה! הורה!" והגרמנים ירו עלינו. רבים מאתנו נפלו. אני הלכתי יחד עם בחור אוקראיני מרומייקה. הוא הכיר את אנשי עיירתנו, גם את אחי יצחק. נדברנו, אם לאחד משנינו יקרה משהו, אז השני יודיע למשפחתו. כל אחד היה לו בכיסו לוחית של פח עם שמו וכתובתו. ובכן, אנו רצים והנה חברי נופל.

הוא קיבל כדור בבטן. שכבתי לידו, קשרתי לו כדי לעצור את הדם, הוצאתי מכיסו את כתבתו וחיכיתי עד שבא חובש. אז קמתי ורצתי הלאה. מדי פעם בפעם הפלתי את עצמי מאחורי אבן כמו שלמדונו. לפתע נפלתי מבלי לדעת מה שקרה לי...

ה. ברגל וברכב — לבית חולים

כאשר חזרה אלי הכרתי, מצאתי את עצמי שוכב במרפאת שדה ביער. היתה שעה 3 בערך אחרי הצהרים, כאשר הופיעו מטוסי האויב והתחילו להפציץ את היער. אמר הרופא הראשי: „מי שיכול להציל את נפשו, שיברח מכאן". אני — גבי וצוארי היו חבושים, אבל ידי ורגלי — שלמות. התחלנו לרוץ. יצאנו מהיער ורצנו לעבר כפר שנראה במרחק מה לעינינו.

היום רד כאשר הגענו לכפר והנה המפקדים שלנו עורכים סעודה, צוחקים ושואלים אותנו שאלות שונות...

באותו מקום התאספו רוב הפצועים שברחו מבית החולים שביער. הפצועים התארגנו בקבוצות של 5—10 איש והתחילו ללכת בכיוון ההפוך מהחזית. הלכתי בתוך קבוצה של כ־10 אנשים. בינינו שני קצינים שהיו אחראים על הקבוצה. הם הזהירו אותנו לא לדבר ולא לענות לשום איש בדרך ולא לגלות שהם קצינים.

פתאום נעצרה מכונית יפה. פתחו את הדלת ועצרו אותנו. לפי המדים והסימנים, קצינים רוסיים בדרגה גבוהה. הם שאלו אם יש בינינו קצינים, מאין ולאן אנחנו הולכים, איפה החזית שנפצענו, ועוד כל מיני שאלות. למרות שהוזהרנו לא לדבר, היו פטפטנים שהתחילו להראות את בקיאותם. אזי התערבו שני הקצינים שלנו והפסיקו את הדיבורים. הם אמרו: „אנו לא יודעים כלום, אנחנו חיילים פשוטים ולא מתמצאים בענינים כאלה. אז ירד קצין מהמכונית, קרא להם הצדה ודיבר איתם קשות. הקצינים שלנו ביקשו מהם להזדהות והראו להם תעודות. מסתבר, שהקצינים שלנו חשדו שאלה גרמנים מחופשים. נוסעי המכונית אמרו מה שאמרו וחזרו לאותו כיוון ממנו באו. ברגע שאלה הסתלקו אמרו לנו הקצינים הפצועים בלחש לשכב ולזחול לבין השיחים, אבל לכיוון אחר מאשר קודם לכן. כ־10 דקות לאחר מכן הגיעו שתי מכוניות משא גדולות עמוסות חיילים בתלבושת שלנו. הם נעצרו והתחילו לזרוק רקיטות, להאיר את המקום איפה שהיינו צריכים ללכת. אחרי חיפוש של רבע שעה, המשיכו לנסוע קדימה.

אחר כך אמרו לנו הקצינים, שאלה היו גרמנים, או רוסים שעברו לגרמנים, והם מכירים היטב את המקום. „עשינו את עצמנו — אמרו הקצינים — כאילו אין אנו יודעים כלום, והם יעצו לנו ללכת לכיוון הכביש הראשי קיוב—מינסק ושם מחכות לנו מכוניות להעבירנו לבתי חולים שבפנים הארץ".

ובכן, מתוך חשש שניפול לידי הגרמנים, לא שעינו לעצה הנ"ל. כל הלילה הלכנו ובכל כפר שאליו הגענו שאלנו בבית הראשון ,מי נמצא כאן'? כשאמרו „שלנו", — נכנסנו, ואם אמרו „גרמנים", עקפנו את הכפר והלכנו הלאה. בבוקר הגענו לכביש ראשי. גרמנים לא נראו עליו. יצאנו וניסינו לעצור כלי רכב. זמן רב

חיכינו, מפני שכל אחד מיהר לברוח. סוף סוף אספו אותנו והביאונו למקום מאסף פצועים. שם נהבשנו והעלונו לרכבת חולים של הצלב האדום. 5 ימים נסענו והרגשנו טוב למדי. הטיפול היה אידיאלי. מטות, שמיכות וסדינים, הכל לבן ונקי. האחיות המטפלות באמת כמו אחיות ואמהות.

הרכבת, שהכילה כ־50 קרונות עם פצועים קשה וקל, הגיעה לתחנה בסביבת צ׳ליאבינסק. שם קיבלו את פנינו עם תזמורת, כאילו ניצחנו את הגרמנים והמלחמה כבר נסתיימה. בכל פצוע טיפלו 2—3 נשים. קיבלנו אוכל ומתנות והביאו אותנו לסנטוריום של עובדי הרכבת שנהפך לבית חולים. שכבתי שם עשרים יום. כל יום היה בידור אחר והיה לנו טוב. רק בקשה אחת היתה בפינו, שהמלחמה תיגמר, שלא נצטרך לחזור לחזית; אך לא כן היה.

ו. סרג׳נט גלון חוזר לחזית

החלמתי לגמרי והגיע זמני לחזור לחזית. אך כאן הציעו לי ללכת לקורס לקצינים זוטרים. בבית, לפני צאתי לצבא אמרו לי, אם אתה רוצה לגמור שנתיים צבא ולחזור הביתה, הכי טוב שתודיע שאינך יודע קרוא וכתוב, שאם לא כן ישלחו אותך לכל מיני קורסים לקצינות. אך למרות שעשיתי כן וגם בתעודה שלי היה כתוב שלא גמרתי שום בית ספר, דרשו ממני לחתום שאני רוצה ללכת לקורס מזורז לתת־קצינים. כל טענותי לא הועילו. הם אמרו: „אתה צעיר יהודי, יש לך שכל, לכן תוכל להיות קצין טוב". בלית ברירה חתמתי ועם גמר ההבראה יצאתי לקורס ביערות צ׳לבינסק. מה שראיתי שם לא יאומן. יער בלי סוף ובתוכו ערים שלמות של צבא. אחרי ששה שבועות של אימונים קבלתי דרגת סרג׳נט. לא אשכח לעולם את האימונים הקשים בקור שלא הייתי רגיל בזה, לרוץ בשלג 3 קילומטר כל בוקר, בלי גופיה, להתרחץ בשלג וכו׳, אך בכל זאת לא חליתי אף פעם.

באו הימים הכי קשים על רוסיה. הגרמנים הגיעו עד למבואות מוסקבה. כל הצמרת הסוביטית יצאה לקובישב, רק סטאלין עצמו נשאר בבירה ואמר „לא נזוז מכאן": נשלחתי עם אנשי מילואים מבוגרים לחזית מוסקבה. היו אלה רק „סיביריאקים". „מערביים", כלומר אוקראינים, לא היו בינינו, כי הסובייטים לא נתנו בהם אמון. הנשק היה מועט, אך היה להם כבר קצת מ„הנשק הסודי", „הקטיושה" ובזה לחמו ברוח הקרבה. בחלק מהדרך נסענו ברכבת ואחר כך הלכנו ברגל. כל הדרך היתה מלאה חיילים.

בדרך כלל מפקד מחלקה זה לייטננט; אבל אצלנו, מתוך מחסור בקצינים, היו סרז׳נטים מפקדי מחלקות, ומפקד הבטליון היה לייטננט. במחלקה הראשונה היה לכל אחד רובה; בשניה היו אולי חמישה רובים בסך הכל ולנו לא היו רובים בכלל, ורק לי היה אקדח. כאשר שאלתי „איך נילחם בלי נשק?" אמרו „אנו ניקח הנשק מהרוגים"... אפשר לשער איך היה מצב הרוח.

לפני כל קרב היינו שותים וודקה הרבה ופשוט קמנו ורצנו מול העמדות הגרמניות וצעקנו „הורה! זא רודינה, זא סטאלינא!" נפלו כמו זבובים. מחלקה א׳,

מחלקה ב׳ ואנו אחריהם. מאחרינו היה גם קצת נשק כבד. מגדוד של 250 חייל בקטע קטן של החזית, נשארנו פחות ממאה. אחרי כל קרב התארגנו מחדש וכל פעם היו מתחלפים המפקדים... בפעם האחרונה, בשעת ההתארגנות ישבנו בבונקרים ביערות כ־10 ימים. הקצין שלנו מהגדוד היה צעיר אוקראיני. אני הייתי אז מפקד מחלקה א׳ והיו ארבע מחלקות. מפקד מה׳ ג׳ היה אחד, נמוך קומה, פיקח, מיכאיל מיכאילוביץ׳, גם הוא אוקראיני, מקיוב, ,,חברה־מאן״. היה בידידות עם מפקד הפלוגה וסיפר כל מיני בדיחות וסיפורים על יהודים. מתוך דבריו חשדתי בו שהוא יהודי ואמרתי לו את זה; אך הוא הכחיש ואמר: ,,אני הייתי ,שבת גוי׳, לכן אני יודע יידיש וגם לחתום את שמי ביידיש״. ואמנם חתם לי.

כאשר נודע למפקד הפלוגה שאני יהודי, הוא התחיל לשלוח אותי לכל סיור מסוכן. סגני, סיבירי, כבן חמישים שעוד במלחמת העולם הראשונה היה פלדפבל־סטרשינה, גילה את אזני שהמפקד זומם עלי רע. לפי דבריו אמר לו המפקד, שצריך בהזדמנות לחסל את היהודי. בחזית זה לא קשה לתת כדור מאחור. אבל הגוי הטוב הבטיח לי שישמור עלי וכאשר שלחו אותי עם הקבוצה שלי למקום כלשהו, היה מעודד אותי, אמר שהוא מכיר את המקומות והכל יהיה בסדר. למזלי הצלחתי תמיד והחיילים היו מאוד מסורים לי. לא צעקתי עליהם. אמרתי להם במסדר: ,,אתם הרי מבוגרים ויודעים אולי ומבינים יותר ממני, אבל זהו הגורל שאני מפקד עליכם. לכן אני מבקשכם, אם אצעק עליכם בנוכחות המפקד, אל תכעסו עלי. אחר כך כל אחד יכול לגשת אלי ולדבר אלי כמו אל בנו, בלי רשמיות.״

לפני כל התקפה היו מתרחצים, שותים ומבלים. ,,מי יודע? — אמרו — היום נחיה ומחר...״

בכפרים ששיחררנו סיפרו לנו מה שעשו הגרמנים. מצאנו אנשים ששיתפו אתם פעולה, חיסלנו אותם או שלחנו אותם לבירור. בכפר אחד יצא לקראתנו גוי עם לחם ומלח בשמחה גדולה. הוא סיפר, כי בעת שאנחנו ברחנו, הוא חיכה לגרמנים והכין להם במרתף כל מיני דברים טובים, מפני שהוא היה נגד הקומוניזם, ,,קולק״, אבל אחרי קבלת הפנים היפה, התחילו הגרמנים להשתולל, ,,להתעלס״ עם הנשים והבנות וכו׳. כאשר הוא רצה להתערב, היכוהו. את אשתו ובת אחת הרגו, ועוד דברים שעשו באותו כפר ובכל הכפרים, על כן החליטו הזקנים לעשות להם צרות. עזרו הרבה לפרטיזנים והגרמנים לא יכלו כבר לסמוך על הכפריים. עכשו הוא שמח ומתוודה על העבר וכו׳.

אכן, לא לחינם בא הווידוי הזה. כי בעת שעזבנו את הסביבה — זה היה במחוז סמולנסק — האוכלוסיה לא עזרה לנו, אפילו כוס חלב לא רצו לתת לנו. עכשו — לא ידעו מה לעשות בנו. נתנו לנו הכל, חיממו את הבתים ומים להתרחץ. מסרו לנו את מיטותיהם והם יצאו לישון בחוץ.

אכן, בזכות המנוחה הקצרה והמשכב הנוח בין קרב לקרב סלחנו להם הכל.

ז. הקרב האחרון שלי.

ההתקפה האחרונה שהשתתפתי בה היתה בסוף דצמבר 1941 לפני העיר קלינין. היה יום חורף בהיר, שעה 3—4 לפנות ערב. שלג. העצים הגבוהים, האדמה וכל אשר מסביב — לבן. קרני השמש השוקעת כאילו מלטפים אותך בשעת פרידה... והנה בא אלינו פוליטרוק.

כשיצאנו למלחמה היו בכל גדוד מפקד מלחמתי ומפקד תרבותי, פוליטרוק, אך עתה בטלה כבר הכפילות הזאת. יש רק מפקד מלחמתי. ברם, מוסד הפוליטרוקים לא בוטל כליל. אותו איש בדרגת פולקובניק (קולונל) שהופיע אצלנו בשעת בין השמשות היה נוסע ממקום למקום לעודד את החיילים. הוא אמר לנו: „אנחנו הולכים ומתקדמים ועוד מעט נשחרר את אדמתנו ויחד עם הארצות הדמוקרטיות נחסל את היטלר" וכו' וכו'. דמעות עמדו אז בעיני. עולם יפה ראיתי לפני ורציתי מאד לחיות ולזכות לראות מה יהיו פני העולם...

החושך ירד ואנו קבלנו פקודה להתקדם. גורלי נפל שאהיה במפקדה של קטע החזית שלנו, עם קשר. באותה שעה ניתנה פקודה לפלוגה א' להתקיף. שמענו צעקות „הורה!" וראינו אש חזקה מצד הגרמנים והנה — שקט. שוב פעם התקפה והאש מצד הגרמנים נחלשה. כנראה שעמדות הגרמנים נכבשו. לפתע נפל פגז במפקדה שלנו. ארבעה קצינים נפצעו וגם אני נפצעתי בידי השמאלית. החבר מיכאיל מיכאילוביץ שחשדתי בו שהוא יהודי, היה באותו קרב המאסף של המחלקה, כלומר, הוא הלך בסוף עם אוטומט ולא נתן לסגת. כאשר שמע את ההתפוצצות במפקדה, הוא בא במרוצה ועזר לי לעשות תחבושת לידי. באותה שעה הוא התודה לפני שהוא יהודי. „אבל — אמר לי — הרי אתה רואה ומרגיש את המצב כאן. שונאים אותנו, כי העמדות בידינו... אני מקנא בך. מי יודע? הדרך עוד די רחוקה. לא מורידים מהחזית אלא מת או פצוע..." אמר לי שלום והלך לו.

אותנו הפצועים הובילו כל הלילה. לא ידעתי לאן. מסביב לך התפוצצויות ואש והשמים מוארים כל פעם כמו בחשמל. לפנות בוקר הגענו לכפר מסוים. את הפצועים קשה וכן את הקצינים לקחו לאי־שם, אבל תת־קצינים וחיילים השאירו. פעם אחת אח עשה לנו תחבושת וזה כל הטיפול... אחרי שלושה ימים לקחו אותנו במכוניות משא, כמו כבשים, למקום ריכוז ומשם ברכבת, בקרונות משא שרצפתן מרופדת בקש, וללא טיפול. פשוט לא היה באפשרותם לטפל בכל כך הרבה פצועים. מי שהיה לו אומץ ורצון טיפל בעצמו בפצעיו. ומי שלא עשה כך מת מזיהום. אחרי כמה ימים הגיעה שעתנו. החזית התקדמה מערבה ואנו היינו כבר רחוק בעורף, לכן התחילו לטפל גם בנו. סוף סוף הגענו לעיר זגורסק והוכנסנו לבית חולים, שם שהיתי כ־5 חדשים.

אמנם קבלת הפנים והתנאים כאן לא היו כמו בצ'ליאבינסק. לא טיפלו בנו כמו בבנים יחידים, מפני שהיו רבבות פצועים. בכל זאת הטיפול היה מניח את הדעת. רוב הפצועים היו בינונים וקלים. את המקרים הקשים העבירו לבתי חולים בפנים הארץ. לפצוע כמוני, ביד, היה טוב. אכלנו, שתינו ובילינו יפה. כל יום היה בידור:

קולנוע, תיאטרון והרצאות. כאן הכרתי כמה מהגדולים שהשתתפו בקרבות „בהתנד־בות", לפי פקודת המפלגה. אמנם די מבוגרים, אבל עם רצון וידע לגרש את האויב משערי מוסקבה.

נזדמן לי לשכב עם כמה מאנשי המפלגה בחדר אחד. הם התענינו לדעת מאין אני ומדוע לא הורידו אותי מהחזית כמו כל „המערביים", בפקודת סטאלין.

הבידור בחדר היה, שכל אחד היה מספר מעשיות ובדיחות. אחרי כמה ימי התידדות, הגיע תורי לספר. אמרתי להם שאם הם מסכימים אספר להם סיפורים מהתורה שלנו. הסכימו. התחלתי מאברהם אבינו והמשכתי לפי הסדר, על יצחק ויעקב, ישמעאל ועשו, מכירת יוסף וכו' התפלאתי שיש לי עוזרים. הם האזינו בקשב רב מתוך שקט גמור, כמו להרצאה הכי מענינת. מאז לא הניחו לי עד שאספר את כל ההיסטוריה שלנו. מקודם פחדתי אבל אח"כ ראיתי שאני נערץ בעיניהם והגדולים שביניהם אמרו לי בצנעה שהם מזדהים עם הרבה דברים שאמרתי. גם הם זוכרים מקצת מה שלמדו פעם או שהיהודים סיפרו להם. סיפרתי להם אפוא על הציונות והבעתי תקוה שאחרי המלחמה נהיה עם ככל העמים. בעצם, אמרתי, הרי כל הדתות והאידיאות לרבות הסוציאליזם, לקוחים מספר תורת משה. בקיצור, אחרי כמה סיפורים נהייתי לגיבור בעיניהם. האמת היא שהרוסים האמתיים אינם רוחשים שנאה ליהודים ואשר לי — פשוט הרגשתי אהבה.

ברם, באותו זמן קיבלו הרבה חיילים וקצינים מכתבים שהיו עלולים להעכיר את היחסים הטובים האלה.

וכך היה מעשה: עם התקדמות הגרמנים באוקראינה וברוסיה הלבנה, ברחו הרבה יהודים מקיוב, ממינסק ומערים אחרות למקומות מקלט כמו טשקנט ועוד. יהודים אלה, ברובם היו אנשי מפתח בכלכלה, כגון מנהלי בנקים, בתי חרושת וצרכניות. היתה אז פקודה לשרוף ולהרוס הכל שלא ישאר שום דבר לאויב. מה שהרסו הרסו, אבל את הכסף בקופות לקחו אתם. כאשר באו למקומות בטוחים הגברים התגייסו לצבא ואילו הנשים והילדים נשארו בערי המקלט. נשים אלה, יכלו להרשות לעצמם לשלם בעד לחם, ביצים ובשר וכו' כמה שדרשו מהן ועל ידי כך גרמו לשוק שחור. אבל אזרחי המקום היו אביונים ולא יכלו לשלם מחירים כאלה. על מצב זה כתבו נשי המקומות האלו לבעליהם שבחזיתות ובכל מקום התקיימו אספות מחאה נגד היהודים שבעטיים צומח השוק השחור. גם בבית החולים שלנו התקיימה אספה, הופיעו כמה קצינים ודיברו ברוח זו, אם כי הקו הרשמי היה אז לטשטש את הדבר, היות ויהודי אמריקה שלחו הכל בשביל הצבא האדום. גם אותי „כיבדו" להביע דעה בענין, והחבריה שלי עודדה אותי לעלות ולומר משהו. עליתי וסיפרתי מה שקרה ליהודי פולין, במידה מרובה מפני שהיהודים קרובים לקומוניזם. נכון שישנם יחידים, כמו בכל עם, שעושים עוול ואותם יש להעניש, אבל „איש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף?" הנה — אמרתי — כל „המערביים" יצאו מהחזית ואילו אני נשארתי ונלחמתי יד ביד אתכם וכו' וכו'. קצרתי תשואות מרעישות גם בעד הנאום הקצר וגם בעד הסגנון הפולני. אז ראיתי ונוכחתי לדעת כי העם הרוסי מעיקרו אינו רע ויחסו לדברים תלוי בהסברה, איך שמדברים אליו.

לפני יציאתי מבית החולים, עברתי ועדה רפואית. הרופאים, רובם יהודים, הסתכלו על ידי והוברר להם שלחזית איני מסוגל עוד ללכת. אמר לי הרופא הראשי שאני יכול לנסוע לאן שאני רוצה, פרט לביתי, כי שם עדיין נמצאים הגרמנים, אך עצתו היא שאשאר בצבא האדום, כמובן לא מלחמתי. הוא הסביר לי באופן פשוט, כי בצבא אקבל בגדים ואוכל טוב, מה שאזרחים לא מקבלים. שמעתי לעצתו ונשלחתי לגדוד מילואים 123. היו שם בתי חרושת צבאיים בעלי מלאכה שונים.

פעם נשלחתי לגדוד המטפל בשדות מוקשים אח"כ נפלתי לגדוד, שעושה ומכין ירקות בשביל הצבא בחזית: תפוחי אדמה לחורף, כרוב כבוש ועוד.

ח. אני נכה ו„עולה לגדולה".

אחר כך, במשך כשלוש שנים, הייתי בגדוד המסופח לחזית השלישית הבאלטית. בגדוד שלנו היו 160 סוסים ותפקידנו היה להביא אוכל לחזית וכן כלי יריה, איפה שקשה להגיע במכוניות. זה יותר משנה, שהצבא האדום התחיל כובש בחזרה מידי הגרמנים והגיע למבואות ריגה. אנו עסקנו באספקת אוכל לצבא ולסוסים. לשם כך היה כל מחוז פסקוב לרשותנו.

במרוצת הזמן לקחו מאתנו את המפקדים ואנחנו מפקדים זוטרים, קבלנו דרגות „סטרשינה" כדי לקבל את התפקידים האחראיים שמילאו הקצינים.

אני זוכר שהיה דיון במפקדה בשיתוף עם המפלגה בנוגע לכל אחד מאתנו, למי למסור את ריכוז האספקה. קם אחד והציע „אותו בחור, סגנו של המפקד קוזינצוב, שהוא כבר נכה וגם מבוגר שנשאר היחידי מכל המפקדים של הגדוד". הכוונה היתה אלי, והנימוק — אם כי אינני חבר המפלגה, אבל אני יהודי ובמקומות איפה שאנחנו מקבלים את המצרכים, בגדים, לחם, סוכר וכו' יושבים לרוב יהודים, לכן אדע איך להסתדר אתם, בכדי לקבל יותר ובאיכות טובה יותר מאשר לפי התקן (אנו היינו מקבלים הכל סוג ב').

אחרי דין ודברים הועליתי בדרגה ונתמניתי סגן מפקד הגדוד ורכז. אכן, לא איכזבתי את שולחי, כשנסעתי למחסנים וכן בכל מיני משרדים עשיתי עסקים טובים, אבל לאו דוקא עם אחינו בני ישראל אלא עם הרוסים האוהבים לשתות וודקה...

תמורת הטיפה המרה, וודקה „סמוגון" שהבאתי להם כל פעם, קבלתי בגדים סוג א' וכן כל דבר היה אצלנו בשפע.

לכמה מאנשי המפקדה העליונה שהיו אורח"ם אצלנו הייתי מספק כל מיני שימורי מזון ובעיקר קופסאות בשר שמן מאמריקה — כל קופסה ק"ג — וחייל אחד היה מקבל „קומנדירובקה" להעביר לנשיהם בסאמארקאנד.

בימים ההם לא היו בכפרים גברים צעירים; כולם היו מגויסים. את עבודת הגברים עשו הנשים. בזמן המלחמה לא היו טרקטורים וגם לא סוסים; לכן חרשו בידי אדם. שבע נשים סחבו את המחרשה ואשה אחת כוונה אותה וכך התחלפו לפי התור.

בתוקף תפקידי, עם צו נאות בידי, הייתי עובר לכל המזכירים האזוריים במחוז פסקוב והם נתנו בידינו הוראות למזכירי הקולחוזים, להעמיד לרשותנו שדות לפי צרכינו וכן לעסקי חליפין. לדוגמא: הכפר קיבל מאתנו זוג סוסים עם חייל והם עבדו בחריש וכדומה בשביל הקולחוז ואנחנו קבלנו שלושים נשים לזריעת תפוחי אדמה וירקות אחרים. כל הקיץ היינו פזורים בכל המחוז ולקראת החורף אספנו כל מיני ירקות למרתפים שעשינו במקומות ריכוז בכפרים. כן החמצנו כרוב ומלפפונים. שקלנו ורשמנו הכל ושמנו תחת מנעול ושמירה.

הגדוד שלנו היה מפוזר והמפקדה היתה באחד הכפרים. לרשותי היו זוג סוסים לרכיבה וכן זוג סוסים לרתום למגררה, לבקר ולבדוק בכל מקום.

בחורף 1944—5, אחרי שהצבא האדום שיחרר את רובנה ואת קובל, כתבתי מכתבים לז׳לוצק. שמענו על החורבן. בכל זאת לא האמנתי שאין לי למי לכתוב. כתבתי ליהודים וכתבתי לגויים שהיינו יושבים ביחד בוועדות שונות, שותים ומבלים ביחד וכאילו היינו ידידים טובים, ואין קול ואין עונה. לאחר זמן נודע לי שבתקופת הנאצים הם היו הראשונים שעשו זוועות ביהודים.

כתבתי לדואר, לגמינה ול,,רייספולקום״. כעבור חודש קיבלתי מברק: כולם נהרגו, לא נשאר אף אחד ממשפחתי. מהמזכירות מסרו לי את המברק עם דמעות בעינים והתחילו לנחם אותי.

הרוסים אז כבר התקדמו בשטח הגרמני והמלחמה עמדה להיגמר. לא נשאר לנו מה לעשות בקיץ. נצטווינו אפוא להעביר את החיילים והסוסים לגדוד 123 ולנו, אנשי המפקדה, אמרו, כי אחרי קרוב ל־5 שנים בצבא, יכול כל אחד לקבל חופשה עד חודש ימים ואחר כך לחזור לריגה למפקדה הראשית, כדי לעבור לגרמניה. המפקד שלי יהיה מפקד עיר ואני סגני כמו כאן. החברה אמרו לי, שאז אוכל לנקום במקצת בעד משפחתי. קיבלתי אפוא חופשה ומותר לי לנסוע לפולין המשוחררת.

בצוות שלנו במפקדה, היו אנשים טובים. היו זמנים שהייתי מדבר אתם ללא חשש על ציונות ואמרתי, אולי אעלה לארץ ישראל לבנות בית משלנו. הם הסכימו לדעתי, אבל אמרו שזה עדיין בגדר חלום. הציעו לי כל מיני הצעות לכשתיגמר המלחמה. אחד הציע לי לבוא למוסקבה. הוא מנהל חשבונות במפעל גדול ויסדר אותי במשרה טובה. לא ידעתי בעצמי מה לעשות. לפני עיני ראיתי רק עולם של גויים וראיתי לפני רק שתי דרכים: או לנסוע מפה ואז רק לארץ ישראל (אבל איך יוצאים מכאן?), או להישאר ולהיטמע ביניהם שלא ישאר זכר מיהדותי.

למען האמת, במידה מסוימת כמעט שהייתי אחד מהם. מצבי בצבא אז היה טוב מאוד. מימי לא חלמתי על חיים כאלו ולא האמנתי שבצבא האדום אפשר ככה לחיות: בכל שבת היו מחממים את בית המרחץ הרוסי, שדוגמתו היו בעיירות שלנו, עם שפיכת מים רותחים על אבנים מלובנות ועם חבילת הזרדים. לכאן היו באים כל המכובדים יחד אתנו. אחר כך היינו מבלים כל הלילה בכפר ביחד עם גדולי המפקדה הראשית של הגדוד.

כאשר רציתי לצאת לצייד, דבר שבז׳לוצק לא ידעתי איך עושים זאת, רק אמרתי מילה וכבר היה הסוס שלי, כמו הסוסים של המפקדים האחרים, מוכן. אני שפחדתי

פעם מבהמה, לא חלמתי שאוכל אי פעם לרכב על סוס ועוד לעשות הימורים. אמנם לפני שהרופא הוטרינרי לימד אותי, צחקו עלי וגם סבלתי, אבל אחר כך הייתי כאחד מהם, „קוזאק״... כן, עשינו חיים ושכחתי שמלחמה בעולם. ובאותו זמן הקרובים והידידים שנשארו בחיים אי־שם ברוסיה, סובלים חרפת רעב, שלא לדבר כבר על בני משפחתי ועיירתי שאבדו בשואה.

בינתיים קיבלתי מכתב מיענטל קויפמן. היא עבדה בדואר, אחרי שיצאו מן היערות, וראתה את המכתבים שלי שהגיעו שמה. לפי כתובת השולח שעל המעטפה כתבה לי וכך נודע לי מה היה גורלם וכן מי נשאר. אחרי זה קיבלתי מכתבים מאחי דב שהיה ברוסיה ומשתי בנות דודתי, צביה ורוזה בליזנוק וראיתי שלא נשארתי יחידי.

שלחתי להם חבילות מזון וכסף וכתבתי להם „להתראות איפה שכולם נוסעים שמה״...

לפי שעה נסעתי לרפלובקה, אל זיסקינד קרוק.

בהול המועד פסח ירדתי בתחנת הרכבת של רפלובקה.

ט. בין חורבות ואודים מוצלים

לא הכרתי כמעט את המקום, שבחלקו היה הרוס. לפני המלחמה היו תמיד בתחנה הרבה אנשים, הנוסעים ואלה שבאו ללוותם או חיכו לבאים. עכשו הכל „מת״.

יצאתי לרחוב הראשון מול הרכבת. פגשתי בחורה יהודיה, לא היכרתי אותה, ושאלתיה איך הולכים לקרוק.

הייתי לבוש בגדי צבא טובים וחדשים, מעיל של קצין ואקדח צמוד לצדי. היא הסתכלה בי ואמרה: „אולי אתה ליאווע גלון?״ — „כן, אמרתי, ומי את?״

„אני בתו של שלמה הנפח מאוליזרקה. פייגל שמי״.

„מנין את יודעת מי אני?״

„הה, הכל יודעים שאתה עומד לבוא, היות ונשארו מעט מאוד, אז כל אחד יודע מה שנעשה אצל כולם. אני גם קראתי את מכתבך ברייספולקום כי אני עובדת שם״.

היא ליוותה אותי עד לביתו של קרוק. השמחה היתה גדולה, אך גם בכי ויללות היו למכביר. בעיקר, כמובן, הנשים. אשתו של קרוק, רייזל ואחיותיה שרה ויענטל שגרו יחד אתם.

הכרתי הרבה יהודים שהיו אז ברפלובקה אחרי שהתקבצו מהיערות. אצל מאיר זוק היה „מנין״ בשבתות והלכתי שמה להתפלל. שם נודעו לי הרבה דברים.

אצל זיסקינד פגשתי גוי, שטונדיסט, עם זקן ארוך, אוהב אנשים ויהודים בכלל, ורמי שמו.

הוא הכיר אותי ובכה, הרי הוא היה בן־בית אצלנו. שמעתי שבימי הגרמנים הוא עשה טוב ליהודים.

רציתי לנסוע לראות את ז׳לוצק, אבל לא נתנו לי, כי בדרכים ובכפרים עוד

היו בנדרובצים ופה ושם הרגו רוסים. היהודים בת׳רפלובקה הסתדרו איך שהוא. לכל אחד כבר היתה איזו משרה. אך כולם אמרו שנוסעים מכאן, קודם כל לחלם, שהיא מעבר השני של הבוג ושייכת לפולין. לכל אזרחי פולין בעבר ניתנה רשות לעבור לפולין. הציעו גם לי להצטרף אליהם, אך אני אמרתי להם, שקודם כל אני רוצה לעשות נקמה בגרמנים, וסיפרתי להם על התפקיד שיהיה למפקדתנו בגרמניה. משם, אמרתי, אעלה ארצה עם קצת כסף בכיס.

ברם, „רבות מחשבות בלב איש..." חזרתי למפקדה בריגה. בדרך, הייתי בקובל, בבריסק ובעוד ערים. ראיתי את החורבן היהודי. כשעברתי בתחנת מניביץ פגשתי את יצחק־מאיר חיה־בריינדלס. נפלנו איש על צואר רעהו והוא סיפר לי על רגל אחת, כמה שהספיק תוך חנית הרכבת, מה שנשאר וכיצד.

כיום הוא חי בארגנטינה.

הייתי גם במינסק. העיר היתה הרוסה וחרבה. פגשתי כמה יהודים מקומיים והתחלתי לדבר אתם על „תכלית", אבל הם לא רצו לשמוע. הזקנים אמרו: „מה נעשה שם בארץ ישראל?" והצעירים לא ידעו מה זאת ארץ ישראל. כן אמרו שהם אוהבים את ארצם. ראיתי כי חבל על הדיבורים, הם רגילים כבר בחיים העלובים ובבגדים העלובים שלבשו אז.

כל הדרך שעברתי — הכל שרוף והריס, חורבות וחורבות.

כאשר הגעתי למפקדה, הופתעתי לשמוע, כי בעוד שבועיים, כנראה, ניסע לחזית היאפאנית באותם התפקידים שהיו לנו כאן.

אז התיעצתי עם החברים והם בעצמם אמרו לי לא לנסוע, כי מי יודע מתי תיגמר המלחמה ואחר כך אולי לא יורשה לי לעבור לפולין.

מזכיר המפלגה ומזכיר מפקדת הגדוד נתנו לי שתי „קומנדירובקות" (תעודות נסיעה) אחת לגדוד 123 ואחת לחלם, כפי בקשתי. התנשקתי עם המזכיר ועם יתר הידידים. המזכיר אמר לי: „כן, אתה נוסע לירושלים, תצליח בדרכך ותזכור גם אותנו לטובה. אנו כולנו מחכים גם כן למשיח..."

עם דמעות בעיניים נפרדתי מכולם, בזה שאני נוסע לגדוד 123, ורק יחידים ידעו, לאן פני מועדות.

י. בדרך ליעד הסופי

נסעתי עם כל הבגדים והציוד האישי. עברתי את הגבול שעל הבוג. בדקו את ניירותי והכל כמובן, בסדר.

הגעתי לחלם. שמעתי מדברים פולנית ואני מילדותי שנאתי את השפה הזאת. תמיד צלצלה באזני הקריאה „ז׳ידז׳י דו פלסטיני!" ועוד דברים גסים בפולנית. ירדתי מהרכבת והתחלתי לשאול ברוסית איך ללכת למרכז העיר. ענו לי, אבל ראיתי שמסתכלים עלי בשנאה. הם חשבו אותי, כמובן, לרוסי, אבל הם אוהבים את הרוסים כמו את היהודים. באתי למרכז העיר ושאלתי איפה גרים כאן יהודים. הראו לי את הרחוב. הלכתי והסתכלתי הנה והנה, אולי אכיר פרצוף יהודי. ראיתי שמסתכלים

בי דרך החלון, אבל כנראה שמפחדים מפני. אולי חשבו שאני מחפש עריקים או משתמטים מהצבא. שמעתי אשה זקנה אומרת לחברתה: „אפשר איז דאס א אונדזע־ריקער, לאמיר אים פרעגן" (אולי הוא משלנו, נשאל אותו) לא חכיתי לשאלה ואמרתי: „אל תפחדו, אני יהודי". נכנסתי הביתה. הדבר הראשון שאמרו לי: „אולי תחליף את הבגדים?..." אמרתי להם: „לפי שעה לא. אני ליגלי, לא ברחתי, יש לי ניירות ויש לי זמן" — והראיתי להם את הניירות.

זה היה יהודי ממניעוויץ, שהכרתי אותו מלפני המלחמה, בשמעו שאני מז'לוצק, נכדו של אליהו טרונקל, פרץ בשמחה: „ככה? הרי אני עסקתי במקח וממכר עם הסבא שלך!" ומיד באותו מקום הציע לי עסקא: הוא יתן לי רובלים, שאני אסע לקיוב לקנות „רכים וקשים", כלומר: דולרים וזהב. היות ואני איש צבא, אז הכל יהיה חלק...

מדברים אלו קבלתי הלם, כאילו נתן לי במוט ברזל על הראש. ישבתי וביקשתי קצת מים. אחרי שהתאוששתי קמתי ואמרתי: „יהודים, לא שכחתם את עסקי האויר, את הסחר־מכר שלכם. הבזה נוכל לבנות ארץ משלנו?" — הייתי בטוח שכל היהודים שנשארו חושבים רק על דבר אחד, לחיות ולבנות מקום לעצמם כמו כל אומות העולם — „האם דעתכם נתונה עוד למסחר כזה ולצבירת הון?"

שם בעיירתו היה לו בית יפה ומשפחה ענפה, בנות ונכדים. הכל אבד, רק בת אחת נשארה לו והוא עוסק בסחר־טריפה וברמאות! כן, הייתי תמים...

שאלתי היכן יש מישהו מרפלובקה ואמרו לי. אמרתי „שלום" ויצאתי.

פגשתי הרבה מכרים. את משה קנדל, ברט ועוד, אבל את בגדי הצבא עדיין לא פשטתי. הייתי מאוכזב ולא ידעתי עדיין מה יהיו צעדי הבאים.

לבסוף נסעתי ללובלין. שם פעלה כבר „הבריחה" היה שם ועד במסווה של „הצלב האדום", שהכין כל מיני ניירות, נתנו לכל אחד שמות בדויים ושלחו אותם, לצ'כיה, לרומניה, להונגריה ולאוסטריה, וכה' כאילו שהאנשים האלה יוצאי מחנות הם ומוצאם מאותן הארצות. קודם היינו צ'כים, אח"כ רומנים, יוונים ועוד.

בקיצור, באתי עם מכרים לועד ומצאתי שם בחורים מהפרטיזנקות, בחורים טובים. אבל היו צריכים כסף וגם פרוטקציה. לא הבינותי מה הולך פה והסתובבתי כמו אחד מיותר. יצאתי לגזוזטרה ופתאום מישהו נופל על צוארי: „ליבלה, מה אתה עושה פה? ממילא לא תקבל מהם שום דבר! זוהי כנופיא שיודעת רק לסחוט כסף. בוא אתי, אחי נמצא פה והכל יהיה בסדר". למען האמת, לא הכרתיו וגם התביישתי לשאול, מי אתה? אך כששמעתי שאחיו הוא „מאכער" שאלתי אותו „ומי אחיך?"

„מה, תמה, אתה לא מכיר את יעקל גרובר?" — אז הכרתיו. אכן הרי זה בריל גרובר!

הלכתי אתו. באנו לדירה של חדר אחד בו גרו אייזיק ושרה בורק, אמא שלהם, שתי אחיות ועוד כמה קרובים וכן ילדה קטנה ונחמדה שלקחו אותה מגויים. הילדה נמסרה להם לפני שברחו ליערות, ועכשו רצתה רק לאמא שלה הפולניה.

כאן מצאתי בית יהודי חם. לא מכר, לא קרוב אלא סתם יהודי. לא יודע מאיפה וממה אכלנו ושתינו, גם וודקה שתינו. יעקל גרובר טיפל בי כמו אח בנוגע לנסיעה. זאת היתה כנראה חברה שטיפלה בתנועת בית״ר. מכרו את בגדי־הצבא שלי ונתנו לי בגדים כמי שיצא עכשו ממחנה פליטים.

אתי היה עוד קצין פולני. שנינו קיבלנו עוד דמי כיס ונסענו לרומניה.

כאן פעלה כבר ,,הבריחה״ המאוחדת בהמשך הנסיעה.

נרשמתי לנסוע הלאה. הרוסים והקומוניסטים היהודיים הרומנים, ידעו שאנו רוצים לעלות ארצה, ובאו מדי פעם בפעם לערוך אצלנו חיפושים. הם אמרו שמחפשים זהב, אבל למעשה כוונתם היתה לבדוק את הניירות, שכמובן היו מזויפים.

בינתיים פגשתי את גודלה מוורקוביץ שם הייתי בקיבוץ לפני המלחמה. הוא אמר לי לקחת אתי את רחלה קרופ, כעת אשתי, היות והיא לבדה ואני יש לי זכויות בתור נכה מלחמה. לכן עלי לומר שהיא ארוסתי וניסע יחד. נכנסתי אליה ואמרתי לה מי אני. היא שמעה עלי בוורקוביץ׳. הכרתי את אחיה מרדכי בתור תלמיד הגימנסיה והתפללתי יחד עם אביה אצל הרב. עשינו הסכם שאני אביא אותה ארצה, לחדרה, או למסור אותה לידי גיסתה חנה אם ניפגש לפני כן.

אחרי כמה ימים יצאנו לדרכנו. עברנו את הונגריה והגענו לגרץ שבאוסטריה. שם היה אחד ז׳גזי מנהל עניני ,,הבריחה״ והוא סידר אותנו, מאות פליטי חרב, על עליית הגג של מלון. באופן רשמי היינו יוצאי מחנה; אך למעשה — שרידי גיטאות, פרטיזנים וחיילים עריקים וזה בתחום הכיבוש של הרוסים... נשאר לנו לעבור עוד גבול אחד, לאיטליה ושם אנו חפשים!

לפנינו הספיקו מאות אנשים לעבור את הגבול במכוניות אנגליות שהיו ברשות הגדוד העברי, אך עתה לא ניתן לחזור על תחבולה זו.

עזבנו את המלון 400 איש ועלינו על רכבת של ,,הצלב האדום״. כנראה ששולם הרבה כסף. אך זה היה ללא הועיל, כי האנגלים לא נתנו לנו לעבור והחזירו אותנו לגראץ.

עם הרוסים בדרכים ובגבולות הסתדרנו. אם כי גם אצלם היו לנו לפעמים קשיים ותקלות. פעם הם לקחו מאות שעונים וכל מיני תכשיטים ואחר כך מפקד אחר החזיר אותנו ושוב נתנו מה שדרשו. בכל זאת סוף סוף היינו מסתדרים אתם, למרות שדיברנו אתם בלשון אלמים, כי הרי אנחנו יוונים, איטלקים, סלובקים וכו׳... אבל האנגלים אינם זקוקים לשעונים ולוודקה ואי אפשר לשחדם. לכן התפזרנו לקבוצות קבוצות, שכל אחד יעבור איך שיצליח. אני ורחל היינו בקרון נטוש ביחד עם עוד שתי משפחות, אחת מרפלובקה, דוד טרגר והשניה פרידמה, (כיום בפתח תקוה). בבוקר יצאתי לרחוב לחפש הזדמנות כלשהי לבריחה. פתאום עצרה מכונית משא והנהג פנה אלי בעברית: ,,מחר בשעה 9 להיות כאן כמה אנשים, לא הרבה וניסע״. חזרתי לקרון וסיפרתי לכולם, בתנאי שלא יספרו לאחרים. בבוקר השכם יצאנו למקום וחיכינו תוך מתח רב, שמא יראו אותנו ,,מועמדים״ נוספים, והנהג הרי אמר לנו, לא יותר מעשרה. בדיוק בשעה 9 הוא בא ועצר. פתח את הברזנט, עלינו למכונית וסגרו אותנו. אמרו לנו לשבת בשקט וזזנו.

ישבנו בשקט והתפללנו שנעבור בשלום. הרגשת בטחון וגאוה מילאה את לבבנו, שיש לנו בחורים כאלה. הרי עליהם האחריות ואנו מה?

אחרי כמה עצירות ובדיקות בגבול, נסענו עוד כמה שעות. לפתע עצרו, פתחו לנו את הברזנט ואמרו:

„הנכם חפשים, אנחנו באיטליה". כיבדו אותנו באגסים. זה שנים שלא אכלנו אגסים כאלה, גדולים וטובים.

לפנות ערב הביאו אותנו למחנה „אונרא". היו כאן מאות אנשים מכל ארצות תבל, גם לא יהודים. כל אלה היו במחנות או בגירוש ומכאן חזר כל אחד לארצו. נשארו רק יהודים שאין להם בית. קיבלנו אהלים. באופן רשמי זה היה רק מעבר, שהרי היינו במחנה עבודה, בשמות משמות שונים... אחר כך הועברנו לעיר פדואה. כמאתיים איש שכבנו על הרצפה באולם אחד גדול. גם כאן התארגנו קבוצות, קבוצות, לעבור לקיבוצים או לעליה ב'. בינתיים קיבלנו ידיעה שחנה גיסתי כיום, כבר נמצאת במודנה. עברנו לשם. כעבור שבועיים הגיע גיסי מרדכי. זה היה בימי החגים. תיכף אחרי החגים העבירו אותנו לאלה הרוצים לעלות ארצה, שהתרכזו בכפרי הדרום בסביבות בארי. אנחנו היינו בסנטה־די־לאוקה. בכפרים שעל שפת הים היו דייגים עניים, אך גם ווילות של עשירי הדוצ'ס. עכשו נתפסו הווילות בשביל הפליטים. במקום הזה היו יותר מאלפיים פליטים. כאן התארגנו קיבוצים מכל המפלגות, אך גם היו בלתי מפלגתיים, מאלה האחרונים נתארגן קיבוץ בלתי מפלגתי בשם „עתיד", אם כי המארגנים היו בית"רים. ביניהם — יעקב גרובר. לפי הצעתו הצטרפתי לקיבוץ והייתי מזכירו.

קיבוץ זה היה הכי עשיר בחומר וברוח. היו אצלנו אנשים מהמעמד הבינוני שהיה להם קצת כסף. רובם ליטאים, משכילים. היה אצלנו מטבח כשר וגם בית כנסת. חבר אחד, הלר, שימש כרב ובזמנו ערך חופה וקידושין במחנה זה.

היו הרבה פעולות תרבותיות, כגון „עונג שבת", הרצאות והצגות.

היתה גם „מזכירות־גג" לכל המחנה. את האוכל והכסף לשאר ההוצאות קבלנו מהאונר"א, לפי מספר נפשות בקיבוץ.

בחורף ביקר אצלנו הרב הרצוג ז"ל עם השליח שורץ. דאגתי למנין עבורו.

בח' ניסן בא אלינו שליח בשם מר אלינור, בעל זקן נאה. השליחים לבשו בגדי הצבא האנגלי ופעלו בשם האונר"א.

מר אלינור הציע להכשיר את המטבחים לפסח, איפה שלא כשר. ואמר שיש לו תקציב לכל ימי הפסח מחוץ לתקציב הרגיל. אכן, גם הקיבוץ של השומר הצעיר הסכים להכשיר את המטבח, בכדי לקבל את התקציב; אך למען האמת יש לציין, שבאמת בימי הפסח היה אצלם כשר ואיש דתי היה אצלם כל הפסח. מזכיר הקיבוץ, בנו של רב, פיקח, אמר לי שזה לא מפריע להשקפתם...

התקציב שאנו קיבלנו לפסח עלה למיליוני לירטות איטלקיות והפסח היה כהלכה: מצות בשר ויין. קנינו בקר ושוחטים שהיו בין הפליטים שחטו. כל קיבוץ ערך את הסדר לפי דרכו, אך הקריאה „לשנה הבאה בירושלים" איחדה בכנותה את כל המחנה.

י"א. דרך קפריסין לארץ האבות.

התחילו העליות. לפתע נעלם חצי קיבוץ פה וחצי קיבוץ שם. הגיע תורנו. לקחו אותנו למקום בלתי ידוע שם שהינו כמה ימים. ערב אחד הביאו אותנו במכוניות לחוף הים. העבירו אותנו בסירות, בשקט, לאניית משא קטנה שעגנה רחוק משפת הים. ירדנו לתוכה כמו למרתף חשוך. בנסיעה נורמלית היה אולי מקום למאה איש ואנחנו היינו שש מאות. אניית פלמ"ח. הסבל מבחינת הדוחק, האוכל ועוד אין לתאר וזה כבר ידוע למדי. אך התקוה שהנה עוד מעט נגיע למחוז חפצנו נתנה בנו כח לעמוד בכל זה. שבועיים טולטלנו על גלי הים ולבסוף, קרוב לחוף חיפה תפסו אותנו שתי אניות מלחמה גדולות מלאות חיילים אנגליים, שהחזיקו את הארגז שלנו משני צדדיו כמו בצבת. הם דיברו אלינו באנגלית ולא ענינו. זרקנו עליהם אבנים שהיו מוכנים אתנו וקופסאות שימורים. הם רק דיברו וזרקו לנו כלים עם מים, מפני שאצלנו לא היו מים לשתיה, ואנחנו זרקנו בחזרה.

הם רצו לדעת מי הביא את האניה, ואנחנו — „לא יודעים! כולנו נוסעים וכולנו קברניטים. אין מנהיגים"... לכולנו, לרבות השליחים מעליה ב', היו תעודות ממחנות ריכוז.

שלושה ימים נאבקנו, אפילו אחרי שנציג הסוכנות קרא אלינו ברמקול שנסכים לעבור לקפריסין, לא נכנענו.

היו הרבה נשים וזקנים, חלשים וחולים. את אלה העברנו אליהם, אך היתר לא זז. לבסוף הם לקחו צנורות והכניסו לבטן האניה גאזים. לא היתה ברירא אלא לעלות על הסיפון. אז התחילו לסחוב אותנו בכח. היו כמה פצועים והרוג אחד מקיבוצנו, שורץ הי"ד.

כאשר עברנו לאנייתם, הפליגה מיד ואנחנו חששנו שמחזירים אותנו לאירופה. אך במהרה הגענו לקפריסין. היינו המשלוח השלישי, מחנה 61 קייצי. ראינו את גדרי התייל וכל היתר ונזכרנו בגרמנים המרצחים. צעקנו עליהם „נאצים!", אך הם לא הגיבו על כך. נתנו לנו אהלים, כלים ומזון. בתחילה קרענו את האהלים ושפכנו את האוכל, אבל במרוצת הזמן השלמנו והסתגלנו לתנאי המחנה. כל קיבוץ קיבל אוכל יבש לאנשיו ובישל לעצמו; אך עדיין היו היחסים בינינו לבינם מתוחים עד השבת השחורה, שעצרו את מנהיגי העם. אחר כך כנראה, קיבלו את הדין וחדלו להתנגד בכח. לכן גם אצלנו היה כך.

התחלנו להסתדר אתם. יצאנו מכל מחנה לאי, לביקורים ולקנית תפוזים וכו'. רק קיבוצי בית"ר התנגדו לכך.

שליחים מהארץ התחילו לבוא אלינו וכן נתוספו הרבה מחנות.

עשינו אימונים וכל מה שמסופר על מחנות קפריסין.

סוף סוף התחילו העליות מקפריסין. בחודש מרץ 1947 הגענו ארצה.

הכניסו אותנו למחנה עתלית ואחר כך חודש למח' קרית שמואל.

סוף טוב, הכל טוב. יהי רצון שנזכה לשבת בשלום ובשלוה, בארצנו ונספר לבנינו ולדור אחרון מה שעבר עלינו בארצות הגויים עד שהגענו לחוף מבטחים וידעו הם להעריך כראוי את ישיבתם בארצנו הטובה והקדושה.

יוצאי ז׳לוצק בישראל

יוצאי ז'לוצק בישראל

יוצאי ז׳לוצק בישראל

מעיירתנו נמצאות בישראל שלושים ושתיים משפחות.

סדר עלייתם:

19 בחורים־ות מקיבוצי הכשרה, שהקימו כאן משפחות;

4 משפחות מ„עליית צידקוב" (מטעם התאחדות האכרים) והיתר משארית הפליטה, שעלו אחרי מלחמת העולם השניה.

מהאחרונים נפטרו שניים בארץ, הנזכרים בספרנו במקום אחר.

יוצאי ז׳לוצק מפוזרים בקיבוצים, במושבות ובערים קטנות, כולם במעמד עובדים ופקידים, אנשי עמל ויגע. על אף הפיזור נפגשים אנשינו לעתים קרובות באירועים משפחתיים, בשמחות וגם באבל ר״ל.

היחסים הם כשל בני משפחה אחת, כפי החינוך והמסורת שהביאו אתם מהעיירה ואם כי לכל אחד ישנם שכנים וידידים חדשים, הרי בפגישות של בני העיר רבה השמחה ואין סוף לשיחות על העבר, על העיירה ואנשיה ועל ארחות החיים בה, הפשוטים והישרים. לכן לא יקשה להם שום מאמץ כדי להקים יד ושם ליקירים שאינם.

מפעלי הזכרון הם:

1) חורשה בהרי ירושלים;

2) לוח זכרון בהר ציון;

3) ספרנו זה.

לא קבלנו ואינאנו מקבלים כספים מחוץ לארץ, כבערים אחרות אלא כל אחד מאתנו תורם כפי יכולתו ולמעלה מזה, כדי לזכור ולספר לדורות הבאים על עיירה שהיתה ועל אנשיה שהיו עובדי אדמה צנועים וישרים, יראי שמים ואוהבי אדם. ה׳ ינקום את דמם הטהור ותהיינה נשמותיהם צרורות בצרור חיי האומה.

***

תודתנו נתונה לאנשים שעזרו לנו בהוצאת הספר: לאדריכל סרברני, שעשה את תרשים העיירה בטוב טעם, ללא תשלום;

למר יצחק שהם, שהשתדל אצל מערכת „דבר" לקבל את הדפסת הספר בתנאים נוחים;

לדפוס „דבר" על הוצאת הספר תוך התחשבות באפשרויותנו המצומצמות;

ואחרון אחרון חביב — לידידנו הסופר ר׳ אריה אבינדב שנתן לנו את הדחיפה להוציא את הספר והוא טרח הרבה, כתב, תירגם וערך בשכר סופרים מינימלי. אנו מאחלים לו אריכות ימים והרבה שנים של יצירה, כה לחי!

ועד ארגון יוצאי ז׳לוצק
בישראל

התכן

יזכור

שארית הפליטה

37 צילומים (אישים, קבוצות, משפחות ונוף) מפוזרים בכל הספר.
פסוקים ואימרות חז״ל בעמודים: 10, 83, 98, 114, 126, 144, 162